

SOTAHISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

10

1991

TOIMITUSKUNTA

Matti Lappalainen
Ohto Manninen, Juhani Halvari
Markku Palokangas, Pekka Peltonen
Aila Helenius

ENGLISH SUMMARIES

Erkki Nordberg

SOTAHISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

10

Helsinki 1991

**SOTAHISTORIALLISEN SEURAN JA
SOTATIETEEN LAITOKSEN
JULKAISUJA**

JOURNAL OF MILITARY HISTORY
10

PUBLISHED BY:
THE SOCIETY FOR MILITARY HISTORY AND
THE INSTITUTE OF MILITARY SCIENCE

ISSN 0357-816X

Tekstinvalmistus: Magneettisesta tekstistä
Painaminen ja sidonta: Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1991

LUKIJALLE

Sotahistoriallinen Aikauskirjamme, Sotahistoriallisen Seuran ja Sotatieteen Laitoksen yhteisjulkaisu, on nyt ehtinyt kymmenenteen numeroonsa. 1940-luvun lopulla Sotamuseo-nimisenä alkanee-
na kirjallamme on ollut monivaiheinen taival murheineen mutta myös tyytyväisyyden hetkineen ja tunteineen. Tämän julkaisutoiminnan seestyminen viime vuosikymmenen alussa ensin joka toinen vuosi ja varsin nopeasti joka vuosi ilmestyyväksi aikauskirjaksi on osoittanut sillä olevan merkittävän roolinsa suomalaisen sotahistorian tutkimuksen edistäjänä ja tunnetuksi tekijänä. Ruotsinkieliset tutkielmat ja englanninkieliset yhteenvedot ovat olleet myös tuiki tarpeellisia yhteyksinkkejä muun maailman sotahistorian tutkijoihin ja sotahistoriaa harrastaviin ihmisiin yleensä. Vahvistukoot nämä linkit edelleen.

Sotahistorian tutkimus on välttämätön perustekijä kansakunnan rakentaessa tulevaisuuttaan ja motivoidessaan mm. turvallisuuteensa liittyviä toimia. Suomen puolustusvoimatkin tarvitsevat vankkaa analysoitua sotahistoriaa sitä enemmän mitä syvemmässä rauhantilassa maailmassa yleensä tunnutaan elettävän. Toivottavasti tämä oivallus ja tarve näkyvät myös niissä voimavaroissa, joita sotahistorian tutkimukseen ja opetukseen vastaisuudessa suunnataan. Ja onhan kaikilla sotatieteillä oma historiansa, jota ilman niitä ei yksinkertaisesti olisi. On tutkimus- ja opetuspolitiikkamme kummajaisia, että maassamme ei ole edes yhtä sotahistorian yliopistollista oppituolia. Pelätään kaikei tieteen "militarisoitumista".

Nyt ilmestynyt Aikauskirjamme on jo perinteiseen tapaan si-
kermäluontoinen. Siten sen on arvioitu parhaiten vastaavan lukijakunnan koostumusta ja toivomuksia. Mitään maamme sotahistoriallista vaihetta ei ajanmittaan jätetä tarkoituksellisesti unholaan tai historian roskatynnyriin, vaan skaalamme ulottuu periaatteessa heimojemme esihistoriallisista vaiheista omalle ajallemme. Tutkittavaa kyllä riittää jatkuvasti. Toivottavasti jatkossakin tulee olemaan tutkijoita, jotka täyttävät Aikauskirjan sivut ansiokkailla töillään.

Vanhempaa Ruotsin vallan aikaista sotahistoriaa tässä julkaisus-

sa edustaa filosofian maisteri Ali Pylkkäsen 1600-luvun upseeristoa koskeva tutkimus. Esa Sundbäck tarkastelee samoin mielenkiintoisesti brittien Suomea koskevia intressejä vuosilta 1918–19. Jatkosodan alkamisen 50-vuotismuistoihin liittyen julkaisemme ruotsinmaalaisen historian tutkijan, kahden sotamme vapaaehtoisen, tohtori, majuri Arne Staden kertomuksen Hangon rintaman ruotsalaispataljoonasta. Toiseen maailmansotaan liittyy myös mielenkiintoinen tutkielma senaikaisista erillisrauhanpyrkimyksistä. Tutkielman on julkaisuamme varten tuottanut diplomi-insinööri Nils-Erik Stenbäck, sodan aikana Washingtonin lähetystössämme toiminut diplomaatti. Aina uskollisen avustajamme eversti Jyri Paulaharjun tuttu varma tutkijanote näkyy jälleen tässäkin julkaisussa hänen kenttätutkimuksemme hankintoja koskevassa tarkastelussaan. Valtiotieteen tohtori Martti Turtolan katsaus viimeaikaiseen alan kirjallisuuteen ja kuvaus Sotahistoriallinen Seura r.y:n toiminnasta ovat jo ilmeisesti lukijakuntaa kiinnostavaa vakiotavaraa kirjamme kansien sisällä.

Edesmennyt kenraaliluutnantti Reino Arimo oli etevä sotilas, taitava ja esimerkillisen uuttera sotahistorian tutkija ja suuri persoona. Paitsi kirjamme ansiokkaana avustajana ja monien sotahistoriallisten teosten kirjoittajana Sotahistoriallisen Seuran jäsenkunta muistaa sen suuren taidon ja miellyttävyyden, jolla kenraali Arimo jo perinteeksi muodostuneeseen tapaan vuosikokouksissa aina luotsasi Seuran uudelle vuositaipaleelleen. Kenraali Arimon hyvin tuntenut eversti, professori Vilho Tervasmäki tarkastelee muistokirjoituksessaan lähemmin kenraali Arimon elämäntyötä ja vaikutusta.

Jättäessäni nyt vuosikymmenen pituisen mieluisaksi kokemani taipaleen Sotahistoriallisen Aikakauskirjan päätoimittajana esitän lämpimät kiitokseni sen julkaisijoille Sotahistorialliselle Seuralle ja Sotatieteen Laitokselle niiden osoittamasta luottamuksesta. Sama koskee kaikkia kirjoittajia, toimituskuntia, toimitussihteereitä, julkaisun taloudellisia tukijoita ja painotaloja. Toivon, että seuraajani saa toimia yhtä rohkaisevissa ja tukevissa kehyksissä. Harras toiveeni on, että Sotahistoriallinen Aikakauskirja edelleen eläisi ja kehittyisi. Vivere non necesse – historia est!

MATTI LAPPALAINEN

SISÄLLYS

VILHO TERVASMÄKI:

Reino Arimo – linnoittaja ja historioitsija	7
---	---

ALI PYLKKÄNEN:

Hämeen Jalkaväkirykmentin ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväkirykmentin vuoden 1641 päällystön palvelusura	12
---	----

ESA SUNDBÄCK:

Britannian Suomea koskevat sotilaalliset suunnitelmat vuosina 1918–1919	47
--	----

JYRI PAULAHARJU:

Kenttätukkiin hankinnat ja menetykset sota-aikana 1939–1945	71
--	----

NILS ERIK STENBÄCK:

De krigförandes fredssönderingar 1939–1945	109
--	-----

ARNE STADE:

Svenska frivilligbataljonen framför Hangö 1941	133
--	-----

MARTTI TURTOLA:

Talvisotakeskustelun huipennus – talvisota tutkimuksessa ja kirjallisuudessa 1989–1990	195
---	-----

SOTAHISTORIAALLINEN SEURA r.y.:

Vuoden 1990 toiminnasta	208
-------------------------------	-----

CONTENTS

VILHO TERVASMÄKI:

- Reino Arimo – fortification specialist and historian. 7

ALI PYLKKÄNEN:

- Military careers of the officers who served in Häme
Infantry Regiment and in Häme-Uusimaa Cavalry
Regiment in 1641. 12

ESA SUNDBÄCK:

- The British military plans concerning Finland
in 1918–1919. 47

JYRI PAULAHARJU:

- The procurements and losses of field guns
in 1939–1945. 71

NILS ERIK STENBÄCK:

- The peace probings of the belligerents in 1939–1945. .. 109

ARNE STADE:

- The Swedish Voluntary Battalion in Hanko
Peninsula in 1941. 133

MARTTI TURTOLA:

- The peak of discussions concerning the Winter War
– the war in research works and literature
in 1989–1990. 195

SOTAHISTORIAALLINEN SEURA R.Y.:

- Some aspects about the activities of 1990. 208

REINO ARIMO - LINNOITTAJA JA HISTORIOITSIJÄ

Suomen talvisodassa ja jatkosodassa vaikutusvaltaisissa komentajan tehtävissä toiminut "sotasukupolvi" väistyy huimaavaa vauhtia, mutta siitä huolimatta "vanhat sotilaat eivät milloinkaan kuole". Heidän muistonsa ja muisteluksensa elävät ikuisesti. Tämä koskee erityisesti täysin palvellutta kenraaliluutnantti Atri Reino Tapio Arimoa, joka kutsuttiin lähes suoraan harrastustensa äärestä viimeiseen iltahuutoon 13.5.1991. Hänen muistonsa ja muisteluksensa säilyvät hyvin kauan ja hänen pääteoksensa "Suomen linnoittamisen historia 1918-1944" toivottavasti ikuisesti. Onhan siitä julkaistu Ruotsissakin laaja lyhennelmä.

Reino Arimon veljellinen, leppoisa ja rauhallinen olemus keräsi pysyviä ja todellisia ystäviä niin esimiesten ja virkaveljien kuin alaistenkin joukosta. Häneltä riitti aina aikaa, ymmärtämystä ja ystävällinen sana sotilaallisen hierarkian kaikkien portaiden edustajille alokkaasta kenraaliin. Kun jouduin Arimon 40 viimeisen elinvuoden aikana asumaan melko lähellä häntä, ihailin jatkuvasti hänen kykyään noudattaa pikkutarkasti itselleen asettamiaan minuutti-, tunti- ja päiväaikatauluja. Monista ja monentasoisista tehtävistä huolimatta hän pystyi kiireitä valittamatta järjestämään itselleen aikaa sekä taloyhtiön pihaportin saranoiden ja lukkojen korjaamiseen että ylipäällikön Suomen Marsalkka Mannerheimin suunnitelmien kirjalliseen käsittelemiseen. Muun lahjakkuuden ja kyvykkyyden ohella tällä taitavalla omien työaikataulujen laatimisella ja noudattamisella oli varmasti vaikutusta hänen hyvään menestykseensä neljä vuosikymmentä kestäneellä sotilasuralla.

Palvelusuransa alkuvuodet Reino Arimo oli teknisesti suuntautunut. Viesti- ja pioneeriaselajien "avoliiton" aikana hän oli aluksi viestiupseeri pääasiassa viestialan joukko-osastoissa. Vuoteen 1934 mennessä hän julkaisi "Viestimiehen sähköopin" ja "Viestimiehen käsikirjan". Sotateknillinen koulu sekä siirto Pioneeripataljoonaan ja Kadettikouluun yhdistetyksi pioneeri- ja viestiopettajaksi näkyi-

Kenraaliluutnantti Atri Reino Tapio Arimo, s. 23.4.1908 Lammilla, k. 13.5.1991 Helsingissä. Kenraaliluutnantti Arimo paneutui ansiokkaan virkauran jälkeen Suomen sotahistoriaan ja julkaisi teokset: Suomen linnoittamisen historia 1918–1944, Suomen puolustus-suunnitelmat 1918–1939, I–III sekä Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918. SA-kuva.

vät heti muutamina pioneerialan kirjoituksina Sotilasaikakauslehdessä. Kadettikoulun 1930-luvun viimeisten vuosien kadetit kiittivät hänen täyspainoista ja täsmällistä opetustaan.

Arimo oli korkeat mitat täyttävä upseeri ja luottamusmies monilla eri aloilla, mutta kiistatta ensimmäinen hän oli Suomen rajojen linnoittajana. Hänen työnsä alkoi talvisodassa Kannaksen portilla Summan ja Munasuon välillä, jossa hän toimi 3.Divisioonan pioneerikomentajana. Puna-armeijan helmikuun alussa 1940 alkaneen suurhyökkäyksen painopiste oli juuri 3.Divisioonan lohkolle. Hänen vastuullaan oli yli 10 päivää kestäneen valtavan tulivalmistelun aikana syntyneiden vaurioiden korjaaminen Summan alueen linnoituslaitteissa. Arimon erityisen valvonnan alaisina olivat mur-

tokohdan linnakkeet "Poppius" ja "Miljoonalinnake", jotka onnistuttiin pitämään pääosin toimintakykyisinä vetäytymisen alkuun asti.

Itärajan kantalinnoittamisen alettua talvisodan jälkeen Arimo oli tärkein aseman teknillisistä pääsuunnittelijoista. Jatkosodan alettua hän oli Sallassa ja Maaselässä 6.Divisioonan pioneerikomendantina ja välillä Päämajan linnoitusosaston maastosuunnittelun tarkastajana. Tämä vaativa työ jatkui myös sodan loppuvuodet.

AKS:n valajäsenenä Reino Arimo uskoi vakaasti Suureen Suomeen ja Suomen suureen tulevaisuuteen. Kun kesällä 1944 näytti siltä, että neuvostoarmeija saattaa miehittää maan, Arimo tunsu vastuunsa myös tällaisen tapauksen varalta. Elokuun alussa hän yhdessä Usko Sakari Haahden ja Reino Lukkarin kanssa pani alulle aseiden ja varusteiden hajavarastoinnin, joka myöhemmin sai asekatkennän nimen. Tästä syystä Arimo joutui olemaan turvasäilyssä vankilassa yhteensä 30 kuukautta. Arimo on tehokkaasti pitänyt yhteyttä 1930-luvun, sotavuosien ja vaikeiden vuosien aateveljiin. Hän toimi kuolemaansa asti "Kerho 22:n" puheenjohtajana sekä AKS:n historiatoimikunnan ja elämäkertatoimikunnan johtavana jäsenenä.

Vasta tammikuussa 1949 Arimo saattoi jatkaa opintojaan Sotakorkeakoulussa, johon hänet oli hyväksytty jo vuonna 1939. Koko 1950-luvun hän oli pioneeriaselajin johtotehtävissä; viimeiset 6 vuotta kenraalimajurina ja pioneeritarkastajana. Vuonna 1961 hänet määrättiin kenraaliluutnanttina puolustusministeriön kansliapäälliköksi ja vuonna 1966 puolustusvoimien toiseksi korkeimpaan kenraalin virkaan Pääesikunnan päälliköksi. Kahteen viimeksi mainittuun virkaan liittyi puolustusneuvoston jäsenyys ja puolustaloudellisen suunnittelukunnan jäsenyys. Näissä tehtävissä Arimo vaikutti tehokkaasti maanpuolustuksen sotataidolliseen, organisatoriseen ja materiaaliseen kehittämiseen. Hän oli myös Neste Oy:n ja Valmet Oy:n hallintoneuvoston jäsen. Suomen-Sveitsin suhteiden kehittäjänä ja suomalaisten upseerien Zürichin teknillisessä korkeakoulussa tapahtuvan opiskelun järjestäjänä hänen asemansa oli sangen merkittävä.

Maanpuolustusalan järjestötoimintaan Arimo osallistui monin tavoin. Aluksi hän oli Sotilasaikakauslehden toimituskunnan jäsen

ja toimitussihteeri sekä Upseeriliiton puheenjohtajaksi tultuaan vuonna 1958 päätoimittaja. Upseeriliiton puheenjohtajana hän vaikutti voimakkaasti upseeriston taloudellisiin ja sosiaalisiin etuihin. Useiden vuorokausien telttamajoitus ja kenttäkeittiöruokailu korvattiin päivärahalta, jota muut virkamiehet olivat jo kauan saaneet. Samalla kertaa hän oli vuoden ajan myös Kadettikunnan puheenjohtajana sekä osallistui jatkuvasti ja tehokkaasti Suomen Sotatieteellisen Seuran toimintaan. Seitsemän vuoden aikana aina vuoteen 1982 asti hän oli Helsingin evankelisluterilaisten seurakuntien kirkkoneuvoston ja kirkkovaltuuston jäsen.

Reserviin siirryttyään Reino Arimo teki vielä uuden mittavan päivätyön sotilaskirjailijana. Paitsi alussa mainittua puoli tuhatta sivua käsittävää pääteosta "Suomen linnoittamisen historia 1918–1944", hän kirjoitti 3-osaisen 1 240 sivua sisältävän lähdeoksen "Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939". Arimon viimeisinä päivinä ilmestyi yli 200 sivun tutkimus "Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918". Tiede ja Ase -julkaisussa, Sotahistoriallisessa Aikakauskirjassa ja sen edeltäjissä sekä Sotilasaikakauslehdessä ja muutamissa muissa julkaisuissa ilmestyneet lähinnä tekniikkaa ja linnoittamista käsittelevät kirjoitukset sisältävät yhteensä 400 painosivua. Näistä kirjoituksista ainutlaatuaisin ja ensimmäinen Suomessa oli Tiede ja Aseessä 1952 julkaistu lähes 40 sivun "Atomipommin vaikutus ja suojautuminen sitä vastaan". Sitä arvostusta, jota kenraaliluutnantti Reino Arimon kirjallinen toiminta on saanut, osoittavat lukuisat Kenraali Hannes Ignatiuksen säätiön, Hacklinin säätiön, Pioneerisäätiön, Sotakorkeakoulun ja Suomen Sotatieteellisen Seuran stipendit. Lisäksi ehdotus hänen promovoimisestaan tekniikan kunniatohtoriksi oli Teknillisen Korkeakoulun alkukäsittelyssä myötätuulessa Arimon poismenon päivänä.

Reino Arimon osakseen saamasta yleisestä arvostuksesta kertovat Upseeriliiton ja Suomen Sotatieteellisen Seuran kunniajäsenyydet sekä Pioneerisäätiön kunniapuheenjohtajuus. Korkeat kunniamerkit, kuten Suomen Leijonan Suurristi, Vapaudenristi 1 miekkoineen ja rintatähtineen, Suomen Valkoisen Ruusun komentajamerkki 1, lukuisat sodan ajan vapaudenristit sekä Saksan Rau-

taristi 2 osoittavat kenraaliluutnantti Reino Arimon suuren menestyksen maanpuolustuksemme korkeimmissa tehtävissä. Monet luottamustehtävät puhuvat siitä, että hän täytti myös esimiehenä, palvelustoverina ja aseveljenä tavallisuudesta poikkeavat erittäin korkeat vaatimukset. Sotahistoriallinen Seura ja Sotahistoriallinen Aikakauskirja tekevät kunniaa loistavasti menestyneen kenraalin sekä perusteellisen maanpuolustuksen tutkijan ja kirjoittajan muistolle.

"Murheell' ei saa muistoasi viettää,
ei kuin sen, mi mentyään jää unhoon ..."

Ali Pylkkänen

**HÄMEEN JALKAVÄKIRYKMENTIN JA HÄMEEN-
UUDENMAAN RATSUVÄKIRYKMENTIN VUODEN 1641
PÄÄLLYSTÖN PALVELUSURA**

**Esimiesjoukko ja sen seuraaminen historiantutkimuksen
keinoin**

Minkälaista elämää Ruotsi-Suomen suurvalta-ajan päällystö vietti jalka- ja ratsuväessä? Missä määrin urakehitysmahdollisuudet vaihtelivat eri aselajeissa ja poikkesivatko ratsu- tai jalkamiehen kohtalot sanottavasti toisistaan? Mitä merkitsi miehen sosiaalinen tausta uramahdollisuuksille? Erityisesti näihin kysymyksiin pyrin vastaamaan esityksessäni, joka on lyhennelmä Turun yliopiston Suomen historian oppiaineessa laatimastani samannimisestä pro gradu -tutkielmasta.

Tutkimuksen perusjoukko koostui 148:sta Hämeen Jalkaväen ja 87:stä Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen esimiehestä. Jokaista miestä on seurattu vahvuus- ja pääkatselmusrullien, tilien, Ruotsin Sota-arkiston henkilökortistojen ja matrikkeliä avulla aina palvelukseen tulosta rivistä poistumiseen asti. Oikean miehen jäljittäminen lähteistä on kuitenkin vaikeampaa kuin saattaisi kuvitella ja pitää sisällään myös eksymisen vaaran. On ehkä paikallaan lyhyesti selvittää näitä jäljitysvaikeuksia ja samalla esittää joitakin ratkaisuja virhemäärien minimoimiseksi.

Lähteinä käytetyt pääkatselmusrullat kertovat joskus miesten koko aiemman palvelusuran, kun taas vahvuusluettelot ovat tilannekohtaisia katsauksia rykmentin miehistövahvuuksiin kertoen ainoastaan miesten sen hetkisen sotilasarvon, tietoja komennuksista, rivistä poistumisista, sairastumisista jne. Pääkatselmusrullien luotettavuus on osin tarkistettavissa säilyneiden miehistöluetteloiden avulla. Pääkatselmusrullat osoittautuivat puutteellisiksi etenkin jalkaväen päällystön miehistöpalvelusvaiheita koskevien tietojen osalta. Kriittisesti tarkastellen ja kuukausittaisiin/vuosittaisiin vahvuusluetteloihin vertaillen pääkatselmusrullat ovat kuitenkin

tutkijoille arvokas lähdesarja. Molemmat kontrolloivat toisiaan ja auttavat tutkijaa pysymään oikeiden miesten jäljillä.

Rullamateriaalin keskinäisen kontrollin lisäksi apuna oli myös tilejä, Ruotsin Sota-arkiston henkilökortistoja ja matrikkeleja. Yksin käytettyinä tilit eivät ole riittävä lähde palvelusuraa ja siirtoja koskevalle tutkimukselle, koska ne ovat osin rullien avulla laadittuja sekundäärilähteitä. Tilien erikoisluonne tekee niistä kuitenkin oivan kontrolloikeinon varmistaa rullista kerättyjen tietojen oikeellisuus.

Esimerkiksi samannimisyysoongelma (mm. useita Matti Matinpokia samassa yksikössä) vaatii tutkijalta herkeämätöntä tarkkaavaisuutta. Hukka-ajot ovat enemmän kuin ilmeisiä. Tutkijan onneksi miehestä jäi yleensä kahdet jäljet: toiset rulliin ja toiset tileihin. Jos seurataan pelkästään rullamateriaalia, saattavat Matti Matinpojat mennä keskenään sekaisin kaikista varmennuskeinoista huolimatta. Yksi keino pysyä oikean miehen jäljillä on tilien tarjoama "puolen palkan metodi": uusi, miehistöstä päällystöön noussut mies kirjattiin nimittäin aluksi puolta palkkaa nauttivaksi,¹ joten hänet on erotettavissa samassa arvossa pitempään palvelleesta. Toinen keino varmentaa oikean henkilön jäljillä pysyminen on se tilien antama tieto, että uuteen esimiesarvoon noussut palveli ensimmäisen vuoden vanhan asemansa mukaisella palkalla.² Käsittääkseni tällainen menettely oli seurausta ns. armovuosikäytännöstä, jolloin poistuneen viranhaltijan palkka kuolinvuotta seuraavalta vuodelta pidätettiin tämän leskelle.³

Kaikissa tapauksissa rullien ja tilien keskinäinen vertailu ei kuitenkaan auta, vaan tutkijan on tultava toimeen pelkästään rullatiedoilla. Esimerkiksi kahden samannimisen ja -arvoisen miehen satuminen samaan komppaniaan ei yleensä ole ylitsepääsemätön ongelma, vaan ratkaisun tarjoaa miesten pysyminen rullissa omilla paikoillaan: jokaisella miehellä oli tietty tehtävänsä ja sen mukainen paikka rullissa. Toisekseen kirjuri yleensä kopioi nimet edellisestä rullasta. Mikäli katselmuskirjuri itse pysyi oikeiden miesten jäljillä, on erhemahdollisuus olemassa vain mikäli molemmat siirrettiin yhtäaikaan uuteen tehtävään tai jos toinen hävisi kesken kaiken.

Samannimiset miehet eivät välttämättä aina olleet kaksi eri miestä, vaan joskus myös yksi ja sama – siis rulliin kahtena kirjattu. Tällaisen ”ylimääräisen” miehen avulla rykmentin miesluku saatiin pidettyä täysivahvuksena, mikä tarjosi mahdollisuuden väärinkäytöksille palkan ja muonituksen järjestämisen suhteen. Rulliin tekaistun ylimääräisen nimen avulla pystyi mahdollisesti myös sopivasti lahjomalla välttämään sotapalveluksen? Konstit olivat monet sotapalvelusta vältettäessä, ja voisi sanoa että kyllä keksivä keinot löysi: vanhemmat mm. kastattivat poikiaan samannimisiksi pelastaakseen kotinsa turvaksi edes yhden miehenavun – ja saattoivat näin ollen miestä sotapalvelukseen kaivattaessa sanoa että ”Jussi on jo otettu”. Ongelma oli jossakin määrin konkreettinen, sillä samannimiseksi kastamisesta saattoi saada sakkoja 40 markkaa.⁴

Samannimisyysongelman lisäksi miesten nimien kirjoitustavassa ja -asussa ilmenee huomattavaa vaihtelua siirryttäessä rullasta toiseen. Konkreettisimmin se ilmenee aina kirjurin vaihtuessa, eikä tilannetta ainakaan helpota, että nimet kirjoitettiin usein äänneasuun. Samat ongelmat koskivat myös paikannimistöä: esimerkiksi vuoden 1642 Leipzigin sotaretkellä Hämeen Jalkaväen kirjuri taiteili vierailla mailla paikannimistöä raakaa korvakuuloa käyttäen. Niinpä Zittau vääntyi muotoon ”Sitto”, Gross Glogausta tuli ”grosklo”, Torgausta ”Torgh” jne.⁵

Omat kiemuransa seurasivat kun miehen nimi muuttui aateloinnin tai sukunimen yllättävän käyttöön ottamisen yhteydessä. Everstiluutnantti Detlof Siwersin nimi mm. muuttui kesken kaiken D. Kuhlefeltiksi, mutta myöhemmistä papereista kävi onneksi ilmi henkilön nimi kokonaisuudessaan.⁶ Varsinaisesta historiantutkijan työstä kävi rumpali Hannu Langin jäljittäminen. Vuoden 1641 päätöksen jälkeen vahvuusrullissa esiintyi hänen tilallaan Hannu Ambrosius ja 1646 Ambrosius Lang, sekä 1648 jälleen Hannu Lang, eli kyseessä lienee ollut mitä todennäköisimmin koko ajan Hannu Ambrosius Lang.⁷

Miesten jäljittämistä vaikeuttavat myös komppanianpäälliköiden vaihtumiset, mutta tunnistamisessa auttaa kun samalla pitää silmällä ovatko komppanian muut miehet samoja kuin aiemmissa rullissa. Tapahtumien seuraamisen kannalta lisätyötä tuottaa se,

että uusi vahvuusrulla laadittiin silloin tällöin kiireessä vanhan päälle, jolloin tiedot ajasta, paikoista ja henkilöistä ovat vaarassa sekaantua. Avuksi on tällöin otettava aikaisempi tutkimuskirjallisuus ja materiaali sekä pyrittävä sijoittamaan tapahtunut oikeaan yhteyteensä.

Päällystökunnan muodostuminen

Säännöllisen rykmenttijaon toteutuessa jalkaväessä 1620-luvulla ja ratsuväessä kymmenisen vuotta myöhemmin kestäväksi osoittautunut moniportainen päällystöhierarkia oli jo vakiintunut. Päällystöjärjestelmän malli tuli Saksasta ja keskeisiltä osiltaan se on, kuten seuraavalta sivulta voimme todeta, säilynyt nykypäiviin asti.⁸

Kaarle IX:n aikana sotilasuralle astuvien alokkaiden tuli olla iältään 15–50 vuotiaita. Vuoden 1642 ohjeen mukaan yläikäraja aleni 45 vuoteen. Yleensä kruunu pyrki saamaan palvelukseen 20–30 vuotiaita miehiä. Palvelusajan pituuden tuli määräytyä niin, että mies olisi päässyt kruunun sotapalveluksesta vapaaksi 20 palvelusvuoden jälkeen tai viimeistään täytettyään 50 vuotta. Yhtenä vapautusperusteena oli edelleen osanotto kymmenelle sotaretkelle. Käytännössä 30-vuotinen sota oli tilapäisiä kotiuttamisia lukuun ottamatta yhtämittaista palvelusaikaa. Etenkin kelvollinen päällystö haluttiin kynsin hampain pitää sotavoiman palveluksessa. Olipa terve tai raajarikko, niin töitä riitti jos vain kykyjä löytyi.⁹

On selvää että ainakin osa jalkaväen alemmaa päällystöstä tuli palvelukseen aivan kuten miehistökin, väenottojen kautta ja aloitti palveluksensa miehistöasteelta. Erityisesti korpraalit otettiin miltei poikkeuksetta väenottojen kautta tulleesta miehistöstä. Toinen tie tulla riviin oli värväys. Mm. rumpaleita pestautui joukon matkaan rykmentin ollessa sotaretkillä tai varuskuntana Baltiassa. Poikkeavista rekrytointitavoista mainittakoon syntyminen sotilaan pojaksi. Varsinkin pitkittyneiden varuskuntakausiensa aikana syntyneitä sotilaitten poikia kirjattiin 15-vuotiaina suoraan vahvuusrulliin miehistöön ja rumpaleiksi.¹⁰

Kotimainen ratsuväki, päinvastoin kuin jalkaväki, oli vapaaeh-

toista. Aselajien arvostuksen välinen ero tuli näkyviin palkkauksessa, ratsuväen omatessa jalkaväkeä korkeammat palkat. Osa ratsuväen palkasta oli tosin korvausta hevosesta. Yhteiskunnallisesti upseerintehtävät noteerattiin korkealle: vänrikit (ratsuväessä kornetit) kilpailivat yleisessä arvostuksessa lääninsihteerien ja kamreerien kanssa, kapteenit rinnastettiin palkkauksessa jotakuinkin kollegioiden asessoreihin ja majuri meni jopa hovioikeuden asessorin edelle. Monilukuisten päällystövirkojen ansiosta sotilasammatit tarjosivat rälssittömällekkin väestönosalle mahdollisuuden sosiaalisen asemansa kohentamiseen.¹¹

Jalka- ja ratsuväen päällystöjärjestelmä 1640-luvulla.

JALKAVÄKI		RATSUVÄKI	
UPSEERISTO			
1. Rykmentinupseerit			
	Eversti (A)		Eversti (A)
	Everstiluutnantti (A)		Everstiluutnantti (A)
	Majuri (A)		Majuri (A)
	Majoitusmestari (A)		Majoitusmestari (A)
2. Komppanianupseerit			
	Kapteeni (A)		Ratsumestari (A)
	Luutnantti		Luutnantti
	Vänrikki		Kornetti
ALIUPSEERISTO			
1. Aliupseerit			
	Vääpeli		
	Kersantti		Korporaali (3)
2. Alempi päällystö			
	Kirjuri		Kirjuri
	Lippumies		
	Muonittaja		Muonittaja
	Varusmestari		
	Rumpali (2)		Trumpetisti
	Piipari		Kengitysseppä
	Korporaali (6)		Profossi
MUU PÄÄLLYSTÖ			
1. Esikuntahenkilöstöön on tutkimuksessani luettu:			
	Pappi (2)		Saarnaaja (2)
	Rykmentinkirjuri (1)		
	Parturi (4)		Parturi (1)
	Profossi (4)		

Huomautus: (A) = Kukin näistä oli samalla oman komppaniansa päällikkö. Rykmentin kahdeksasta komppaniasta neljälle riitti päälliköksi rykmentinupseeri ja muissa komppanioissa päällikön tehtäviä hoiti kapteeni. Myös asianomaista rykmentinupseeria kutsuttiin komppaniansa "kapteeniksi". Esikuntahenkilöstöön on katsottu kuuluvaksi sellaiset viranhoidajat, jotka eivät olleet minkään komppanian yksinomaisia palvelijoita. Suluissa oleva numero kertoo kyseisen viran toimenhaltijoiden normaalimäärän komppaniasa, jos kyseisiä virantoimittajia oli enemmän kuin yksi. Tavallisesti rykmentissä oli kahdeksan komppaniaa. Esikuntahenkilöstön lukumäärät ovat vuoden 1641 pääkatselmusrullasta ja kertovat kyseisten virkojen kokonaismäärän rykmentissä.

Lähde: Jussi T. Lappalainen, *Elämää Suomen sotavaeässä Kaarle X Kustaan aikana*. Studia Historica Jyväskyläänsia 12, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1975.

Päällystön tehtävät

Taistelutoiminnan ulkopuolella – jota suurin osa palvelusajasta oli – jokaisella esimiehellä oli omat määrätyt tehtävänsä. Rykmentin komentaja huolehti taloudenpidon ja huollon johtamisesta ja oikeudenhoidon valvonnasta. Everstiluutnantti toimi rykmentin varakomentajana huolehtien kassavalvonnasta ja oikeudenhoidosta. Majuri vastasi ase- ja ampumatarvikkeiden johdosta, leirin varustelutöistä, siisteyden, muonituksen ja palkanmaksun valvonnasta. Majoitusmestari oli varsinainen talousupseeri, joka myöskin etukäteen tiedusteli tulevat majoituspaikat, johti muonitusta ja rehustusta. Kirjanpidosta vastasi rykmentinkirjuri, joka rykmentin ollessa kentällä jäi kotiseudulle keräämään sotilaiden veropalkkoja. Profossit huolehtivat oikeudenkäynnin jälkeen rangaistusten toimeenpanosta, järjestyksen pidosta komppanioissa ja kuormaston valvonnasta. Sotapapit ja saarnaajat huolehtivat sotilassielunhoidosta ja parturi-välskärit lääkintähuollosta.¹²

Everstillä, everstiluutnantilla, majurilla, majoitusmestarilla, kapteeneilla ja ratsumestareilla oli kullakin oma komppaniansa. Komppanianpäälliköt johtivat yksikkönsä huoltoa. Luutnantit varapäällikköinä johtivat tiedustelua, vartiopalvelua ja majoittumista. Vänrikin ja kornetin paikka oli vaarallinen vihollisen yrittäessä

taistelussa riistää näiden kantaman osaston lipun, joka oli yksikön symbolinen valtatunnus. He toimivat miehistön luottamusmiehinä ja ainoastaan vänrikeillä oli oikeus toimia rikkomuksen tehneen miehen puolestapuhujana. Rintamaoloissa hän valvoi myös sairaiden hoitoa.

Aliupseeristo vastasi suurelta osin käskyjen toimeenpanon toteutumisesta. Miehistöä ei saanut jättää ilman aliupseerien valvontaa. Vääpeli oli vastuussa huollosta ja valvoi muonanjakoa. Kersantti katsoi miehistön perään, hankki tarvikkeita ja johdatti tarvittaessa papin tai välskärin sairaiden luo. Hän vei miehet työ- ja vartiopalvelukseen. Ratsuväen korpraalit olivat aliupseereita, jotka pitivät miehet järjestyksessä, huolehtivat hevosten ja aseiden sekä varusteiden kunnosta.¹³

Alemmasta päällystöstä lippumies kantoi lippua muulloin kuin taistelussa. Lippumies kävi usein katsomassa komppanian sairaita valvoen samalla parturien hoitotoimintaa. Muonittaja oli majoitusmestarin mukana tiedustelemassa leiripaikkoja, jakoi muonan ja valvoi puintia, jauhamista, leivontaa, oluenpanoa ja teurastusta. Varusmestari jakoi ja piti kirjaa tarvikkeista sekä opetti miehille ase- ja varushuoltoa. Katselmuskirjurit huolehtivat kirjeenvaihdosta ja pitivät kirjaa komppanian vahvuudesta. Jalkaväen korpraalit olivat lähimpänä miehistöä pitäen jatkuvasti silmällä alaistensa terveydentilaa. Rumpalit ja piiparit sekä löivät ja puhalsivat tahdit että toimittivat rukoussoitot, ja lopulta kengitysseppä, joka puuhaili hevosten jalkojen parissa.¹⁴

Jalkaväen miehet olivat ilmiselviä ammattisotilaita. He joutuivat olemaan sotaväessä niin kauan kun kruunu katsoi heidät palveluskelpoiseksi. Suomen jalkaväki oli pääosin varuskuntina Baltiassa ja Pommerissa, osan ollessa aina välistä kotonakin. Suomalaista ratsuväkeä käytettiin jalkaväkeä huomattavasti aktiivisemmin taistelutoiminnassa. Päätehtävänä ratsuväellä oli suojata taisteluissa armeijan sivustat. Ratsuväki oli kalliin ylläpitonsa vuoksi paremminkin "reserviläis"-joukkoa kuin ammattisotilaita. Sotien välillä ratsumiehet olivat säännöllisesti kotiutettuina ja heidät koottiin pääkatselmukseen tarkastettavaksi kerran vuodessa tai harvemmin.¹⁵

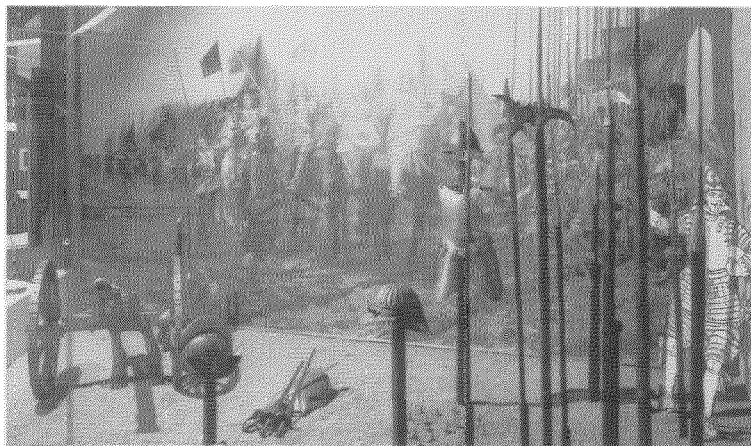
Sotilaselämän yleinen miljöö

Kustaa II Aadolf ymmärsi hyvin asumisolojen merkityksen sotilaiden terveydelle. Hän tähdensi useissa kirjeissään, ettei varuskuntina olevan sotaväen saa antaa kuolla huonossa majoituksessa kuin koirien, vaan sotamiehet oli majoitettava porvariskotien sänkyihin. Aina asumisolot eivät olleet näin onnekkaita, eikä sotilaiden ja porvareiden välillä voitu välttää ristiriitaisuuksilta. Ylikuormitettujen varuskuntakaupunkien törkyisyys ja ravintopula olivat omiaan edistämään tautiepidemioita. Sairastuneet sotilaat sijoitettiin tilanteen mukaan joko kyhättäisiin sotasairaaloihin tai maaseudulle talonpoikien kotien olkipeteihin. Erikseen määrätty aseveljet pitivät heistä huolta. Ratsuväki oli liikkumiskykynsä puolesta onnekaampi pystyen välttelemään epidemia-alueita ja majoittumaan väljemmin.¹⁶

Särvinpuoli hoitui osaksi niin, että miehet valmistivat palkaksi saamistaan jauhoista itse leipänsä ja vellinsä. Osaksi elintarvikkeet ostettiin. Kruunun ollessa kyvytön maksamaan palkkoja ajoissa, oli seurauksena luottosysteemi, jossa sotilaat ostivat luotolla kenttäkauppiailta eli marketenteilta, jotka puolestaan velkaantuivat varsinaisille kauppiaille. Tällainen kauppa tyrehtyi nopeasti, ja miehet näkivät nälkää. Leipää saadakseen varuskuntajoukot jopa hakeutuivat taistelukentälle, koska kruunu piti kenttäjoukkojen palkoista ja saatavista paremman huolen.¹⁷

Kenttäarmeijan mukana Keski-Euroopassa liikkunut ratsuväki pääsi Baltian varuskuntajoukkoja enemmän osalliseksi kulinaarista nautinnoista: homehtunut leipä ja vesi vaihtuivat ajoittain vehnäsämpylöihin ja viineihin. Pääjuoma sotaväellä oli kuitenkin olut, jolla silloisten sotilasjohtajien mielissä oli vankka ennaltaehkäisevä lääkintähuollollinen merkityksensä. Joukkojen huolto perustui hyvin pitkälti linnojen ja kaupunkien makasiinijärjestelmään, ja milloin operoitiin vallatuilla vierailualueilla, toimitettiin huolto jälkikuljetuksina. Ryöstely oli yleistä, mutta se pyrittiin korvaamaan väestön pakkoverotuksella.¹⁸

Vaatetus oli vielä 30-vuotisen sodan aikana varsinkin miehistön osalta hyvin puutteellista, vaikka kruunu pyrki kangastoimituksin

"Kustaa II Adolf ennen Lützenin taistelua." Nils Forsbergin monumentaalinen taulu (6 x 3,20 m) Turun maakuntamuseon Lejonet & Kronan -näyttelyssä. Taustalla on nähtävissä mm. Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin lippu. Etualalla rekvisiittana miinan virkaa hoitaneita kolmipiikkejä ja muuta sotavarustusta. Kuva TMM/ Sten Erik Lundsten.

"Gustav II Adolf before the Battle of Lützen. The monumental painting (6 x 3.20 metres) of Nils Forsberg in the exhibition "Lejonet & Kronan" at Turku Provincial Museum. In the background, among other things, also the flag of Häme-Uusimaa Cavalry Regiment can be seen. Triple-spikes in the foreground were the ancient predecessors of landmines.

ongelmaa lievittämään.¹⁹ Päälystö varakkaampana oli ilmeisesti sitä paremmissa pukimissa, mitä korkeampi oli palkka ja sosiaalinen asema.

Eräät sotilaista olivat perheellisiä: Hämeen Jalkaväkirykmentin 148:sta esimiehestä vähintään 20 oli naimisissa ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväkirykmentin 87:stä vastaavasti 30. Esitetyt luvut ovat kuitenkin satunnaisiin tililainintoihin ja matrikkeleihin perustuvia minimitietoja. Todellisuudessa avioituneita oli varmasti

enemmän. Vaimot ja lapset olivat joko kotimaassa, mukana varuskunnissa ja kaupungeissa tai mahdollisesti myöskin sotaretkillä olevien marssiosastojen jälkijoukkoina. Ikäviltäkään tilanteilta ei voitu välttyä: kun mies oli kauan poissa kotoa, saattoi sinne tulla virheellinen tieto soturin kuolemasta, jolloin vaimo ehkä meni uudelle miehelle. Melkoinen oikeusjuttuvyyhti syntyi jos mies palasi yllättäin takaisin. Tämäntapaisia juttuja on tuomiokirjoista löydetävissä paljon.²⁰

Päällystön sosiaalinen rakenne ja sen kehittyminen

Vuonna 1641 sekä Hämeen Jalkaväessä että Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä aatelisten osuus päällystöstä oli 7–8 %:n luokkaa. Ratsuväen aatelinen päällystö oli syntyperältään täysin suomalaista, kun taas jalkaväessä valtaosa aatelisista oli ulkomaalaisia. Massa-aateloinnin vaikutuksesta jalosukuisten osuus päällystöstä muuttui kuitenkin niin että kun sodat oli sodittu, oli aatelisia jalkaväessä 12 % ja ratsuväessä 17 % vuoden 1641 esimiehistä.²¹ Seuraavan vuosisadan vaihteessa aatelin osuus oli koko Suomen jakopalkkaisen armeijan päällystöstä kavunnut jo 31 %:in. Suuri Pohjan sota tappioineen kasvatti taas aatelittoman aineksen määrää niin että 1708 aateliston osuus oli lähellä 1600-luvun puolivälin lukemia ollen enää 18 %. Seuranneet rauhanvuodet armeijan demobilisaatioineen toivat huomattavan muutoksen aatelisten eduksi vapauden ajan alkuvuosina.²²

Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä massa-aatelointi kohdistui kotimaiseen päällystöön, mutta Hämeen Jalkaväessä esimiehistä kelpuutettiin yhä runsaammin vierasperäistä, pääosin saksalaisbalttilaista ainesta. Ritarihuoneeseen kirjoittamisen yhteydessä heistä tuli toki Ruotsin kansalaisia. On kuitenkin huomattava että suurin osa kyseisten rykmenttien päällystöstä oli suomalaisia, ja kun miehistö oli täysin kotimaista, oli kieleensopeutujan osa vierailta tulokkailla eikä miehistöllä. Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä päällystön kotimaisuusaste oli vuonna 1641 niinkin korkea kuin 85 % ja Hämeen Jalkaväessäkin peräti 70 %. Vaikka muukalaistulva sota-

väessä oli vaihtelevaa, väheni vierasperäisten osuus päällystöstä koko maata ajatellen 1600-luvun loppua kohti. Suurvallan muretesa koko Suomen upseeristo muuttui jälleen 1700-luvun alkupuolella kansalliselta rakenteeltaan sangen epäyhtenäiseksi ryhmäksi. Vasta Ruotsin ajan lopulla upseeriaines saavutti jälleen 80 %:n kotimaisuusasteen.²³ Toisin kuin saattaisi kuvitella, oli ulkomaalaisten osuus ainakin tutkittujen rykmenttien päällystöstä ehkä yllättävänkin alhainen 1640-luvulla. Kokonaiskuvan muodostamiseksi olisi syytä tutkia vierasperäisen aineksen osuus päällystöstä 1620-luvulla, jolloin lipustot ja lippukunnat korvattiin komppanioilla ja järjestettiin suurempien kokonaisuuksien (rykmenttien) hallinnolliseen alaisuuteen.

Ylenemisen mahdollisuudet

Virkaseuraannon ketju ei koskaan ole ympäristöstänsä irrallinen tapahtuma. Yhden miehen ylentämistä seurasi aina lyhempi tai pidempi ketju muita ylennyksiä ja siirtoja avoimeksi jääneen vakanssin johdosta. Mitä korkeammalla tasolla ylennys tai siirto tapahtui, sitä laajempi oli virkaseuraannon ketju vaikutuksiltaan. Erona siviilivirkakuntaan sotilassäädyllä oli käytettävissään paitsi moninverroin runsaampi määrä virkoja myös monitasoisempi virkaporrastus.²⁴

Aliupseeriasteissa yksittäisen miehen karriäärinopeuteen vaikutti keskeisesti rykmentinkomentaja, jolla oli oikeus nimittää haluamansa mies näihin tehtäviin ja vielä ratkaiseva vaikutusmahdollisuus alimman upseerinarvon (vänrikki/kornetti) täyttämiseen. Upseerinvakanssien täytön ja nimitysoikeuden kuningas varasi itselleen, mutta näiltä osin käytäntö ei ollut täysin vakiintunut, vaan myös sotakollegio ja pääkatselmuksia toimittaneet katselmusherrat (kuvernööri, kamarineuvos, kenraali ja sotamarsalkka tai joku muu katselmuksen pitäjäksi määrätty käskynhaltija) saattoivat suorittaa nimittämisen. Nimitysmahdollisuudet puolestaan riippuivat virka-asteikon laajuudesta. Muodoltaan virkaportaikko oli pyramidin kaltainen, ja virkoja oli enemmän arvoasteikon alapäässä.

Ylemmäksi noustaessa kulku kävi ahtaammaksi ja arvopyramidin huipulla oli tilaa vain harvoille nousijoille. Sotajakson aikana uraa muovailivat keskeisimmin taistelukentän olot: oli pakko taistella, ura tuli sivussa.²⁵

Yllättävän monen esimiehen karriääri lopahti jo ensimmäiseen esimiesarvoon. Vuosina 1634–1659 lähes kaksi viidesosaa Hämeen Jalkaväen ja peräti puolet Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen vuoden 1641 päällystöstä jäi ylentämättä. Ottamalla huomioon päällystön koko palvelusajan ja kyseisten rykmenttien ulkopuolella tapahtuneen palveluksen luvut hieman pehmenevät, mutta siltikään kolmannes jalkaväen ja 44 % ratsuväen päällystöstä ei edennyt uralansa ensimmäisen esimiesarvon myöntämisen jälkeen.²⁶ Huomatavan suurelle osalle päällystää palvelus oli siis urakehitysnäkymien osalta kaikkea muuta kuin ruusuista. Keitä olivat ne, joiden ura polki paikallaan ja kuinka kauan tällaista palvelua kesti?

Hämeen Jalkaväessä palvelusuraltaan staattisimpien ryhmään kuuluivat selvänä enemmistönä rumpali- ja korpraaliportaajat sekä rykmentin esikuntahenkilöstö. Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä ”pysähtyneisyys” jakaantui tasaisemmin profosseina, kengitysseppinä, trumpetisteina, kirjureina ja korpraaleina rykmentissä palveluksensa aloittaneiden kesken. Laskemalla kunkin ylennystä vaille jääneen miehen palvelusajan ko. rykmenteissä vuosien 1634–1659 välillä palvelusvuosien keston mediaaniksi jalkaväessä tuli vain neljä vuotta ja ratsuväessä seitsemän vuotta. Keskimääräisistä palvelusvuosien arvoista voimme päätellä palveluksen keskeytyneen valtaosalla ylennystä vaille jääneistä hyvissä ajoin ennen tarkastelujakson päättymistä. Tosiasiallisesti tieto palvelusajan lyhyydestä oli kaikkea muuta kuin lohdullinen. Tuntien ajan palvelussäännön, jonka mukaan mies palveli kruunua suurinpiirtein niin kauan kuin kynnelle kykeni, lyhyt palvelusaika kertoo joko miehen kuolemasta tai vakavasta sairastumisesta.²⁷

Kuten niin usein historian tutkimuksessa, joudumme nytkin valittavasti lähdemateriaalin aukollisuuden vuoksi tyytymään kovin vajavaisiin tietoihin ihmiskohtaloista. Seuraavasta asetelmasta selviää tuntemattomalla tavalla katoamisen olleen suurin yksittäinen selittäjä päällystön poistumiselle sotaväen kirjanpidosta. Tunte-

mattomalla tavalla kadonneiden kohtaloa voimme vain arvailla, ja olettaa heidän poistuneen jotakuinkin yleisempiä poistumisratioja noudatellen, eli kuolema ja palveluksesta vapautuminen lienevät olleet tavanomaisimmat poistumistavat. Eräät esimiehet käyttivät eroamista jopa uransa vauhdituskeinona: kun siirto toiseen rykmenttiin oli vaikea järjestää, erosivat jotkut esimiehet – oletettavasti juuri tästä syystä – jatkaakseen uraansa usein entistä paremmassa virka-asemassa jossakin toisessa rykmentissä.²⁶

Hämeen Jalkaväki			Hämeen-Uudenmaan Ratsuväki	
Viimeinen tieto palvelusuralta	abs.	rel.	abs.	rel.
Kuolema	39	26,4	30	34,5
Ero	17	11,5	11	12,6
Siirto	2	1,4	2	2,3
Pako	2	1,4	1	1,1
Komennus	6	4,1	3	3,4
Sairaus	3	2,0	1	1,1
Kotona	5	3,4	4	4,6
Vankeus	2	1,4	–	–
Palvelus jatkuu	5	3,4	4	4,6
Tuntematon	67	45,3	31	35,6
YHTEENSÄ:	148	100,0	87	100,0

Yhteiskunnallisen säätylokeroitumiskehityksen heijastuminen sotalaitokseen

Kylmästi numeroihin tuijottaen sotilaspäälyllystä muodosti 1700-luvulla lukumääräisesti niin suuren osuuden valtakunnan virkako-neistosta, että sillä olisi ollut mahdollisuus nousta todelliseksi viidenneksi säädyksi. Tähän yritykseen se oli kuitenkin, seurauksena yleisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä, liian hajanainen: sotilaspäälyllystön yhteenkuuluvuuden tunnetta koetteli säätykehityk-sen myötä ennenkaikkea aatelin omanarvontunto ja ”koteloitumis-pyrkimykset”. Aatelisto muiden muassa käpristyi yhä enemmän rykmenttiensä suojiin, niin ettei sotilassäätyä saati yhtenäistä lin-

jaa edes sotilasaatelin kesken päässyt syntymään. Rykmenttien sisällä upseeristo, aliupseeristo ja jopa sotilasvirkamiehet muodostivat omat tiukasti muodostuneet etuyhteisönsä. Kuinka pitkällä tällainen eturyhmien suojiin sulkeutuminen oli 1600-luvun puolivälin tienoille tultaessa?

Yhteiskunnan eri sosiaaliryhmien välille nousi ryhmiä toisistaan vieraannuttavia esteitä jo pitkin 1600-lukua. Tämä näkyi mm. ritarihuoneen jaossa kolmeen luokkaan, enenevissä privilegiosäännöksissä, säätyedustuksen vakiintumiskehityksessä, avioliittosäädöksissä jne.²⁹ Sotalaitos, osana yhteiskuntaa, ei myöskään voinut täysin välttyä tältä.

Kaarle IX:n aikaisilla valtiopäivillä sotapäällystöllä (krigsbefäl) oli verrattain vahva asema, vaikkei se esiintynytäkään varsinaisena säätyryhmänä. Sotapäällystöllä voidaan ehkä tällöin nähdä olleen yhteisten etupyrkimysten kautta siteitä jopa talonpoikaistoon: esimerkiksi vuoden 1617 valtiopäivillä rykmenttien edustajissa oli vielä alempaan päällystöön kuuluneita kirjureita ja korpraaleita, mutta vähitellen sotapäällystö alkoi veljeillä yhä enemmän aatelisen väen kanssa, varsinkin sen jälkeen kun rykmentin edustus oikeus valtiopäivillä annettiin jollekin sen kapteeneista tai ratsumestareista. Sotapäällystön yhtenäisen esiintymisen teki mahdolliseksi ennenkaikkea epämääräiseksi jätetty aatelisen ja aatelittoman sotapäällystön edustus oikeus. Yhä useampi upseerinvirka annettiin aatelismiehille. Sotapäällystöstä tuli yhä enemmän aateliston kylkiäinen. Lisäksi aatelittomatkin upseerit ajoivat kerkeästi omaa henkilökohtaista etua myötäilemällä aatelin pyrkimyksiä päästäkseen anomaan itselleen aateliskirjaa. Sotilasaateli oli vain yksi ja kohtuullisen lojaali osa valtakunnan aatelistosta, ja kun muu aateli nimenomaan vastusti sotapäällystön hankkiutumista erilliseksi säädyksi, ei elintilaa viidennelle säädylle juuri ollut. Aatelittoman sotapäällystön ääni kuului valtiopäivillä yhä harvemmin.³⁰

Yhteiskunnan sosiaalista lokeroitumiskehitystä voimme tietyn varauksin seurata myös sotalaitosjärjestelyjen yleisestä luonteesta, mm. siitä kuinka vapaata tai rajoitettua kulloinkin oli uran siivittäminen siirtymällä aselajista, rykmentistä tai komppaniasta toiseen.

Juhana III:n aikaiset sota-artiklat kielsivät kuolemanrangaistuksen uhalla aselajien vaihtamisen sotaretkien aikana, eikä se muutoinkaan ollut mahdollista ilman sotaeverstin lupaa. 1500-luvun loppupuolella koko sotilashallinnon alaisen aselajien keskinäisten siirtojen piiriin kuului 3–4 % tai hieman enemmän sotaväen toimihenkilöstöstä. Näistä aselajivaihdoksista tapahtui jalkaväen ja ratsuväen välillä noin kolmannes eli kymmenkunta tapausta. Sen sijaan oman aselajin piirissä saatettiin liikkua runsaastikin.³¹

Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen vuoden 1641 päällystön aselajien väliset siirrot sopivat hyvin edellisen vuosisadan mittapuihin, mutta samaa ei voi missään nimessä sanoa Hämeen Jalkaväestä. Peräti 18 Hämeen Jalkaväen 135 esimiehestä (eli 13 %) vaihtoi aselajia. Tämä on paljon siihen nähden, että vuosien 1719–1808 välisenä aikana yhtä suomalaista rykmenttiä kohden osui vain parikymmentä päällystön aselajin vaihtotapausta. Hämeen Jalkaväessä samanmoinen määrä siirtyjiä oli siis jo yhden sukupolven aikana. On kuitenkin huomattava, että lähes kaikki aselajivaihdokset sattuivat ennen rykmenttijärjestelmän vakiinnuttamista. Samoissa sotalaitosjärjestelyjen muutosvaiheissa näyttäisi jopa olleen mahdollista, että rykmentistä tai joukko-osastosta toiseen tapahtuneet siirrot (etenkin jalkaväessä) olisivat olleet näiden sisäistä siirryntää vilkkaampaa, mikä tuntuu rykmenttien vakinaistamisen jälkeiseen kehitykseen verrattuna vähintään yllättävältä. Toisaalta hämmennys osin hälvenee kun muistamme, että ajanjakso ennen rykmenttien vakinaistamista oli voimakasta joukkojen uudelleen järjestelemisen ja luomisen aikaa.³²

Rykmenttijärjestelmän vakiinnuttua päällystön siirrot keskittyivät voimakkaasti – eivät vain rykmentinsisäisiksi, vaan hyvin pitkälti yhden ja saman komppanian puitteisiin, jossa palvelus oli alkanut. Ajateltuna yleistä yhteiskunnallista taustaa vasten tämä tuntui varsin luonnolliselta, sillä näihin aikoihin ihmiset lokeroituivat yhä enemmän säätyjensä suojiin. Vapaudenaikana ja kustavilaisena aikana (1721–1809) päällystön yksikkökeskeisyys lientyi, ja komppaniasta toiseen siirtyminen oli tavallisempaa kuin 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun puolivaiheilla.³³

Kaikenkaikkiaan suomalaisten ”rykmenttien” Ruotsin ajan sota-

väen päällystön alueellisista isolaateista riippumattominta ja vilkkainta siirryntäkautta näyttäisi tähänastisten tutkimusten valossa olleen aika juuri ennen rykmenttijärjestelmän vakiinnuttamista. Vasta rykmenttien saattaminen vakinaiselle kannalle saattoi aselajien välisen siirrynnän vastaamaan jotakuinkin niitä puitteita, joissa se oli tapahtunut edellisen vuosisadan lopulla ja jollaisena se tuli jatkumaan seuraavalla vuosisadalla.³⁴

Laajoihin mittasuhteisiin asetettuna aselajien välillä ja niiden sisällä tapahtuneet siirrot on siis nähtävä ensisijassa sotalaitosjärjestelyistä käsin, mutta kieltämättä myös yhteiskunnan sosiaalinen sulkeutumisprosessi antoi siirrynnälle oman erikoisen sävynsä.

Reippaita rahvaan miehiä upseereina?

Aatelittoman aineksen osuus päällystöstä karisi sitä mukaa mitä korkeammalle arvopyramidissa noustiin. Esimerkiksi ketään rykmentinupseeriksi edennyttä ei lopulta jäänyt aateloimatta Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä, ja Hämeen Jalkaväessäkin aatelitomia oli tässä portaassa vain yksi. Huomattavaa on sen sijaan että rykmentinupseeriksi kyllä noustiin ilman aatelistaustaa, mutta viimeistään tällöin mies sai yleensä käteen aateliskirjeen.³⁵ Osna-brückin (Westfalenissa) kultasepän poika Detlof Siwers esimerkiksi aloitti uransa palvelemalla miehistötehtävissä Venäjällä 1617–1619. Venäjällä palvelus selittyi sillä, että Ruotsi-Suomen edustajat olivat saaneet kirjatuksi Stolbovan rauhansopimukseen ehdon, jonka mukaan Peipusjärven itäpuolinen alue jäi ruotsalaisten joukkojen miehitykseen siksi, kunnes raja olisi käyty. Erinäisten vaiheiden jälkeen Siwers yleni Hämeen Jalkaväessä everstiluutnantiksi 1641, mutta aateliskirje hänelle ojennettiin vasta 1645 ja pari vuotta tämän jälkeen hänet kirjoitettiin sisään ritarihuoneeseen nimellä Kuhlefelt.³⁶ Ilman aatelistaustaa eteni rykmentinupseeriksi miehistöstä majuriksi asti noussut Johan Andersson. Jonkinlaisen säätyläistaustan hänkin omasi, koskapa oli onnistunut naimaan aatellisen nimeltä Eva von Deckhoff.³⁷ Myös Peter Schmidt, kirjuri uransa aloittanut saksalaisen vuorimestarin poika, eteni ilman

aatelointia majurin arvoon. Tällöin hän oli kuitenkin vaihtanut rykmenttiä palvellen Uppsalan Rykmentissä, jonka riveissä hän kaatui Kööpenhaminan taistelussa 11. helmikuuta 1659 yrittäessään ilmeisesti tuhota tanskalaisten jähin juuttunutta laivastoa. Hyökkäyssignaali puhallettiin ja rummutettiin keskiyöllä ja aamun tullen jäällä makasi sadoittain kuolleita ja haavoittuneita. Peter Schmidt oli yksi heistä. Valloitusyritys oli epäonnistunut.³⁸

Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessäkin miehiä eteni rykmentinupseereiksi jo ennen aateloimistaan. Majurien Henrik Larssonin (myöh. Ekestubbe) ja Henrik Sigfredssonin (Silfverbögel) isät olivat aatelittomia, mutta äidit olivat avioliittonsa kautta laskevan säätykierron piiriin joutuneita aatelissukuisia. Pian tällaiset avioliitot kävivät ainakin teoriassa mahdolltomiksi, kun säädyt sulkeutuivat yhä enemmän aatelisten ja aatelittomien välille 1622 säädetyn avioliitokiellon vuoksi.³⁹ Sopivalla säätytaustalla saattoi siis aatelitonkin aines kavuta rykmentinupseeriksi vielä 1640-luvulle tultaessa.

Todellinen talonpoikaisperäinen, ilman rahan mahtia tai aatelisia sukulaissiteitä vailla oleva aines sen sijaan jähmettyi viimeistään komppanianupseerien arvoihin. Mielenkiintoista on toisaalta havaita, ettei vuoden 1641 Hämeen Jalkaväen ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen aliupseeristossa ollut kahta prosenttia enempää aatelisia, kun sitä vastoin Suuren Pohjan sodan ja Suomen sodan välillä aateliston osuus Suomen rykmenttien aliupseeristosta oli enimmillään jopa 36,5 %. Yhtenä keskeisenä selittäjänä aateliston vähäisyydelle aliupseeristossa 1600-luvun puolivälissä pitäisin sitä, että massa-aateloinnin kerrannaisvaikutukset tulivat rykmenttien vahvuusluetteloissa näkyviin vasta aateloitujen sukujen lasten varttuessa asepalvelusikään ja aloittaessa uransa ainakin muodollisesti virkojen alapäästä. Tärkeänä selityksenä on pidettävä myös sitä että suurvaltakaudesta aatelisto ei yksin kyennyt tyydyttämään sotaväen päällystötarpeita seurauksena jatkuvista sodista. Seuraavan vuosisadan rauhallisemmalla kaudella aatelismiehet jälkikasvuineen sen sijaan miehittivät suurelta osin myös aliupseeriston virat, ja kun vaihdunta oli vähäistä, estyi monen alemmista sosiaaliryhmistä lähtöisin olleen tarjokkaan nousu esimiestehtäviin.⁴⁰

Kaikista Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen aatelittomista esimiehistä eteni komppanianupseereiksi peräti 27,5 % ja Hämeen Jalkaväessäkin yli 17 %. Palveluksen kestoajoja tutkittaessa selvisi, että puolet jalkaväen kapteeneista palveli vähintään 25,5 vuotta ja ratsuväen ratsumestarit vastaavasti 33,5 vuotta. Pitkä palvelusaika merkinnee ehkä jopa sitä että talonpoikaisella taustalla oli yhä 1650-luvun tietämillä mahdollisuus nousta aina komppanianpäälliköksi asti. Jos nimittäin kovin kauan palvelleita alkoi olla luutnantteina ja komppanianpäällikköinä, oli tällaista mahdollisuutta pidettävä todennäköisenä. Kun jalkaväen luutnanteista puolet palveli kaikkiaan 16 vuotta tai enemmän ja ratsuväessä vähintään 34 vuotta, on edellä esitetty mahdollisuuksien rajoissa. Tätä tukee myös se, että Hämeen Jalkaväessä sotakauden aikana aateloidut saivat aatelisarvon vasta kapteeniksi ja sitä ylempiin arvoihin edettyään. Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessäkään ei aateloitu yhtään alle kapteeniluutnantin (everstin komppanian luutnantti) tasoista esimestä. Näin arvioiden komppanianupseeristossa, ainakin siis välittömästi komppanianpäällikköportaan alla, näyttäisi olleen tilaa muillekin kuin aatelisille ja säätyläislähtöisille tarjokkaille.⁴¹

Myös se, että mies palveli miehistötehtävissä, antaa ehkä jonkinlaisia viitteitä päällystön sosiaalisesta taustasta. Aina miehistötehtävistä edenneitä, aatelittomia ratsumestareita oli Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä kuusi kuudesta ja Hämeen Jalkaväessä ainakin yksi yhdeksästä aatelittomasta kapteenista. Jalkaväen kohdalla tämä saattaisi viitata siihen, että enemmistö komppanianpäälliköistä olisi ollut – vaikkakaan ei aatelisia – niin säätyläislähtöisiä. Vuoden 1641 pääkatselmusrullien valossa jalkaväen 117 aatelittomasta esimiehestä vain 22 olisi palvellut miehistössä ja ratsuväessä 42 esimestä 69:stä. Tämä ei ainakaan jalkaväen osalta ollut koko todellisuus, sillä pääkatselmusrullat eivät näiltä osin ole joka suhteessa luotettavia.

Kuva siitä pystyikö ”reipas rahvaan mies” etenemään aina komppanianpäälliköksi asti, jää siis hieman ristiriitaiseksi. Ottaen huomioon tiedon että yli 70 % molempien rykmenttien komppanianupseereiksi päätyneistä oli aatelittomia, luulisi joukkoon mahtuneen jo jonkun rahvaanlähtöisenkin. Tätä tulkintaa tukee jossakin mää-

rin seuraavassa esitettävä aatelittoman aineksen osuus eri komppanianupseerien arvoihin päätyneistä. Suluissa oleva luku osoittaa aatelittomien lukumäärän ja sitä edeltävä numero kyseiseen arvoon päätyneiden kokonaismäärän.⁴²

Hämeen Jalkaväkirykmentti			Hämeen-Uudenmaan Ratsuväkirykmentti		
Kapteeneita	13	(9)	Ratsumestareita	11	(6)
Luutnantteja	7	(4)	Luutnantteja	9	(7)
Vänrikkejä	7	(7)	Kornetteja	6	(6)

Myös nimistöstä voidaan tehdä jonkinlaisia, joskaan ei aukottomia johtopäätöksiä. Näin menetellen voimme kuitenkin taas hiukan kiristää säkin suuta ja tulla askeleen lähemmäs totuutta. Hämeen Jalkaväessä ei esimerkiksi yksikään vuoden 1641 komppanianpäälliköistä ollut luettavissa "reippaiden rahvaan miesten" ryhmään, vaan nimistö viittasi jonkinlaiseen säätyläistaustaan. Myöhemmistä kapteeneiksi edenneistä ainoastaan viisi saattaisi nimensä puolesta olla kelpuutettavissa rahvaaseen, mutta tietyin varauksin. Miehistöstä aloittaneet kapteeni Klaus Erkinpoika ja kapteeni sekä majoitusmestari Hans Ambrosius Lang voisivat olla tällaisia, kuten myös kapteeni Pekka Arvidinpoika.⁴³ Suuremmalla varauksella täytyy sitä vastoin suhtautua Niilo Ollinpojan ja Abraham Matinpojan tapauksiin, koska toinen aloitti pääkatselmusrullien mukaan uransa vasta vänrikin arvosta ja toinen sai komppanianpäälliköksi tultuaan nimensä eteen kunniamaininnan "ehrlich och manhaftig".⁴⁴ Toisaalta ainakin termi "manhaftig" liitettiin yleensä upseeriksi edenneen nimeen hänen taustaansa sen kummemmin selvittämättä.

Ratsuväessä ainoastaan ratsumestarit Abraham Markunpoika ja Jaakko Erkinpoika olisivat nimensä puolesta kelpuutettavissa talonpoikaisiksi päälliköiksi.⁴⁵ Kuusi seitsemästä aatelittomasta ratsuluutnantista sen sijaan kelpaisi nimistönsä puolesta talonpojiksi ja näistä viisi aloittikin uransa suoraan miehistöstä. Hämeen Jalkaväessä tällaisia luutnantteja löytyi neljä, mutta kolme heistä aloitti uransa vasta vänrikkinä, kersanttina ja kirjurina, mikäli

pääkatselmusrullia on uskominen – ja olisivat siten ehkä säätyläislähtöisiä. Viisi kuudesta ratsuväen aatelittomasta kornetista ja kuusi jalkaväen seitsemästä aatelittomasta vänrikistä omasi patronymiset nimet.⁴⁶ Patronymisen nimen käyttäminen ei yksin riitä osoittamaan miehen sosiaalista asemaa, koska talonpoikien ja rahvaan ohella niitä saattoivat käyttää myös säätyläislähtöiset henkilöt.

Niin hyvältä kuin ehkä tuntuisikin nostaa rahvaan mies arvoon ylhäiseen, on edellä mainitun puitteissa kallistuttava sille kannalle ettei ainakaan komppanianpäälliköksi ollut kovin yleistä nimittää 1600-luvun puoliväliin tultaessa puhtaita rahvaan miehiä. Niin ja näin se taisi olla myös luutnanttien kohdalla, mutta nimistö ja vastaanpuhuvien tietojen olemattomuus jättävät ainakin vänrikin ja kornetin virkojen kohdalle reippaille rahvaan miehille jälkikäteen tarkastellen hitusen toivoa paremmasta. Tämän puolesta puhui sekin, että eversti rykmentinkomentajana pääsi ratkaisevasti vaikuttamaan vielä alimman upseerinviran täyttöön.⁴⁷ Ilmeisempää onkin että vaikka aatelittomalla aineksella oli hallussaan enemmistö komppanianupseerien viroista, näihin tehtäviin valitut omasivat yleisimmin jonkinlaisen säätyläislähtöisen taustan.

Lähellä totuutta lieenee Jussi T. Lappalaisen Aseet ja taistelut kirjassa esittämä arvio: ”Vielä 1600-luvun alussa reipas rahvaan mies oli ainakin Ruotsin ja Suomen lippukunnissa saattanut kohota sotaväessä aliupseerinarvojen kautta upseeriksi; jo 30-vuotisen sodan kuluessa upseeriksi näyttää päässeen vain aatelis- tai säätyläislähtöinen mies. Keski- ja Länsi-Euroopassa upseerikunnan sulkeutuminen oli vielä voimakkaampaa.”⁴⁸

Päällystön siirryntä poikkesi toisistaan jalka- ja ratsuväessä

Jo edellä todettiin Hämeen Jalkaväen vuoden 1641 päällystön ylitelleen reippaammin aselajien välisiä aitauksia kuin Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä oli tapana. Siitä huolimatta aselajien välinen siirto tapahtui yleisimmin ratsuväestä jalkaväkeen päin (jalka-

väessä palvelleet olivat siis aiemmin toimineet useammin ratsuväessä kuin ratsumies vastaavasti jalkaväessä).⁴⁹ Syyt tähän olivat varsin käytännöllisiä.

Ensiksikin on todettava ettei ratsuväellä yleensä ollut puutetta vapaaehtoisista tulijoista; eri asia oli, kuka kykeni ylläpitämään ratsukkoja. Ratsuväellä ei siis normaalisti ollut tarvetta pitää ovea raolla jalkaväen tarjokkaille, sen takasi ratsuväen arvostetumpi asema palveluspaikkana. Toiseksi siirrynnän suuntautumiselle jalkaväkeen, eritoten miehistön ja alemman päällystön kyseessä ollen, oli luonnollisena selityksenä ratsun asettaneen talon köyhtyminen, läänittäminen tai ratsukon ja omaisuuden menettäminen taistelussa. Kruunu tosin katsoi varsin pitkälle sormiensa läpi ratsutalojen heikentynyttä asemaa ainakin 1650-luvulla ja pyrki helpotuksia myöntämällä pitämään ne vahvuusrullissa. Kolmanneksi päällystön ratsupalvelus nähtiin vanhastaan aatelismiesten etuoikeudeksi mikä ei voinut olla vaikuttamatta upseerinvirkojen jakoon, vaikkakin jo 1536 Arbogan kokous oli avannut ovet myös aatelittomille. Edelleen yhtenä selittäjänä siirrynnän suuntautumiselle jalkaväkeen voidaan pitää ratsuväen lippukuntien vähentämistä Stolbovan rauhan (1617) jälkeen.⁵⁰

Kaiken lisäksi jalkaväessä vallitsi alinomainen puute upseeristosta, joten voi olla, että ratsuväen miehistötehtävistä lähti tarjokkaita näitä virkoja tavoittelemaan. Monet ratsuväessä palvelleet (varsinkin aatelismiehet) tosin hävisivät nopeasti jalkaväen palkkaluetteloista huonompien palkkaetujen tähden. Jalkaväen sotataitoa ja sivistyksellistä tasoa pyrittiin kohottamaan mm. hankkimalla sille ulkomaisen palkkasoturiaineksen lisäksi kotimaista aatelia ratsuväestä. Jalkaväen rykmenttimäärän kasvattaminen lisäsi edelleen sekä ulkomaisten palkkasoturien että kotimaisten ratsumiesten mahdollisuuksia saada päällystövakanssi jalkaväestä.⁵¹

Siirrynnässä oli eroja myös siinä suhteessa että jalkaväessä etenkin saksalais-balttilainen päällystö näytteli virkanimityksissä kasvavaa osaa, kun taas ratsuväkeä pyöritettiin pitkälti kotimaisin voimin. Ratsuväen päällystö oli perinteisesti kotimaista, eivätkä Venäjän sodan jälkeiset supistukset ainakaan parantaneet ulkomaalaisten mahdollisuuksia värväytyä sinne. Ratsuväki välttyi

balttilaisryntäykseltä mm. syystä että ulkomainen palkkasoturiaines nähtiin alttiiksi siirtymään kesken sotatoimien vihollisen puolelle.⁵² Kotimainen ratsumies oli varmempi myös ratsun varustamisen jatkuvuutta ajatellen.

Ratsuväen siirryntä oli koko tarkastelujakson ajan paitsi rykmentti- myös komppaniakeskeisempää kuin jalkaväessä. Yhtenä käytännöllisenä selittäjänä saattoi olla ratsuväen päällystön suurempi omien vapaatilojen määrä, jolloin päällystön siirtäminen rykmentistä toiseen tuotti enemmän vaikeuksia palkanmaksun hallittavuudelle kuin jalkaväessä. Esimiehen oman vapaatilan verotuoto siirtyi nimittäin hänen mukansa rykmentistä toiseen, aiheuttaen kohtuutonta pirstaleisuutta rykmenttien palkanmaksualueisiin. Vapaatilanhaltijan poistuessa kulloisenkin rykmenttinsä palveluksesta palkanmaksun järjestelyn riesa toistui.⁵³

Jalkaväessä rykmenttirajojen uraa kahlitseva vaikutus rikkoon tui usein sotatantereen vaatimista käytännön syistä. Varusväkenä toimivien rykmenttien ollessa monesti hajotettuna puoliksi kotimaahan ja osaksi siroteltuna eri varuskuntiin tai kentälle oli joskus tarpeen koota miehiä eri puolilta toiminta-aluetta tai kotimaasta sekarykmentiksi. Ilmeisesti sekarykmenttejä perustettiin myös vanhojen sotureiden saamiseksi uusien alokkaiden sekaan edustamaan sotataitoa ja kokemusta. Hämeen Jalkaväestä erilaisiin sekakokoonpanoihin lähetetyillä oli usein yhteisenä piirteenä useamman toimihenkilön irrottaminen samasta yksiköstä perustettavan uuden yhteyteen. Näin varmistettiin muodostettavan uuden yksikön mahdollisimman kitkaton toiminta heti osaston alkuvaiheista lähtien. Kerran kokoonpantuna tällainen rykmentti saattoi säilyä koossa tilanteen niin edellyttäessä useitakin vuosia. Ratsuväestä ei mainittavasti tapahtunut siirtoja ja alistuksia sekarykmentteihin, eikä sieltä myöskään lähetetty yksittäisiä miehiä "komennusretkille" kuten jalkaväessä oli tapana. Jalkaväessä ei ollut mitenkään harvinaista lähettää komppanioista yksittäisiä miehiä pieninä osastoina eri puolille sotanaäyttämöä komennustehtäviin.⁵⁴

Ratsuväestä ei tällaisia yksittäisiä päällystön alistuksia suoritettu, vaan miehet taistelivat lähes aina lippunsa alla komppaniat koossa. Toki ratsuväenkin rykmentit toimivat hajautettuna osan

ollessa kotona ja osan sotatehtävissä ulkomailla. Ratsurykmentti-kin oli hallinnollinen, eikä niinkään taktinen osasto.⁵⁵ Ratsuväki liikkui enemmän pääarmeijan mukana, ja siksi oli tarpeen pitää komppanijat mahdollisimman kiinteinä taisteluvälmiinä kokonaisuuksina ilman että olisi siroteltu miehiä ympäriinsä. Toiseksi ratsuväki oli sen verran liikkuvampaa, että jos miehiä olisi komenneltu sinne tänne, olisi heillä ollut myöhemmin enemmän kuin täysi työ löytää takaisin yksikkönsä.

Poikkesivatko jalka- ja ratsuväen päällystön kohtalot toisistaan?

Jussi T. Lappalainen on joukkojensiirtoja tutkiessaan arvioinut ratsumiehellä olleen ulkomaille lähtiessään runsaat kolme mahdollisuutta viidestä ja jalkamiehellä vajaat kaksi mahdollisuutta viidestä selviytyä takaisin kotimaahan. Tämä koski kuitenkin vain yhtä palveluskertaa, ja seuraavalla sotaretkellä vaani taas sama "poistumatodennäköisyys". Osa rykmenttiä oli usein kotimaassa, joten sama mies saattoi tutkimusjakson aikana käydä kotona, lähteä taas ulkomaille jne.⁵⁶ Itse selvitin, kuinka jalka- ja ratsuväen päällystön elämäntahti suhtautui edellä sanottuun.

Tanskan sodan päättymiseen mennessä (1645) Hämeen Jalkaväen vuoden 1641 päällystöstä poistui tavalla tai toisella kolme viidesosaa ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen esimiehistä vastavasti kaksi viidesosaa. Tämän jälkeen jäljelle jääneestä päällystöstä poistui jalkaväen vahvuudesta 30-vuotisen sodan kotiuttamiseen mennessä (1649) reilu kaksi viidesosaa ja ratsuväessä vajaa kaksi viidesosaa. Kaikkiaan vuoden 1641 pääkatselmusvahvuudessa olleista Hämeen Jalkaväen esimiehistä palasi 30-vuotisesta sodasta kotimaan kamaralle oman rykmenttinsä mukana vajaa neljännes ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen esimiehistä kaksi viidesosaa. Lappalaisen arviot jalka- ja ratsuväen sotureiden hengissä säilymisen mahdollisuuksista sotajaksosta olivat siis hyvinkin samansuuntaiset omaan tarkastelujoukkooni verrattuna.⁵⁷

Myös palveluksen kokonaiskestoajat osoittivat ratsuväen tarjon-

neen paremmat hengissä säilymisen mahdollisuudet kuin jalkaväen. Palvelusvuosien mediaaniksi muodostui Hämeen Jalkaväessä kymmenen vuotta ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä 21 vuotta. Päälystö jakaantui palvelusvuosittain tarkastellen seuraavasti:

Hämeen Jalkaväen päälystö

Palvelusvuosia	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Esimiehiä kpl.	7	6	5	14	10	8	3	6	9	4	4	5	4	2	3
Palvelusvuosia	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Esimiehiä kpl.	4	5	4	1	4	3	6	1	2	3	4	1	1	1	—
Palvelusvuosia	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	yli	40	?	YHT.	
Esimiehiä kpl.	2	—	1	—	—	1	1	1	2	—	—	3	7	148	

Hämeen-Uudenmaan Ratsuväen päälystö

Palvelusvuosia	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Esimiehiä kpl.	1	1	1	5	3	3	—	1	2	2	1	3	3	1	1
Palvelusvuosia	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Esimiehiä kpl.	3	—	4	1	4	1	1	—	2	1	2	1	2	3	2
Palvelusvuosia	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	yli	40	?	YHT.	
Esimiehiä kpl.	—	1	1	5	2	1	6	1	2	—	—	7	6	87	

Jalkaväessä vain vajaa neljännes päälystöstä ylitti kruunun tavoitteeksi asettaman 20 vuoden palvelusajan, kun taas ratsuväessä peräti puolet esimiehistä saavutti sen ja yli kolmannes palveli jopa 30 vuotta tai enemmän.⁵⁸ Jalka- ja ratsuväen väliset erot olivat näiltä osin hyvin pitkälti seurausta aselajien erilaisuudesta.

Ratsuväki kykeni paremman liikkuvuutensa ansiosta välttämään epidemia-alueita ja hankkiutumaan leveämmän leivän ääreen, joskin rehun saatavuus etenkin talvikausina asetti oletettavasti tällekin liikunnalle omat rajoituksensa. Lisäksi hevonen jakoi marssin aikana rasiukset isäntänsä kanssa kun taas jalkamies

kantoi itse kaikki vaivansa ollen siten ehkä heikompi sairauksien edessä, varsinkin jos nälkä vielä koetteli. Esimerkiksi Hämeen Jalkaväkirykmentin toisen puoliskon osallistuessa vuoden 1642 Leipzigin sotaretkelle marssit ja taistelut Pommerista Breitenfeldiin uuvuttivat joukon niin, ettei siitä ollut osallistumaan ns. toiseen Breitenfeldin taisteluun 23.10.1642. Rykmentin miehiä jäi lukuisasti makaamaan henkitoreissaan sairastuneille marssireitin varrella sijainneisiin kyliin ja kaupunkeihin. Osa heistä katosi sille tielleen, mutta suurimman osan sairastuneista esimiehistä rykmentti kykeni haalimaan takaisin yhteyteensä.⁵⁹

Myös aselajien taktisella käytöllä oli oma merkityksensä, mitä tuli tappiolukuihin. Taistelukentän surma, tuli ja liike, olivat parhaiten vältettävissä omalla tulella ja liikkeellä. Jalkaväki kömpelömpänä siirreltävänä koki arvatenkin karvaampia tappioita jouatuessaan vihollisen tulen ja massavaikutuksen alle. Taisteluissa ratsuväkeä käytettiin lähinnä suojaamaan jalkaväen sivustoja ja murtamaan vihollisen taistelujärjestys sekä pakenevan vihollisen tuhoamiseen. Lisäksi kaupunkien ja linnoitusten muureja vastaan rynnäköivä jalkaväki kärsi varmastikin enemmän tappioita kuin tällaiseen toimintaan käyttötarkoitukseltaan vähemmän sopiva ratsuväki.

Pahimmat vitsaukset jalkamiehen päänmenoksi Ruotsi-Suomen suurvalta-aikana olivat mitä ilmeisimmin nälkiintyminen, rutto ja kulkutaudit, jotka levisivät ahtaissa ja epäsiisteissä varuskunta- ja kaupunkioiloissa kulovalkean tavoin. Sotaretket olivat tietysti asia erikseen, mutta myös niiden aikana taudit olivat merkittäviä mieskadon aiheuttajia.⁶⁰ Päälystön osalta en näkisi "sotatautien" olleen välttämättä edes kaikkein keskeisimpiä poistunnan aiheuttajia. Molemmissa tutkimistani rykmenteistä ainakin puolet selvitetystä esimiesten kuolemantapauksista olivat sellaisia, joissa esimiehet olivat kaatuneet taistelussa. Vain muutaman esimiehen kohdalla poistumisen syyksi erityisesti mainittiin sairaus, tosin kuolleista osa varmasti oli ollut tällaisia. Toisaalta suurin osa rykmenttien kirjoilta hävinneistä esimiehistä katosi meille tuntemattomalla tavalla, joten mitään lopullisen varmaa asiasta ei voi lausua.

Jos sota söikin eri tavalla jalka- ja ratsumiehiä, niin samalla

tavalla sodan rasisutukset tauteineen tappioineen kaatoivat ilmiselvästi suhteellisesti enemmän miehistöä kuin päällystää. Esimerkiksi Leipzigin sotaretkellä vuoden 1642 syksyllä Hämeen Jalkaväen skvadroona hupeni hurjaa vauhtia miesten sairastuessa ja kuollessa marssin aikana. Talven tulo viimeineen oletettavasti vain pahensi tilannetta. Matkan rasisutusten jäljiltä saa miltei hakemalla hakea tervettä miestä miehistön joukosta. Päällystön enemmistö sen sijaan näyttäisi olleen taistelukunnossa, vaikka esimiehiäkin joutui tautivuoteelle yksitoista.⁶¹ Samansuuntainen esimerkki löytyy myös seuraavalta vuosikymmeneltä, jolloin Hämeen Jalkaväen miehistö oli kesään 1656 mennessä supistunut 28 % ja päällystö 9 % vuoden 1655 Puolan sotaretken lähtövahvuudesta. Lisäksi yli neljännes miehistön hengissä olleista oli toukokuussa 1656 sairastuoteilla, kun taas päällystö kokonaisuudessaan näyttäisi olleen taistelukunnossa ainakin terveydentilansa puolesta.⁶²

Tallatuimmat urapolut

Rykmentinupseeriksi päätyneiden urapolku alkoi tavallisimmin alimmasta upseerinasteesta, mitä voidaan pitää melko selvänä osoituksena näiden virkojen keskittymisestä aatelisten ja säätyläislähtöisten miesten käsiin. Nämä tehtävät olivat siksi vastuullisia, että tehtävään uskotut hankkivat käytännön kokemusta etenemällä yleensä miltei kaikkien upseeriarvojen kautta.

Jalkaväen komppanianpäälliköitä lukuunottamatta komppanianupseereiden enemmistö palveli aiemmin aliupseeristossa. Kun kaikki rykmentin- tai komppanianupseerit eivät olleet aatelisia, on pidettävä selvänä, että aatelin lisäksi myös säätyläiset saattoivat aloittaa uransa suoraan upseerinasteista. Jalkaväen luutnanttien kohdalla aliupseeripalvelus oli enemmän sääntö kuin poikkeus ja ratsuväen luutnanteille vastaavasti jo alemman päällystön tehtävät. Värikit ja kornetit olivat yleensä tutustuneet vähintäinkin yhteen alemman päällystön tehtävään. Palvelus aliupseeristossa tapahtui yleensä mieskohtaisesti hyppäyksittäin, tietyt arvot si-
vuuttaen.

Aliupseeriksi päätyneet kulkivat yleisimmin korpraalin, varusmestarin, muonittajan tai lippumiehen tehtävän ja näiden yhdistelmävirkojen kautta. Ratsuväessä ainoat todelliset alemman päällystön ponnahduslaudat aliupseeriksi tai upseeriksi olivat muonittajan ja kirjurin arvoasteet; muut virat taas edellyttivät erityisluonteensa vuoksi ammatillista pysyvyyttä.

Kokonaisuutena katsoen eniten toimenhoitokertoja ja siis eniten päällystön vaihduntaa osui jalkaväessä järjestyksessä seuraaviin arvoihin: kersantti, lippumies, varusmestari, vääpeli, vänrikki ja korpraali. Ratsuväessä toimittiin eniten korpraalin, kornetin, luutnantin ja muonittajan tehtävissä. Kapteenien ja vääpelien-kersanttien virat merkitsivät monelle karriäärin ylintä tavoitetta jalkaväessä. Ratsuväessä vastaavina uran tulppausarvoina toimivat selvimmin ratsumestarin ja korpraalin arvoasteet.⁶³

Rämäpäisyys sekä avioliitto- ja sukulaissuhteet uraa siivittämässä

Sodan ja kauhun kentillä hurtti huumori ja pieni rämäpäisyys eivät varmastikaan olleet pahitteeksi uran kannalta. Sodan ja uran hintana ihminen saattoi joutua kestäämään koviakin kolhuja. Esimerkiksi kelpaa vaikka Jacob Thomasson, jonka vastoinikäymiset alkoivat jo 1628 Treidenin taistelussa. Täällä häneltä hakattiin taistelun tiimellyksessä irti vasen peukalo. Vuoden 1632 Lützenin taistelussa Jacobilla oli kuninkaan kuolemasta huolimatta pieni ilonaihekin: sen sijaan että luoti olisi osunut Jacobiin, se iskeytyi hänen allaan olleeseen sotahevoseen. Elsassissa Jacob sai luodin vasempaan polveensa ja Prahassa luoti upposi hänen vasempaan kylkeensä. Samassa rytäkässä kuoli jälleen yksi hevonen Jacobin alta. Vähän tämän jälkeen hän jäi vihollisen vangiksi, mutta lunasti pian itsensä vapaaksi. Maaliskuussa 1639, pääarmeijan piirittäessä Freiburgia, sai Jacob Thomasson kenraali Stålhandsken seurassa ollessaan luodin silmäänsä. Luoti jäi kiinni päähän. Hieman hyvikettä kärsimyksilleen Jacob sai 1653, kun hänet aateloitiin Ögneloodiksi. Vieläkään Jacob ei saanut rauhaa sodalta, sillä tämä rämä-

päinen, ilman vasenta peukaloa, vasen polvi ja ruumiin vasen puolisko luotien ruhjomana sekä ilman toista silmää ollut ratsumes-tari värvättiin sodan jälleen riehueessa uudelleen riviin vuonna 1656.⁶⁴

Miten lieene komentokieli sujunut korpraali Arvid Hendrichs-sonilta, jonka suu oli kovan muokkauksen alla pitkin sotilasuraa. Saattoi olla ettei ainakaan kova leipä maistunut korpraalille hänen menetettyään purukalustosta kolme hammasta Breitenfeldin tais-telussa (1631) luodin törmätessä suuhun. Vain puolenkymmen-tä vuotta myöhemmin, ollessaan Leipzigin suunnalla, sai Arvid Hendrichsson jälleen kokea suunsa riittävän suureksi maalitauluk-si viholliselle. Nyt kuula tärskähti hänen kitalakeensa. Kaikis-ta lääkäreiden yrityksistä huolimatta se pysyi kitalaessa nelisen vuotta, kunnes Arvidin veljen leski onnistui 1640 tonkimaan sen ulos.

Taisi Arvidin arvostus esimiesten silmissä kasvaa sitkeyden ja urheuden myötä sekä puhelahjat parantua entisestään kuulien avartaessa suuta ja kitalakea, sillä Arvidin ura kääntyi kärsimys-ten kautta nousujohteiseksi. Oma osuutensa uran suotuisalle keh-itymiselle saattoi olla toisellakin naisella, nimittäin Arvidin vaimol-la. Avioliiton kautta luutnantti Arvid Hendrichsson tosin joutui tavallaan, ilmeisesti kuitenkin suotuisassa mielessä, kahdella ta-paa tossun alle: ajoittain hän on lieene joutunut toimimaan ei vain vaimonsa Britan, vaan myös tämän isän, majoitusmestari Henrik Larsson Ekestubben käskyvallon alaisena. Ekestubbe oli nimittäin komppanianpäällikkönä Arvidin välitön esimies. Mutta jos olikin Arvid sukusiteiden pihdeissä, niin tämän kun kesti ja tyynenä odot-ti, sai hän 1647 appiukkonsa johtaman komppanian itselleen. Ikään kuin perinnön välimiehenä eversti Henrik Horn katsasti pojan ky-vyt pitäen tätä hetken kapteeniluutnanttinaan ennen kuin luovutti komppanian Arvidille.

Arvid aateloitiin 1650 paljon kuvaavalla nimellä Tandefelt ja vaakunaan ilmestyi kuva kolmesta hampaasta. Kyseinen perintö-komppania kulki muuten yhteensä 17 vuotta Ekestubbe- ja Tan-defelt-sukujen komennossa, aina Arvidin kaatumiseen Puolassa 1656.⁶⁵ Yksiköiden yhteinen ominaisleima olikin, että päälliköt

yleensä pitivät kerran saamansa komppanian itsellään. Esimerkiksi Hämeen Jalkaväen everstin komppania näyttäisi pysyneen koko tarkastelukauden everstin komppanianana. Hämeen-Uudenmaan Ratsuväessä rykmentinkomentajat sen sijaan vaihtoivat aina välistä johtamaansa komppaniaa. Ehkä oli omiansa nostamaan palvelusintoa kun mies tunsu omakohtaisesti ratsastavansa kenraalinsa tai everstinsä rinnalla, saaden samalla tilaisuuden kunnostautua tämän silmien edessä. Jalkaväessä, joka pääosin oli hajotettuna varuskuntiin ja jonka eversti ei välttämättä ollut niin kiinteästi tekemisissä joukkonsa kanssa kuin itsekin ratsailla oleva ratsuväen komentaja, tätä seikkaa ei ehkä nähty niin tärkeäksi.⁶⁶

Karriäärin kannalta edulliset avioliittokaupat teki varmasti ratsuväen upseeri Johan Galle, joka nai kenraalimajuri Bernhardt von Gerttenin tyttären. Galle eteni itse suomalaisen ratsuväen kenraaliksi. Sodan saappaissa kaatuivat sekä isä Johan Galle että tämän poika samana 4. päivänä joulukuuta 1676 Lundin taistelussa. Heidät haudattiin Sauvon kirkkoon.⁶⁷

Sukulaisuussuhteita rykmenteistä löytyisi epäilemättä enemmänkin. Esimerkiksi veljekset Elias ja Sakarias Botvedsson Blylod toimivat ratsumestarina ja luutnanttina, toki eri komppanioissa.⁶⁸ Hämeen Jalkaväen everstiluutnantti Detlof Siwers Kuhlefeldt taas järjesti Hämeen Jalkaväkeen poikansa. Tämä turmeli hyvin alkaneen uransa syyllistymällä palvelijansa tappoon Toivarilassa ja pakeni vieraisiin maihin.⁶⁹ Tarkastelemaamme yhteisöön liittyi siis sekä koomisia että traagisia piirteitä. Uusia sotilassukuja syntyi katoavien ja pakenevien tilalle. Esimerkiksi Hämeen Rykmentin everstiksi edennyt Diedrich von Essen sai Anna von Pollin kanssa seitsemän lasta, joista viisi lähti sotapolulle.⁷⁰ Sotalaitos ja sotilait eivät olleet pelkkä sotakone, vaan siihen liittyi elämän sosiaalinen puoli monine vaikeuksineen ja rikkauksineen yhtä kiinteästi kuin muuhunkin yhteiskuntaan, tosin omine erikoisine vivahteineen.

Lähdeviitteet

1. Krigsarkivet rullor (KrA rullor) 1647–48:13, 2, 8–9; Regementsräenskaper Provinsialböcker Tavastehus-Nylands län (RRPB) 1648, 23 (Valtionarkisto FR 453, 454, 455, 456, 457); Militieräenskaper (MR) 1654:6, 54: "Corp Hindrich Nasakan i nyss antagen altså 1/2 Löhn i år" – tapa maksaa 1/2-palkkaa ensimmäisenä palvelusvuotena oli käytössä jo 1500-luvulla.
2. Vrt. KrA rullor 1642–43:11, 116 ja RRPB 1643, 177: esim. korpraali Pentti Mikonpoika Hämeen Jalkaväestä palveli lippumieheksi ylennyksen saatuaan aluksi korpraalin palkalla.
3. MR 1657:8, 1127–1128; Esko Koivusalo, Vanhan kirjasuomen sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1985, 140.
4. KrA rullor 1636–38:16, 139; 1638:24, 141, 143; 1640:15, 11; 1641:13, 82, 89: korpraali Heikki Jaakonpojat; Jussi T. Lappalainen, Valtiopäiviltä väenottopaikalle. Tiede ja Ase. Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu N:o 45/1987, 68; Anneli Mäkelä, Viipurin läänin väenotot 1600-luvulla. Historiallinen Arkisto 67. Forssa 1975, 68.
5. KrA rullor 1642–43:11, 112–119; J. Mankell, Anteckningar rörande Finska arméens och Finlands krigshistoria. Stockholm 1870, 112–113.
6. KrA rullor 1651:7, 31; Tor Carpelan, Åttartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna. Helsingfors (1954–1965) 1958, 662.
7. KrA rullor 1641:13, 84; 1646:11, 198; 1648:13, 14.
8. KrA rullor 1641:13 ja 14; G. B. C:son Barkman, Gustaf II Adolfs regementsorganisation vid det inhemska infanteriet. Meddelanden från Generalstabens krigshistoriska avdelning I. Stockholm 1931, 174–176; Martti Santavuori, Katsaus Suomen ratsuväen vaiheisiin Haminan rauhaan 1809 saakka. Tiede ja Ase 25. Mikkelä 1967, 290; Kaarlo Wirilander, Suomen upseeristo 1700-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 34. Helsinki 1950, 20–21.
9. J. O. Hannula, Sotataidon historia III. Helsinki 1933, 39–40; Torsten Holm, Kungl. Västmanlands regementes historia I. Stockholm 1929, 80; Jussi T. Lappalainen, Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana. Studia historica Jyväskyläläisiä 12. Jyväskylä 1975, 43; Mäkelä 1975, 12.
10. KrA rullor 1641:13; 1642:14; Holm 1929, 82; Lappalainen 1975, 46.
11. Sten Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Andra upplagan. Lund 1973, 82; Hannula 1933, 44, 46; Antti Inkinen, Virkarvot ja arvonimet Suomessa ennen itsenäisyyden aikaa. Historiallinen Arkisto 54. Helsinki 1953, 210–211; John E. Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700. Helsinki 1933, 8–10; Wirilander 1950, 157.
12. Sota-artiklat 1642, Krigs Articular Såsom the aff Höglöfligh uthi Ämin-nelse Konungh Gustavo Adolpho ... nu Nyligen förfärdigat och til Tryckz skaffat att Harttwijk Henrichsson Speitz Tawast-Finlando. Stockholm 1642, 179, 180, 188, 211; Onni Korkiakangas, Kaarle XII:n kenttäarmeijan huolto sotaretkillä 1700–1701 mannereurooppalaisien huoltajärjestelmien näkökulmasta. Historiallisia tutkimuksia 89. Helsinki 1974, 84–87; Lappalainen 1975, 119, 155.
13. Korkiakangas 1974, 88, 93–96; Lappalainen 1975, 120.
14. KrA rullor 1641:13; Korkiakangas 1974, 88, 93–99; Lappalainen 1975, 120.

15. Jussi T. Lappalainen, Paikallisyhteisö ja sotalaitos. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja 5. Jyväskylä 1983, 34–35.
16. Gunnar Artéus, En vetenskaplig obelyst lokalsamhällestyp: den svenska garnisonsstaden 1620–1985. Den Nordiska garnisonsstaden. Historiallinen Arkisto 92. Jyväskylä 1988, 26; Arvi Korhonen, Hakkapeliittain historia II. Porvoo 1943, 68, 113–114; Arvi Korhonen, Eerikki Antinpoika. Porvoo 1953, 214, 219.
17. Rainer Fagerlund, Kriget i Östersjöprovinserna 1655–1661. Carl X Gustaf – studier 7:1. Vaasa 1979, 176 ja viite 61 samalla sivulla; Korhonen 1953, 219; Korkiakangas 1974, 105.
18. Korkiakangas 1974, 21, 146–147, 281; Lappalainen 1975, 114; Ilkka Mäntylä, Suurvaltakausi. Suomen historian pikku jättiläinen. Porvoo 1987, 199.
19. Korhonen 1953, 234.
20. Turun yliopiston historian laitos – Hakkapeliittain neulakortit: (TYHL-HPEL) Ali Pykkäsen käsin kirjoittama neulakorttimateriaali vuoden 1641 Hämeen Jalkaväki- ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväkirykmenttien päällystöstä – laadittu vuonna 1989 valmistunutta opinnäytetyötä varten; KrA rullor 1641:14, 11; Axel Bergholm, Sukukirja 1. Suomen aatelittomia sukuja. I osa. Kuopio 1901, 373: esim. kenraali Stålhandsken saksalaissyntyisen torvensoittajan Hans Damertin suomalainen vaimo näkyy käyneen sotatantereella Saksassa; Korkiakangas 1974, 21; Lappalainen 1983, 33.
21. TYHL-HPEL.
22. Wirilander 1950, 145, 242.
23. TYHL-HPEL; Ali Pykkänen, Hämeen jalkaväkirykmentin ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin vuoden 1641 päällystön palvelusura. Suomen historian pro gradu/Turun yliopisto 1989, 164; Wirilander 1950, 86–87.
24. Wirilander 1950, 157, 192.
25. KrA rullor 1641:13 ja 14; Arvi Korhonen, Hakkapeliittain historia I. Porvoo 1939, 498; Anna-Liisa Rassi, Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin, Hämeen jalkaväkirykmentin sekä Itä-Uudenmaan jalkaväkirykmentin päällystö Kaarle X Kustaan aikana v. 1654–1660. Suomen historian pro gradu/Jyväskylän yliopisto 1982, 22; Wirilander 1950, 157–160.
26. TYHL-HPEL.
27. TYHL-HPEL; Aimo Halila, Suomi suurvalta-aikana. Suomen historia 3. Espoo 1985, 55; F. R. Josephson och W. T. Schultz, Svenska underöficerarnas historia. Stockholm 1938, 95.
28. TYHL-HPEL.
29. Eino Jutikkala, Sääty-yhteiskunta. Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja. Helsinki 1968, 71–75; Wirilander 1950, 91, 153.
30. Nils Ahnlund, Ständriksdagens utdanning 1592–1672. Sveriges Riksdag III. Stockholm 1933, 522–524; Wirilander 1950, 91.
31. Kyösti Kiuasmaa, Suomen alempi sotilaspäällystö 1500-luvun loppupuolella. Historiallisia tutkimuksia 73. Helsinki 1968, 94, 101–102.
32. TYHL-HPEL; Pykkänen 1989, 45–56; Wirilander 1950, 82.
33. TYHL-HPEL; Jutikkala 1968, 71–75; Kiuasmaa 1968, 89, 93–94, 101–102; Wirilander 1950, 78–81.
34. Pykkänen 1989, 50, 56.
35. TYHL-HPEL.

36. KrA rullor 1641:13, 84–85; Carpelan 1958, 662; Halila 1985, 51.
37. KrA rullor 1636–38:16, 162–; 1641:13, 84–85; Personregister, rullor –1700 (KrA/Stockholm).
38. KrA rullor 1636:23, 46; 1656:10, 11, 162; Personregister, rullor –1700; Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser I–IX. Stockholm 1925–1936: VII, 30; Lars Tersmeden, "Stormen för Köpenhamn." Planen för det svenska anfallet natten till den 11 februari 1659 och orsakerna till dess misslyckande. Carl X Gustaf och Danmark. Carl X Gustaf – studier 1. Kristianstad 1965, 316–317.
39. KrA rullor 1641:14, 11, 16; Elgenstierna 1925–1936: II, 537–538 ja VII, 164; Halila 1985, 113.
40. TYHL-HPEL; Wirilander 1950, 145, 242.
41. TYHL-HPEL.
42. TYHL-HPEL.
43. KrA rullor 1639:21, 189; 1640:10, 181; 1641:13; 1643:11, 149; 1660:9, 161; 1661:8, 59; Personregister, rullor –1700.
44. KrA rullor 1641:13; 1661:8, 59, 231; MR 1658:9, 1026, 1028; 1659:10, 1074.
45. KrA rullor 1641:14; 1654:2, 60; MR 1658:9, 496; 1659:10, 522.
46. TYHL-HPEL.
47. KrA rullor 1641:13 ja 14; Wirilander 1950, 160.
48. Jussi T. Lappalainen, Aseet ja taistelut. Sotataidon kolme vuosituhtaa. Keuruu 1989, 100.
49. TYHL-HPEL.
50. Hannula 1933, 46, 56–57; Korhonen 1939, 128, 130, 141; Korhonen 1943, 478; Lappalainen 1975, 52–53; Kaarlo Wirilander, Herrasväkeä. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki 1974, 184–185.
51. Korhonen 1939, 92, 123–126; Korhonen 1943, 5–6, 25, 28, 37–38, 46.
52. Korhonen 1939, 128; Korhonen 1943, 5–6, 25, 28, 37–38, 43, 46, 120–121, 288–289, 292, 296, 314, 321, 487.
53. TYHL-HPEL; Korhonen 1943, 479; Roos 1933, 13–14, 20; Viljanti 1935, 39.
54. KrA rullor 1644:13, 1646:11; 1649:8, 140; 1651:8, 66; TYHL-HPEL; Kiuasmaa 1968, 113; Mankell 1870, 110, 114–115.
55. TYHL-HPEL; Jussi T. Lappalainen, Suomen joukkojensiirrot 1638–1649. Tiede ja Ase. Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu N:o 44. Joensuu 1986, 132, 139–140; Mankell 1870, 114–115.
56. Lappalainen 1986, 140–141.
57. TYHL-HPEL.
58. TYHL-HPEL; Hannula 1933, 39–40; Holm 1929, 80.
59. KrA rullor 1642–43:11; TYHL-HPEL.
60. Eino Jutikkala, Kuolemalla on aina syynsä. Porvoo 1987, 69–72; Korhonen 1953, 219–221; Lappalainen 1972, 269–271, 310; Erik Lindh, Kuninkaallinen Porin rykmentti. Juhlajulkaisu kuninkaallisen Porin rykmentin 300-vuotispäivän muistoksi 16.2.1626–16.2.1926. Turku 1926, 33–40, 44.
61. KrA rullor 1642–43:11, 112–; 1642:20, 6, 211; RRPB 1643, 177; TYHL-HPEL.
62. KrA rullor 1655:4, 197–210; 1656:10, 85–86.
63. TYHL-HPEL.
64. Personregister, rullor –1700; Elgenstierna 1925–1936: IX, 204–205;

- Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. *Studia historica Jyväskyläensia* X. Jyväskylä 1972, 143, 339.
65. KrA rullor 1641:14, 11, 16; 1646:13, 3; 1647:11, 52; MR 1657:8, 638; Elgenstierna 1925–1936: VIII, 139; Pykkänen 1989, liite 3.
 66. Pykkänen 1989, liite 3.
 67. Elgenstierna 1925–1936: III, 3.
 68. KrA rullor 1646:13, 8, 12; 1649:17, 104; Jully Ramsay, *Frälsesläkter i Finland in till stora ofreden*. Helsingfors 1909–1916, 31–32.
 69. Carpelan 1958, 662.
 70. Carpelan 1954, 310.

Summary

MILITARY CAREERS OF THE OFFICERS WHO SERVED IN HÄME INFANTRY REGIMENT AND IN HÄME-UUSIMAA CAVALRY REGIMENT IN 1641

This research examines the military careers of some 235 officers who served in Häme Infantry Regiment and Häme-Uusimaa Cavalry Regiment during the Sweden-Finland's bellicose time of imperialism. Some officers joined the army as privates, by means of enrollments, and began their career from the very bottom. A great many also entered the service as commissioned officers which state of affairs points out to their descent of the nobility or parents being of high rank. Some officers were also enlisted, and in cavalry the recruitment was based on free will. The previous careers of many also included war-time service in other regiments and even in foreign armies.

In 1641, some 7–8 % of the officers were of noble family. The noble officers of cavalry were Finnish by birth while the main part of those serving in infantry were foreigners, mainly German Baltics. Because of the rewarding policy of the King and his government, many officers were raised to the nobility during their career or after retirement. Thus, altogether some 12 % of the officers in Häme Infantry Regiment and 17 % in Häme-Uusimaa Cavalry Regiment who had been in service in 1641, finally got the rank of a noble. In the very beginning of the 18th century the contingent of the nobility had already reached 31 % among the officers of the entire Finnish Army.

In the course of The Great Northern War, also those not of noble birth could more easily enter the corps of officers and e.g. in 1708 the share of the nobility had again declined close to the figures of the 17th century (18 %). During the peaceful times which followed the Great Northern War the amount of the nobles rose again. In 1641

some 85 % of officers in Häme-Uusimaa Cavalry Regiment and 70 % in Häme Infantry Regiment were Finnish by birth. In the late 1600s the contingent of foreign officers declined in the whole army, but when the great power status of Sweden faded away, the composition of Finland's corps of officers became quite heterogeneous. In the early years of the 19th century again some 80 % of the officers were Finns.

The research works made so far give evidence that transferring of officers from one branch or regiment to another has been more frequent during Gustaf Adolf's era of military reorganizations than in any other period of Sweden-Finland's history. After the regimental organization had been stabilized in 1630s the transferring of officers was strongly concentrated – not only upon being made inside one regiment but also inside that single company in which officer had begun his service. Taking the general situation in the society as background, this state of affairs seems quite natural, because it was a general tendency to restrain individuals' drifting from one social class into another by various means.

It is quite amazing that many careers ended up with the first rank of commissioned officers. One third of officers in Häme Infantry Regiment and 44 % in Häme-Uusimaa Cavalry Regiment didn't get any promotion after they had been commissioned. One explanation is the great number of officers who died or became seriously ill during their career. On the other hand, many tasks presupposed special professional skills and were thus of enduring nature as was the case with drummers, shoers, scribes, and flogmasters. Thirdly, there were noticeably fewer duties of higher degree than lower ones which also caused clogs inside the careers.

Social background was a remarkable factor when predicting officers' careers. During the first years of the 17th century it had still been possible for an energetic man of humble origin to become a commissioned officer by climbing through the ranks of non-commissioned officers. By 1650 the possibilities of a man of low degree became weaker, but some potentialities still remained for him to reach at least the lowest rank of commissioned officers, the rank of ensign. However, almost unexceptionally the career of a man of the common run came to a halt in the ranks of sergeant – sergeant-major. Officers not of noble birth but originating from families of high social status could reach the rank of major, even lieutenant colonel instead. In Central- and Western-Europe the corps of officers were much more tightly closed.

By the end of the Danish war in 1645, 3/5 of the officers served in Häme Infantry Regiment and 2/5 served in Häme-Uusimaa Cavalry Regiment in 1641, had disappeared from the rolls. Altogether slightly less than 1/4 of the officers of Häme Infantry Regiment and 2/5 of the officers of Häme-Uusimaa Cavalry Regiment returned home from The Thirty Years War. Service in cavalry was generally

more safe than service in infantry: the median of the officers' careers was 10 years in Häme Infantry Regiment but 21 years in Häme-Uusimaa Cavalry Regiment. Because cavalry was provided with better manoeuvrability, it could better escape regions contaminated by epidemics and search itself for territories with plenty of foodstuffs. Additionally, the horse shared the burden with the rider, while an infantryman could only carry his pains by himself.

The tactical use of these branches was also different: the destruction, fire and motion, battlefield represents, can be best avoided by using fire and motion of one's own. Infantry which at that time couldn't be moved pretty quickly, probably suffered severe losses while getting under hostile fire and facing enemy's influence of massive nature. In the battle, cavalry was mainly used to protect the flanks of infantry, to penetrate through enemy lines as well as to destroy fleeing enemy. Additionally, the attacks against cities and fortifications was the share of infantry and caused it severe losses, while cavalry was not so suitable for operations of that type.

Pestilence, hunger and diseases were the worst destructive powers of the battlefield in the 17th century, but officers didn't suffer that much from those as did the ranks and files. It has evidently been easier for officers to protect themselves against dangers of hunger, crowded quarters as well as poor clothing and equipment. They were thus better able to endure the inconveniences of battlefield and epidemics which were rife in garrison cities. During the Great Power Era the Crown also employed officers being invalidated in the battlefield. Officer, hit by the war but who had shown special will and ability in the battle was often rewarded by giving him a promotion, and upon the best ones even a title of nobility could be conferred. During the first half of the 17th century the dignity of a noble was generally not given to an officer before he had reached the rank of captain at the least.

BRITANNIAN SUOMEA KOSKEVAT SOTILAALLISET SUUNNITELMAT VUOSINA 1918–1919

Johdanto

Britannian Suomen-kiinnostus painottuu kahteen ajankohtaan: ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheen ja sitä seuranneisiin Venäjän-intervention vuosiin 1917–1920, toisaalta vuosiin 1939–1941.¹ Varsinkin jälkimmäistä aikakautta on tutkittu sotilaallisesta näkökulmasta. Englannin aikaisemmat sotilaalliset intressit ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Britannian ja Suomen saksalaissuuntauksen välistä suhdetta vuonna 1918 lähestyneet tutkijat ovat sivunneet brittien sotilaallisia intressejä, mutta ko. tutkimus pysähtyy maailmansodan päättymiseen.² Brittien Suomea koskeneita intressejä 1918–1919 on sivuttu monissa aikakautta koskevissa yleisesityksissä tai laajoissa tutkimuksissa, mutta englantilaisen arkistomateriaalin puutteen takia viittaukset ovat jääneet pinnallisiksi.³ Artikkelin tarkoituksena on tarkastella, minkälaisia Suomea koskeneita sotilaallisia suunnitelmia briteillä oli vuosina 1918–1919 ts. minkälainen sotilaallinen merkitys Suomella oli brittien Venäjän-interventiossa?

Suomesta tulee Pohjois-Venäjän intervention tuki ja kauttakulkualue vuoden 1918 lopulla

Ennen aselepoa Britannian Venäjän-politiikan tavoitteena oli estää Saksan työntyminen itään. Bolshevikki-Venäjän ja Saksan erillisrauha maaliskuussa 1918 liitti Saksan ja Venäjän välissä olevat pikkuvaltiot Saksan etupiiriin. Britannian näkökulmasta katsottuna se merkitsi välitöntä vaaraa, sillä Venäjän raaka-ainevarojen avulla Saksan pelättiin jatkavan länsirintaman uuvutussotaa pitkälle tulevaisuuteen.⁴ Brest-Litovskin jälkeen britit päättivät avata uuden itärintaman Pohjois-Venäjän kautta.⁵ Englannin Suomen-politiikka 1918 – ts. se, että britit vastustivat Saksan vaikutusval-

taa Suomessa – liittyi Britannian laajempaan reunavaltiopoliittikaan Itä-Euroopassa.

Saksan tappion varmistuessa brittien Venäjän-politiikka muuttui. Englanti päätti jatkaa läsnäoloaan Venäjällä, ja sotilaallinen toiminta käännettiin bolshevikkeja vastaan. Lokakuussa 1918 Foreign Office (FO) muotoili Englannin tulevan politiikan tavoitteeksi tukea Baltian maita etenevää bolshevismia vastaan. Pian tämän jälkeen sotakabinetti päätti lähettää laivaston Itämerelle sekä toimittaa ase- ja materiaaliapua Baltian maille. Amiraali Sinclairin johtama hävittäjäosasto höyrysi Itämerelle joulukuun alussa 1918.⁶

Brittien kiinnostus Viroa, Latviaa ja Liettuaa kohtaan johtui taloudellisista syistä. Lontoon näkökulmasta katsottuna kyseiset maat muodostivat kauttakulkualueen tulevalle Venäjän-kaupalle, samalla ne muodostivat Saksan ja Venäjän lähentymisen estävän puskurialueen. Uusilla pikkuvaltioilla oli myös kasvava merkitys sotilaallisena sillanpäänä Neuvosto-Venäjää vastaan.⁷ Myös Suomen rooli muuttui. Brittien Venäjän-politiikan saadessa entistä selvimmän antibolshevistisen luonteen Britannia näki Suomen aivan uudesta näkökulmasta.

Vuoden 1918 lopulla Pohjois-Venäjällä oli erityismerkitys brittien toiminnassa. Se oli sotatarviketoimituksien tärkeä kauttakulkualue. Bolshevikkien solmittua Brest-Litovskin erillisrauhan maaliskuussa 1918 britit päättivät avata uuden saksanvastaisen itärintaman Pohjois-Venäjän kautta; alueesta tuli uuden itärintaman sillanpääalue. Kesäkuussa 1918 lähetettiin ensimmäiset vahvistukset Pohjois-Venäjälle. Tavoitteena oli miehittää Arkangel ja ottaa haltuun Siperiaan johtavat rautatielinjat; koko operaation tarkoituksena oli yhteyden luominen Siperiassa toimivaan tsekkilegioonaan.⁸ Liittoutuneiden ja bolshevikkien yhteenottojen jälkeen Pohjois-Venäjän operaatiot saivat vähitellen bolshevikkihallituksen vastaisen luonteen.

Vuoden 1918 lopulla brittien oli muutettava suunnitelmiaan. Saksan tappion varmistuessa Yhdysvallat ei enää halunnut jatkaa Venäjän-interventiotä. Amerikkalaisten vetäytymispäätös muutti Englannin strategian. Samaan suuntaan vaikutti myös se, että puna-armeijan offensiivi oli murtanut tsekkien vastarinnan Siperiassa.

Tämän jälkeen sotaministeriö siirsi interventiotoinnin painopisteen Muurmannin radalle: uusien ohjeiden mukaan tavoitteena oli luoda yhteys Muurmannin radalta Arkangeliin (Sorokan ja Onegan kautta) sekä säilyttää asemat myöhempiä bolshevikkien vastaisia operaatioita varten.⁹ Pohjois-Venäjästä tuli yksinomaan bolshevikienvastaisen toiminnan sillanpääalue vuoden 1918 lopulla.

Lokakuun puolivälissä sotilaallinen tiedustelu lähetti FO:lle Pohjois-Venäjän tulevia operaatioita koskevan muistion. Sotilasjohdon lähtökohtana oli päätös jatkaa sotilaallista läsnäoloa Pohjois-Venäjällä, koska vetäytyminen oli mahdotonta talviolosuhteissa. Brittien heikot yhteydet Pohjois-Venäjälle sekä paikallisen väestön epävarma suhtautuminen englantilaisiin estivät intervention tehokkaan jatkamisen. Tämä kiinnitti yleisesikunnan huomion tulevaan Suomen-politiikkaan. Sen mielestä Englannin oli lämmitettävä suhteita Suomeen nyt kun suomalaisten oli muutettava ulkopoliittista suuntaustaan. Sotilasjohto suunnitteli suomalaisten ja liittoutuneiden yhteistyöstä punaista Pietaria vastaan; lisäksi mahdollinen yhteistyö liitettiin aikaisempaan suunnitelmaan yhteyden luomisesta Muurmannilta Arkangeliin, koska brittien oma sotilaallinen kapasiteetti ei riittänyt yritykseen.¹⁰

Foreign Office suhtautui myönteisesti ehdotukseen. Sen mielestä suunnitelmalla oli myös poliittisia etuja. Yleisesikunnan tavoin FO:n silloinen virkamies, Edward Hallett Carr ei enää pitänyt järkevänä etenemistä Arkangelista, koska yhteistyömahdollisuuksia tsekkien kanssa ei enää ollut. Toisaalta hän uskoi, että eteneminen Muurmannin radalla johti britit kosketuksiin suomalaisten kanssa, mikä saattoi "johtaa Suomen (rauhanomaiseen, E.S.) miehitykseen". Hänen mukaansa se lyhentäisi meriyhteyksiä Pohjois-Venäjälle; toinen etu olisi se, että "Itämeren ainoa hyvä laivastotukikohta, Helsinki, olisi brittien hallussa".¹¹

Sotilasjohdon muistion jälkeen sekä Foreign Office että sotilasjohto pyrkivät yhteistyöhön suomalaisten kanssa loka-marraskuussa 1918. Niiden näkemykset poikkesivat toisistaan.

Lokakuusta lähtien sotilasjohto suunnitteli Suomen valkoisten ja punaisten lähentämistä. Pohjois-Venäjällä olevien brittijoukkojen komentaja, kenraali F.C. Poole painosti Foreign Officea Mannerhei-

Joukko brittiläisiä ja muita upseereita Muurmannin legioonan päämajan edustalla. Kuva C. Maynard, The Murmansk Venture, s. 149.

Some British as well as officers of other nationalities on the balcony of the Headquarters of the Murmansk Legion.

min ja Muurmannin legioonan johtajan, Oskari Tokoin lähentämiseksi.¹² Venäjälle paenneiden punapakolaisten kahtiajako Pietarissa toimivaan kommunistisiipeen sekä Muurmannin legioonaan selitti sotilasjohdon suunnitelmia. Tokoi oli irrottautunut jyrkästä luokkataisteluopista ja hän oli omaksunut työväenliikkeen parlamentaariset toimintamuodot. Suomen saksalaissuuntauksen osoitaututtua mahdottomaksi hän jopa piti mahdollisena legioonan paluuta Suomeen.¹³ Muurmannin punaisten ja bolshevikkien suhteiden kärjistyttyä Poole leikki ajatuksella käyttää Tokoita ja Mannerheimia bolshevikkeja vastaan Pohjois-Venäjällä. Toisaalta brittijohto tunsu Mannerheimin keväällä 1918 esittämät puheet hyökkäyksestä Pietaria vastaan,¹⁴ joten sotilasjohdon näkökulmasta ajatus Mannerheimin ja Tokoin yhteistyöstä oli looginen. Englannin

ulkoministeriö, joka tunsu Suomen sisäisen tilanteen, torjui suunnitelmat.¹⁵

Englannin ulkoministeriö kiinnostui Itä-Karjalasta sen jälkeen kun Paasikiven senaatti oli pyytänyt Englannin lupaa lähettää suomalaisia joukkoja Uhtuan, Vuokkiniemen ja Repolan kuntiin.¹⁶ FO kannatti hanketta, koska se piti poliittisesti tarkoituksenmukaisena saattaa suomalaiset vastakkain bolshevikkien kanssa. Se jopa ehdotti sotilasjohdolle ”jonkinlaisia järjestelyjä suomalaisten ja liittoutuneiden joukkojen välillä”.¹⁷ Sotilasjohto tyrmäsi ehdotuksen. Sen tavoitteena oli aikaansaada yhteisymmärrys Karjalan rykmentin, valkoisten venäläisten ja Muurmannin legioonan välillä. Se katsoi, että suomalaisten päästäminen (brittien luvalla) Itä-Karjalaan olisi katkaissut sotilasjohdon suhteet Karjalan itsenäisyysliikkeeseen, mikä oli brittien tärkein liittolainen Pohjois-Venäjällä.¹⁸

Loka-marraskuussa 1918 Englanti ryhtyi tukemaan Itämeren pikkuvaltioita etenevää bolshevismia vastaan. Britit pyrkivät samanaikaisesti turvaamaan myös Suomen mahdollista hyökkäystä vastaan.

Carrin ajatusten mukaisesti FO painosti amiraaliteettia lähettämään brittilaivaston Helsinkiin.¹⁹ Laivasto vastusti ehdotusta, koska se pelkäsi kevyiden brittihävittäjien joutuvan taisteluun punalaivaston risteilijöiden kanssa Suomenlahdella.²⁰ Vaikka amiraaliteetin oli lopulta lähetettävä Sinclairin laivat Itämerelle, se kieltäytyi lähettämästä laivoja Suomenlahdelle saakka. Imperiumin sotakabinetin istunnossa, missä tehtiin lähettämispäätös, amiraaliteetti sitoi päätöksen ehtoon, joka esti laivaston etenemisen Suomenlahdelle saakka.²¹ FO:n oli myönnyttävä vaatimukseen. Amiraaliteetin kielteinen asenne rajoitti brittien mahdollisuuksia varmistaa Suomi bolshevikkeja vastaan.

Kun Sinclairin laivat saapuivat Latvian Liepajaan, virolaiset ja FO painostivat häntä jatkamaan Tallinnaan, koska puna-armeijan hyökkäys oli työntänyt virolaiset Narva-joen taakse. Kuninkaallinen laivasto saapui Viron edustalle 12.12.1918. Tuossa vaiheessa amiraaliteetti oli jo tietoinen Kronstadtissa olevan bolshevikkiläivaston heikosta taistelukykyvystä,²² eikä se enää pitänyt todennäköi-

senä bolshevikkien Suomeen kohdistamaa uhkaa.²³ Tämän jälkeen laivastotoiminta keskitettiin Viron ja Latvian edustalle.

Ulkoministeriö ehdotti vastaavia toimenpiteitä myös sotilasjohdolle. DMI esitti kaksi vaihtoehtoa Suomen tukemiseksi: britit saattoivat helpottaa Suomeen kohdistuvaa painetta etenemällä Muurmannin radalla Petroskoihin asti. Toinen vaihtoehto oli lähettää sotilasneuvonantajia Skandinavian maiden tai Itämeren kautta Suomeen.²⁴ Kummallakin vaihtoehdolla oli omat heikkoutensa. Brittien oma eteneminen näytti epätodennäköiseltä, koska Muurmannin radan heikko kuljetuskapasiteetti esti laajamittaiset operaatiot. Toinen vaihtoehtokaan ei näyttänyt toteuttamiskelpoiselta Skandinavian maiden kielteisen asenteen takia. Amiraaliteetin asenteeseen viitaten FO piti merioperaatioita epätodennäköisenä, toisaalta se suhtautui epäilevästi myös Skandinavian maiden käyttämiseen. FO:n ja amiraaliteetin keskustelujen lopputulos oli se, että ulkoministeriön virkamiehet pitivät ainoana mahdollisuutena ruokkia ja varustaa Suomen armeijaa.²⁵

Amiraaliteetin kielteisestä kannasta huolimatta Englannin ulkoministeriö sekä sotilasjohto pyrkivät turvaamaan Suomen mahdollisen bolshevikkihyökkäyksen varalta vuoden 1918 lopulla. Kummallakin oli omat syynsä varmistaa Suomi Britannian etupiiriin.

FO:n silloiset keskustelut Skandinaviaan leviävästä bolsevismistä ohjasivat ulkoministeriön kannanottoja. Uhka näytti todelliselta. Lontoon virkamiehet olivat vakuuttuneita nopeiden toimenpiteiden välttämättömyydestä, jotta "Suomi pelastetaan anarkialta ja bolsevismilta, joka epäilemättä leviää myös muihin Skandinavian maihin"²⁶. Lisäksi FO:lla oli hyvin ylikorostunut kuva bolsevismin mahdollisesta puhkeamisesta Skandinaviassa, erityisesti Ruotsissa. Esimerkiksi marraskuussa 1918 Political Intelligence Department (PID) katsoi Ruotsin vasemmistososialistien yrittäneen toteuttaa vallankumouksen Ruotsissa. Raportin mukaan Brantingin hallitus oli "äärimmäisin ponnistuksin onnistunut tukahduttamaan yrityksen".²⁷ FO siis piti Suomea bolsevisminvastaisena puskurina Skandinaviassa ja tämänkaltaiset näkemykset lisäsivät ulkoministeriön pyrkimyksiä Suomen sotilaalliseksi varmistamiseksi.

Sotilasjohdon myönteinen asenne liittyi toisenlaiseen taustaan.

Sen lisäksi, että Suomella oli merkitystä Pohjois-Venäjän intervention kauttakulkualueena, alueella oli merkitystä myös Pietarin vastaisen hyökkäyksen tukialueena. Muurmannin radan heikko kapasiteetti esti myös brittien omat operaatiot Pietaria vastaan ja tästä syystä sotilasjohto suunnitteli Suomesta tai Virosta etenevän apujoukon käyttämistä kesän 1919 operaatioissa.²⁸ Suomeen (mahdollisesti) kohdistuvan paineen helpottaminen oli tarkoitettu varmistamaan edellytykset näille suunnitelmille.

Interventiokysymyksen alkuvaihe: Mannerheimin matka Lontooseen 1918

Maailmansodan päättyessä Paasikiven senaatti lähetti Mannerheimin Lontooseen ja Pariisiin hankkimaan tunnustukset Suomen itsenäisyydelle ja kuninkaanvaalille. Kenraali pyysi Englannin ja Ranskan tukea Suomen mahdolliselle hyökkäykselle Pietaria vastaan. Lontoo torjui ehdotuksen.

Tutkimuskirjallisuudessa on käsitelty Lontoon kielteistä suhdetta hyökkäyssuunnitelmia kohtaan. Tuomo POLVINEN näki taustalla ullmanilaisen tulkinnan; hänen mukaansa kielteinen kanta johtui Britannian haluttomuudesta vahvistaa Venäjää – tässä tapauksessa valkoista Venäjää – toteuttamalla Pietarin offensiivin.²⁹ JÄGERSKIÖLDIN mukaan asenne johtui Foreign Officen virkamiesten väitetyistä vasemmistosympatioista.³⁰

Kielteinen kanta johtui osittain siitä, että Lontoo yhdisti Mannerheimin matkan Holstin syrjäyttämisyritykseen. FO ei halunnut millään tavoin vahvistaa kenraalin asemaa, koska sen tulkittiin kohdistuvan brittien omaa luottomiestä, Holstia vastaan.³¹ Tämä ei kuitenkaan ollut tärkein syy. Olennaisempaa oli se, että Lontoo katsoi kenraalin toimivan yhdessä emigranttimonarkistien, entisen tsaarin aikaisen pääministerin Aleksander Feodorovits Trepovin sekä kansainvälisen oikeuden professorin, paroni Tauben kanssa. Valkoiset venäläiset olivat toimittaneet Foreign Officelle oman avunpyyntönsä, missä Mannerheimin todettiin ”toimivan yhteismääräyksessä (in agreement, tai sopimuksessa) A. Trepovin ja Suo-

men viranomaisten kanssa tarkoituksena varmistaa ententen tuki Pietarin retkelle". Avunpyyntö sai Lontoon varovaiselle kannalle. FO suhtautui kielteisesti Trepoviin, jota pidettiin liian konservatiivisena, jotta hän olisi saanut muiden valkoisten venäläisten tuen yritykselle.³²

Suhde äärimonarkisteihin liittyi Englannin laajempaan Venäjänpolitiikkaan vuoden 1918 lopulla. Kun britit ryhtyivät tukemaan valkoisia venäläisiä, he etsivät kaikki valkoiset kokoavaa ryhmittymää.³³ Katseet suunnattiin Omskin direktoraattiin, koska kaikkien venäläisten oletettiin ryhmittyvän sen ympärille.³⁴ Myös valkoisten organisoituminen Pariisin rauhankonferenssia varten (ns. Venäläisen Poliittisen Neuvottelukunnan muodostaminen) enteili kaikkien valkoisten yhdistymistä: kaikista Venäjän ulkopuolella toimivista valkoisista ryhmistä neuvottelukunnan ulkopuolelle jätettiin ainoastaan bolshevikit ja äärimonarkistit kenraali Gurko ja Trepov. Englannin tavoitteena oli yhdistää kaikki valkoiset venäläiset ja tästä syystä se ei pitänyt yhteistyötä valkoisten ulkopuolella olevan Trepovin kanssa tarkoituksenmukaisena etenkin kun Mannerheimin offensiiviin liittyi suuri poliittinen merkitys. Toisaalta britit myös epäilivät kenraalin kykyä marssia Pietaria vastaan.³⁵

Mannerheimin vierailun aikana brittien sotilasjohto toisti aikaisemman ehdotuksensa kenraalin ja Tokoin yhdistämisestä. FO:lle lähettämässä kirjeessään Poole pyysi järjestämään hänen ja Mannerheimin tapaamisen.³⁶ Englannin ulkoministeriö vastusti edelleen sotilasjohdon ajatuksia. Se ilmoitti, ettei Mannerheim halunnut tavata Poolea.³⁷

FO:n vastustuksesta huolimatta Mannerheim neuvotteli myös sotilasjohdon kanssa. Muurmännin legioonasta keskusteltaessa kenraali suhtautui myönteisesti punaisiin: hän ilmoitti ymmärtävänsä legioonalaisten toiminnan. Samalla kenraali vakuutti, että kaikki Muurmännille paenneet punaiset saattoivat palata Suomeen täysien kansalaisoikeuksien turvin.³⁸ Muistelmissaan, joissa käsiteltiin Lontoossa käytyjä keskusteluja, kenraali antaa täysin toisenlaisen kuvan suhteestaan Muurmännin legioonaan.³⁹ Muistelmien jyrkkä kanta johtui ilmeisesti siitä, että legioonasta tuli myöhemmin Suomen oikeiston ja vasemmisto-keskiryhmien kiistanaihe.

Suomen hyökkäyksen eskaloituminen: Aunus ja Pietari 1919

Interventiokysymyksen aktualisoituessa keväällä 1919 Lontoo tarkasteli Suomen hyökkäystä täysin erilaisesta näkökulmasta kuin aikaisemmin.

Suomessa toimitettiin eduskuntavaalit maaliskuussa 1919. Tasa-valtalaiset maalaisliitto, edistyspuolue ja sosialidemokraatit voittivat, ja poliittinen valta siirtyi keskustaryhmille. Vaalit synnyttivät voimakkaan Mannerheimin vastaisen opposition. Maalaisliiton ja valtionhoitajan välit katkesivat sen jälkeen kun valtionhoitaja oli avoimesti asettunut kuningasmielisen oikeiston taakse. Vaalien tulos, entisen kuningasmielisen ja saksalaisorientoituneen oikeiston syrjäyttäminen vallasta, kiihdytti aktivistien ja muiden interventiopiirien toimintaa. Uusi sisäpoliittinen suuntaus enteili Mannerheimin valtionhoitajakauden päättymistä sekä aktivistien toimintamahdollisuuksien loppumista. Tässä tilanteessa, kuten AHTI on todennut, sotaretki Aunukseen ja Pietariin merkitsi Mannerheimin pysymistä vallassa, toisaalta se olisi vahvistanut myös aktivistien asemaa. Huhtikuussa 1919 aktivistit ja muut heimopiirit käynnistivät Itä-Karjalaan suuntautuvan valloitusretken, ns. Aunuksen retken, jonka avulla interventiopiirit pyrkivät valmistelemaan maape-
rää Pietarin hyökkäykselle.⁴⁰

Vaalitulos jakoi FO:n virkamiehet Mannerheimin vastustajiin ja kannattajiin. Kenraalin aseman katsottiin heikentyneen. FO kiinnitti erityistä huomiota siihen, että sosialidemokraatit nousivat takaisin poliittiseen toimintaan. FO:n virkamiehet, Ronald Graham ja Walford Selby tukivat kenraalia: "Kysymys on siitä, missä määrin sosialistien valtaannousu johtaa bolshevismin puhkeamiseen Suomessa". Simpson, joka aikaisemmin oli viitannut valtionhoitajan ja oikeiston ideologiseen lähentymiseen, otaksui Mannerheimin kasvavan kiinnostuksen Itä-Karjalaa ja Pietaria kohtaan johtuvan kenraalin sisäpoliittisen aseman horjumisesta. Oikeiston vallankaappaus näytti täysin varteenotettavalta vaihtoehdolta ja Simpson halusi tukea maalaisliiton ja sosialidemokraattien yhteistyötä oikeiston mahdollista kaappausta vastaan.⁴¹ Graham vastusti aja-

tusta; hänen mielestään Englannin oli pyrittävä Mannerheimin johtamaan tasavaltaan. Jotkut FO:n virkamiehistä olivat jopa valmiita tunnustamaan Mannerheimin, ts. Ingmanin hallituksen sosialidemokraattien voimistumisen vastapainoksi.

Kannanotot koskivat periaatteessa samaa kysymystä: miten turvata Suomen sisäinen tasapaino eduskuntavaalien jälkeisessä tilanteessa? Reaktio perustui Britannian laajempaan Venäjän- ja reunavaltiopolitiikkaan keväällä 1919, eikä sitä voida ymmärtää ilman tätä laajempaa taustakokonaisuutta.

Pariisin rauhankonferenssin alussa britit pyrkivät jonkinlaiseen ratkaisuun Venäjän-kysymyksessä. Tämän ns. Prinkipo-politiikan epäonnistuttua Englannilla ei ollut selvästi formuloitua politiikkaa Venäjällä ja sen reuna-alueilla.⁴² Vasta huhtikuun puolivälissä Englannin rauhandelegaatio valmisti uuden kokonaissuunnitelman. Lähtökohtana oli havainto, ettei bolshevikkihallitusta kyetä sotilaallisesti kukistamaan. Englannin oli tunnustettava neuvostohallitus euroopanpuoleisen Venäjän vallanhaltijaksi ja Leninin hallitukselle tulisi ehdottaa, että liittoutuneet luopuvat sotilaallisesta toiminnasta Venäjällä, jos neuvostohallitus sitoutuu olemaan sekaantumatta reunavaltioiden sisäisiin asioihin ja jättämään ne liittoutuneiden suojelukseen. Reunavaltioiden tehtävänä oli padota bolshevismi Neuvosto-Venäjän hallitsemalle alueelle. Britannian politiikkana oli tunnustaa reunavaltiot de facto, mikäli toimenpide vahvisti näiden maiden sisäistä stabiilisuutta.⁴³ Suomen sisäisen tasapainon korostuminen liittyi tähän Englannin Venäjän-politiikan kokonaisuuteen, sillä Suomen eduskuntavaalien jälkeinen murros uhkasi Britannian Cordon Sanitaire -tavoitteita Suomen osalta.

Englannin ulkoministeriö tarkasteli Aunuksen ja Pietarin retkiä näistä lähtökohdista käsin. Huhtikuun 8. päivänä Lontoo sai tiedon Suomen keskustaryhmien ja monarkistien välien katkeamisesta sen jälkeen kun Mannerheim oli valtiopäivien avajaisissa tukenut oikeiston hyökkäyshaluja. Helsingistä tulleen tiedon mukaan uusi hallitus muodostetaan maalaisliittolaisista ja nuorsuomalaisista ja Mannerheim kannatti ”poliittisen pettymyksensä” takia aktiivista idänpolitiikkaa; intervention sisäpoliittinen kannatus oli kuitenkin

kin romahtanut hallituksessa.⁴⁴ Tieto ratkaisi Lontoon asenteen kenraalia kohtaan, koska se osoitti Suomen sisäisten ristiriitojen vakavuuden. Tämän jälkeen Foreign Office päätti olla tunnustamatta Mannerheimin hallitusta.⁴⁵ Englannin näkökulmasta katsottuna Mannerheimin idänpolitiikka vaaransi Suomen säilymisen Cordon Sanitaire -ketjussa.

Lontoo näki Aunuksen retken aluksi samasta kontekstista kuin Pietarin intervention. Ennen retken käynnistymistä FO suhtautui siihen kielteisesti, koska hanke yhdistettiin Mannerheimin sisäpoliittisen aseman horjumiseen. Simpsonin ilmoituksen mukaan mahdollinen kansannousu ei ollut spontaania vaan se oli "Suomen valkoisten yritys parantaa Mannerheimin asemaa ja antaa hänelle mahdollisuuden edetä Pietariin".⁴⁶

Retken käynnistymisen jälkeen FO muutti asennettaan. Tutkimuksessa on havaittu Englannin ulkoministeriön ajoittain varsin myönteinen kanta retkeä kohtaan, mutta asiaa ei ole problematisoitu sen enempää.⁴⁷

Kannanmäärittelyn lykkääminen johtui Suomen porvarillisten piirien reaktiosta huhti–toukokuussa 1919. Ulkoministeriöllä oli syyt – ellei suoranaisesti tukea – niin ainakin olla painostamatta suomalaisia Aunuksen kysymyksessä.

Suomen porvarilliset piirit kannattivat retkeä. Mannerheimin interventiopolitiikkaa vastustava maalaisliitto tuki sitä kaikkein innokkaimmin; puolue liitti sen kannattamaansa heimoajatteluun. Jopa eräät sosialidemokraatit kannattivat hanketta, vaikka puolueen pääosa tulkitsi sen valloituspolitiikaksi.⁴⁸

Tämä laaja kannatus muutti Lontoon kielteisen suhtautumisen hankkeeseen. Huhtikuun lopulla Englannin Helsingin laivastoatsea ilmoitti, että hallitus pyrki Aunuksen retken avulla vastustamaan konservatiivien interventiopolitiikkaa.⁴⁹ Tämän jälkeen Simpson ei enää yhdistänyt suomalaisten rajantakaista toimintaa Pietarin retkeen vaan hänen mielestään hankkeen tarkoituksena oli liittää Itä-Karjala Suomeen aina Syväriä myöten. Lontoon näemyksen mukaan ruotsalaiset, maalaisliitto, edistyspuolue ja kokoomus kannattivat hanketta; Pietarin offensiivin kannatus taas keskittyi pieneen ruotsalais- ja kokoomuspiiriin.⁵⁰ Simpson oli valmis

päästämään suomalaiset Syvärille asti, koska retken sisäpoliittisesti kokoava vaikutus oli yhdensuuntainen Englannin perustavoitteiden kanssa. Se näytti vahvistavan Suomen poliittista stabiilisuutta ja tästä syystä Foreign Office ei enää vastustanut suomalaisten etenemistä.

Sotilasjohto yhdisti suomalaisten toiminnan brittien laajempiin suunnitelmiin Pohjois-Venäjällä. Esimerkiksi maaliskuussa 1919 Maynard valmisti suunnitelman, jonka mukaan bolshevikit pakotettiin puolustusasemiin uhkaamalla Pietaria Suomenlahden kummalta puolelta tulevalla hyökkäyksellä. Samanaikaisesti edetäisiin Muurmannin radalla kohti Zvankaa. Varsinainen pääoffensiivi tapahtuisi Arkangelin suunnalla, missä hyökkäys ulotettaisiin Vologdaan ja Kotlasiin yhteyden saamiseksi Koltshakin joukkoihin. Suunnitelman tarkoituksena oli yhdistää Suomi, Viro, Arkangel ja Murmansk yhdeksi bolshevikkienvastaiseksi voimaksi, mikä jatkaisi taistelua brittien vetäytymisen jälkeen.⁵¹

Aunuksen retken käynnistyttyä sotilasjohto tarkasteli suomalaisten toimintaa edellä kuvatun suunnitelman mukaisesti. Yleisesikunnan toukokuussa valmistamassa muistiossa suomalaisten Pietarin offensiivia pidettiin epävarmana hankkeen sisäpoliittisen vastustuksen takia. Suomalaisten eteneminen Muurmannin radalle sekä keskitykset Viipurin läänissä sen sijaan loivat mahdollisuuden, että Pietarissa puhkeaisi bolshevikkienvastainen kapina. Tämän katsottiin johtavan koko bolshevikkivallan kukistumiseen Pietarissa. Sillä olisi "suora vaikutus Pohjois-Venäjän sotilaalliseen tilanteeseen ja se saattaisi tehdä mahdolliseksi yleisen antibolshevistisen blokin muodostumisen Pietarista Vologdaan sekä yhteyden saamisen Koltshakiin."⁵² Vaikka sotilasjohto ei pitänyt todennäköisenä suomalaisten Pietarin offensiivia, Aunuksen retki liitettiin suunnitelmiin sotilaallisen paineen helpottamisesta Arkangelin suunnalla. Tästä syystä Maynardille annettiin käsky pyrkiä yhteistyöhön Aunuksen etenevien suomalaisten kanssa.⁵³

Sotilasjohdon kokonaistavoitteena oli varmistaa antibolshevistisen blokin syntyminen Pohjois-Venäjälle. Tästä syystä sotilasjohto piti suomalais-englantilaisen yhteistyön ehdottomana edellytyksenä suomalaisten yhteisymmärrystä valkoisten venäläisten kanssa.

Suomalaisten lisäksi Englannin sotilasjohdon oli painostettava myös omaa ulkoministeriötään: kuten jo totesimme, FO ei suhtautunut kielteisesti suomalaisten offensiiviin. Sotilasjohdon painostuksesta FO:n oli omaksuttava kielteinen kanta hankkeeseen.⁵⁴

Toukokuun alussa sotaministeriö lähetti Sir Hubert Goughin johtaman sotilasvaltuuskunnan Suomeen.⁵⁵ Asiaa koskeneissa neuvotteluissa ulkoministeriö vastusti War Officen ajatusta Aunuksen retken kytkemisestä Pietarin offensiiviin. Vielä toukokuun alussa se ei suhtautunut kielteisesti suomalaisten ja Judenitshin yhteiseen operaatioon.

Englannin ulkoministeriön kanta muuttui nopeasti Holstin antamien lausuntojen seurauksena. Kun Suomen ulkoministeri oli sanoutunut irti yhteistyöstä Judenitshin kanssa, vt. ulkoministeri Curzon ei enää tukenut Mannerheimin ja Judenitshin yhteistyötä.⁵⁶ Tämän jälkeen FO lähetti Goughille tunnetut ohjeet, joissa häntä kiellettiin rohkaisemasta Mannerheimin interventiohankkeita. Heinäkuun alussa 1919 Englanti päätti lopullisesti kielteisestä kannastaan.

Tutkimuskirjallisuus on liittänyt FO:n motiivit ULLMANIN interventiotulkintaan. Esimerkiksi POLVISEN mukaan britit eivät tukeneet Suomen interventiota siitä syystä, että Britannian perusmotiivi (ts. Venäjän heikentäminen) oli ristiriidassa Judenitshin edustaman reaktionäärisyyden kanssa. Tulokinnan mukaan Englanti vastusti valkoisten Pietarin offensiivia kaikissa tilanteissa, koska valtaus olisi valkoisten voiton jälkeen johtanut Judenitshin kääntymiseen Suomea ja Viroa vastaan. Lopputuloksena olisi ollut reunavaltioiden liittäminen takaisin Venäjään, ts. valkoisen Venäjän vahvistuminen.⁵⁷

Perusongelmaa eli kysymystä, miksi Britannia toimi passiivisesti reunavaltioiden ja Judenitshin yhdistämiseksi, voidaan lähestyä toisestakin näkökulmasta.

Keväällä 1919 Venäjän sisällissodassa ei näyttänyt olevan minikäänlaista ratkaisua näköpiirissä. Tuolloin Englanti oli valmis myöntämään bolshevikki-Venäjälle olemassaolon oikeuden edellytyksellä, että bolshevismi voidaan eristää reunavaltioiden avulla. Suunnitelma oli puhdasta Cordon Sanitaire -ajattelua: tavoitteena

oli reunavaltioiden de facto -tunnustaminen, mikäli se olisi edistänyt pikkuvaltioiden stabiilisuutta. Britannian politiikka muuttui siinä vaiheessa, kun Koltshakin eteneminen näytti tarjoavan sotilaallisen ratkaisun Venäjän sisällissodassa. Tässäkin tilanteessa britit halusivat varmistaa reunavaltioketjun olemassaolon, koska bolshevismi oli edelleen uhkatekijä. Lontoon näkökulmasta katsottuna Mannerheimin ja Judenitshin interventio vaaransi Cordon Sanitaire -tavoitteet Suomen osalta, koska sen todennäköisenä lopputuloksena oli bolshevismien levittäytyminen maahan joko yrityksen epäonnistuessa tai punakapinan uusiutuessa. Se, että Englanti sitoi tukensa Suomen eduskunnan tekemään interventiopäätökseen, voidaan tulkita brittien pyrkimykseksi varmistaa Suomen sisäinen tasapaino (ja samalla Suomen puskuriasema) myös hyökkäystilanteessa.⁵⁸ Vaikka Mannerheimin ja Judenitshin sopimusluonnos täytti vaatimuksen suomalaisten ja Koltshakin yhteisymmärryksestä, tärkein vaatimus eli Suomen yleisen mielipiteen tuki, jäi edelleen täyttämättä ja tästä syystä Englanti ei lopultakaan tukenut Suomen interventiota.

Suomi Englannin laivastotoiminnan kohteena

Englannin laivastotoiminta ei sivunnut Suomea vuodenvaihteessa 1918/1919. Suomi tuli amiraaliteetin laajemman toiminnan kohteeksi vasta kesällä 1919. Interventiotoinnin kiihtyessä Englannin laivasto siirsi toimintansa Suomen aluevesille. Sir Walter Cowanin komentama laivasto-osasto valitsi Koiviston saaren tukikohdakseen kesäkuussa 1919. Cowanin laivat, yhteensä 88 alusta, aiheuttivat yhdessä suomalaisten torpedoveneiden kanssa tuntuvia tappioita Kronstadtissa olevalle bolshevikkiläivastolle.⁵⁹

Amiraaliteetin toiminta perustui Englannin laivastopoliittisille tavoitteille. Heti aselevon jälkeen amiraaliteetti pyrki avaamaan Itämeren brittien toiminnalle; tästä huolimatta se ei ollut vielä 1918 lopulla valmis käyttämään laivastovoimaa tämän tavoitteen toteuttamiseksi.⁶⁰ Sen`oli FO:n painostuksesta lähetettävä laivat Itämerelle. Tämän jälkeen asenne muuttui: laivaston käyttö havait-

Englantilaisia moottoritorpedoveneitä Koivistolla pakkasen puremina vuonna 1919. Kuva Augustin Agar, Baltic Episode, s. 80.

English C.M.B.s in cold weather in Biorko 1919.

tiin käyttökelpoiseksi keinoksi toteuttaa amiraaliteetin tavoitteita.

Laivastotoiminnan pitkän tähtäyksen tavoitteena oli heikentää Venäjän ja Saksan merivaltaa Itämerellä.⁶¹ Amiraaliteetti tarkasteli Itämeren uusia pikkuvaltioita tästä näkökulmasta käsin. Baltian maiden ja Suomen strategisesti tärkeiden satamien pysyminen pikkuvaltioiden hallussa oli laivaston tavoitteena jo vuoden 1918 lopulla.⁶² Tätä taustaa vasten Sinclairin toiminnan painottuminen Vieroon ja Latviaan eikä Suomeen oli luonnollista vuoden 1918 lopulla, koska bolshevikki- ja saksalaisvaara muodostivat välittömän uhkatekijän nimenomaan Baltiassa.

Laivastotoiminnan siirtyminen Suomenlahdelle johtui monesta tekijästä. Keväällä 1919 amiraaliteetti painosti FO:a ja WO:a muotoilemaan tulevien laivasto-operaatioiden päämääräksi suoran toiminnan bolshevikkilaivastoa vastaan. Se pelkäsi punalaivaston toiminnan vilkastuvan purjehduskauden alkaessa. Laivaston erityisenä huolenaiheena oli se, että bolshevikkilaivaston tiedettiin suunnittelevan yhteistyötä Saksan kanssa.⁶³ Jotta laivasto olisi eliminoinut tämän mahdollisuuden, amiraaliteetti määritteli tulevan toiminnan päämääräksi brittien laivastoylivoinan säilyttämisen Suomenlahdella ja bolshevikkilaivaston eristämisen Suomenlahden pohjukkaan tulevan purjehduskauden alkaessa. Samassa yhteydessä, maaliskuun lopulla, amiraaliteetti esitti suunnitelman hankkia tukikohtia Suomesta.⁶⁴

Vaikka sotaministeriö pyrki liittämään Suomen yleiseen intervention kesällä 1919, Koiviston operaatiot eivät pyrkineet samaan päämäärään. Ne liittyivät enemmänkin amiraaliteetin omiin laivastopoliittisiin tavoitteisiin. Laivaston ensisijaisena tavoitteena oli estää Saksan ja bolshevikki-Venäjän yhteistyö saartamalla Kronstadtissa oleva punalaivasto ja tätä kautta Suomi liitettiin Britannian laivastotoiminnan osaksi.

Judenitshin hyökkäys syksyllä 1919

Kesä–heinäkuun vaihteen jälkeen interventiokysymys tuli uudelleen ajankohtaiseksi Judenitshin offensiivin käynnistyessä.

Heinäkuussa 1919 toimitettu presidentinvaali oli Englannin Suomen-politiikan lähtökohta syksyllä 1919. Brittien näkökulmasta tarkasteltuna vaalit olivat monessa suhteessa tärkeitä. Valtionhoitajan ekspansiivisesta idänpolitiikasta huolimatta hänellä oli edelleen merkitystä bolshevisminvastaisena sisäisenä voimana: Mannerheimin tukeminen oli brittien intressien mukaista edellytyksellä, ettei se vaarantanut Suomen sisäistä tasapainoa. Mannerheimin tappion katsottiin osoittavan intervention heikon kannatuksen. Toisaalta FO pelkäsi sitä, että kenraalin mahdollinen menestyminen olisi kärjistänyt sosialidemokraattien yhteistyön maltillisen porvariston kanssa ja sosialidemokraatit olisivat muuttuneet selväpiirteiseksi kommunistisiiviksi.⁶⁵

Heinäkuun 25. päivänä Ståhlberg valittiin presidentiksi edistysten, maalaisliiton ja sosialidemokraattien äänin. Tulos lähensi sosialidemokraatteja ja keskustaryhmiä toisiinsa. Vasemmiston poliittinen merkitys kasvoi. Suomen sisäpolitiikka kärjistyi entisestään oikeiston vallan romahtaessa. Uudet hallitukset muodostettiin keskustaryhmistä, joiden oli pakko tukeutua sosialidemokraatteihin oikeiston katkeraa arvostelua vastaan.⁶⁶

Lontoo pyrki kaikin tavoin vahvistamaan keskustaryhmien ja sosialidemokraattien yhteistyötä, koska se pelkäsi sosialidemokraattien radikalisoituvan, jos yhteistyö epäonnistuisi. Foreign Office oli selvillä sosialidemokraattien kesällä 1919 tapahtuneesta

kahtiajaosta ja siitä, että puolueen vasemmistosiipi muuttui vähitellen neuvostovaltaa kannattavaksi kommunistisiiveksi. FO rinnasti vasemmistosiiven bolshevikkeihin. Tästä syystä Lontoo piti erittäin tärkeänä sosialidemokraattien maltillisuutta etenkin kun heidän poliittinen asemansa vahvistui presidentinvaalien jälkeen. Foreign Office tuki esimerkiksi Holstin ja Ståhlbergin reformipoliittikkaa, koska sen katsottiin tukevan tätä päämäärää.⁶⁷ Englanti-laisten näkemyksiä kuvaa se, että jotkut Foreign Officen virkamiehet vertasivat Suomen sisäistä tilannetta Kerenskin hallitukseen vuonna 1917: "Jos sosialistit eivät enää tue hallitusta ja muodostavat oman hallituksensa, valta luisuu vasemmistoradikaaleille kuten Kerenskin aikana Venäjällä".⁶⁸

Kun Judenitshin offensiivi käynnistyi Virossa, Suomen oikeisto vaati Vennolan hallitusta eroamaan ja Mannerheimin nostamista maan johtoon ellei hallitus liity valkoisten operaatioon.⁶⁹

Oikeiston painostuksen kiihtyessä Holsti etsi brittien tukea selittämällä Suomen mannerheimiläisten toimivan yhdessä saksalaisten kanssa. Lontooseen välitetyt tiedot Suomen interventiopiirien yhteyksistä Latviassa toimivaan von der Goltziin olivat lähtöisin Holstilta. Syyskuussa hän ilmoitti Kennardille Mannerheimin taustaryhmien saksalaissympatioista, mutta lokakuussa, jolloin hallitukseen kohdistuva paine kasvoi äärimmilleen, Holsti pyrki suoraan kompromettoimaan Mannerheimin.⁷⁰ Näiden Kennardin raporttien perusteella tutkimuksessa on väitetty, että Englanti epäili Suomen interventiopiirien saksalaissympatioita syksyllä 1919.⁷¹ Lontoon reaktio antaa kuitenkin toisenlaisen kuvan Britannian motiiveista.

Lontoossa Holstin toiminnan ymmärrettiin liittyvän Suomen sisäiseen tilanteeseen. Kun Kennard oli toimittanut raporttinsa Lontooseen, Harvey tulkitsi Holstin tavoitteeksi hänen sisäpoliittisten vastustajiensa heikentämisen, eikä "asialla ole merkitystä".⁷² Marraskuun alussa John Duncan Gregory ja Gerald Spicer totesivat olevansa tietoisia siitä, että "Suomen aktivistit ja mannerheimiläiset ovat maan saksalaismielisimpiä piirejä, mutta emme ymmärrä, miten he voivat pelata Saksan peliä tekemällä intervention Pietariin omalla kustannuksellaan".⁷³

Myös se, että syyskuun lopulla Lontoo suunnitteli Mannerheimin palauttamista Suomen johtoon,⁷⁴ on ristiriidassa sen kanssa, että Lontoon toimintaa olisivat ohjanneet epäilyt yhteistoiminnasta saksalaisten kanssa. Englannin kielteinen kanta näyttää siten perustuneen muille tekijöille.

Britannia halusi varmistaa Suomen puskuriroolin myös Judenitshin offensiivin yhteydessä. Britit vain näkivät Suomen sisäistä stabiilisuutta uhkaavat tekijät erilaisesta näkökulmasta kuin kesällä 1919. Foreign Office pyrki interventiokysymyksen osalta varmistamaan Suomen sosialidemokraattien maltillisuuden. Presidentinvaalien jälkeen tapahtunut sosialidemokraattien aseman muuttuminen havaittiin myös Lontoossa. Suomalainen "bolshevismi" tulokittiin maltilliseksi, mutta britit pelkäsivät sen muuttuvan aktiiviseksi neuvostomalliseksi bolshevismiksi, jos Holstin ja Ståhlbergin reformipolitiikka epäonnistuisi. Tämä lähtökohta määräsi Englannin asenteen Suomen interventiota kohtaan loka-marraskuussa 1919. Kun Kennard ilmoitti interventiopiirin pyrkivän Vennolan hallituksen kaatamiseen, Lontoo korosti sosialidemokraattien ja keskustaryhmien yhteistyön tukemista, muussa tapauksessa seurauksena olisi joko Mannerheimin johtama oikeistodiktatuuri tai bolshevikkivallankumous.⁷⁵ FO:n noudattamaan "noncommitted"-politiikkaan vaikutti enemmänkin pyrkimys puskuroida Britannian politiikka sosialidemokraattien ja hallituksen yhteistyön varmistamiseksi kuin pyrkimys vastustaa saksalaisvaikutteiseksi tulkittua interventio politiikkaa.

Lähdeviitteet

1. Esim. Jukka Nevakivi, *Apu jota ei pyydetty. Liittoutuneet ja Suomen talvisota 1939–1940* (Helsinki 1972) ja Jukka Nevakivi, *Ystävästä viholliseksi. Suomi Englannin politiikassa 1940–1941* (Helsinki 1976).
2. Esim. Eino Lyytinen, *Finland in British Politics in the First World War*. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia B 207 (Helsinki 1980).
3. Esim. Juhani Paasivirta, *Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi*. Englannin, Yhdysvaltain ja Ranskan sekä Suomen suhteita vv. 1918–1919 (Porvoo 1961) ja Tuomo Polvinen, *Venäjän vallanku-*

- mous ja Suomi II. Toukokuu 1918 – joulukuun 1920 (Porvoo 1971).
4. C. J. Lowe – M. L. Dockrill, *The Mirage of Power. Vol II. British Foreign Policy 1914–1922* (London 1972), s. 304–305.
 5. Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917–1921. Vol. II. Britain and Russian Civil War* (Princeton 1968), s. 6–7.
 6. Geoffrey Bennett, *Cowan's War. The Story of British Naval Operations in the Baltic 1918–1920* (London 1964), s. 29–33; Ullman, s. 11–17 ja John Bradley, *Civil War in Russia 1917–1920* (London 1975), s. 143–144.
 7. Olavi Hovi, *The Baltic Area in British Policy 1918–1921. Vol I. From the Compiègne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty 11.11.1918–20.1.1920. Studia Historica 11* (Helsinki 1980), s. 48–53 ja Merja-Liisa Hinkkanen-Lievonen, *British Trade and Enterprise in the Baltic States 1919–1925. Studia Historica 14* (Helsinki 1984), s. 64 ja 113–118.
 8. Pohjois-Venäjän merkityksestä yleensä ja interventiotoinnin alkamisesta ks. Leonid Strakhovsky, *Intervention at Archangel. The Story of the Allied Intervention and the Russian Counter-revolution in North Russia 1918–1920* (Princeton 1944), s. 7–21 ja David Footman, *Civil War in Russia* (London 1961), s. 172–176.
 9. War Office Poolelle 10. ja 16.10.1918. WO 33/401 ja 430.
 10. Kenraalimajuri Percy de Radcliffen muistio "Allied Policy in Russia consequent on the German collapse with special Reference to the disposition on the Allied Forces on the North" 15.10.1918. Director of Military Intelligence FO:lle 17.10.1918. FO 371/3344: 28–35.
 11. Carrin 23.10.1918 päivätty kommentti Radcliffen muistioon.
 12. Director of Military Intelligence FO:lle 5.11.1918. FO 371/3207:26–29 sekä Lindley (Arkangel) FO:lle 8. ja 15.10.1918. FO 371/3206:452–453 ja 487–488.
 13. Jukka Nevakivi, *Muurmännin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919* (Helsinki 1970), s. 120–124.
 14. Esim. Howard (Tukholma) FO:lle 4.6.1918. FO 371/3206:1–2.
 15. Carrin kommentti Simpsonin muistioon 15.10.1918. Political Intelligence Department FO:lle 10.10.1918. FO 371/3206:454–456.
 16. Bell (Helsinki) FO:lle 17.10.1918. FO 371/3206:495–496.
 17. Carrin 21.10.1918 päivätty kommentti edelliseen.
 18. Director of Military Intelligence FO:lle 28.10.1918. FO 371/3206:557–562; Karjalan rykmentin sotilaallisesta merkityksestä ks. Stacy Churchill, *Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922* (suom. Katariina Churchill, Helsinki 1970), s. 100–101.
 19. Carrin ja Robert Cecilin 2.11.1918 päivätty kommentti Cliven sähköseen. Clive (Tukholma) FO:lle 31.10.1918. FO 371/3207:14–15.
 20. Ulkoministeri Balfourin, alivaltiosihteeri Hardingen, amiraaliteetin ensimmäisen merilordin ja ensimmäisen lordin neuvottelu 29.11.1918. Amiraaliteetti FO:lle 30.11.1918. FO 371/3345:16–20.
 21. Imperiumin sotakabinetin istunto 20.11.1918. CAB 23/42.
 22. Clive (Tukholma) FO:lle 18.12.1918. FO 371/3345:550–552.
 23. Bennett, s. 32.
 24. Director of Military Intelligence, muistio "Possible Military Help to Finland" 15.11.1918. DMI ulkoministeri Balfourille 15.11.1918. FO 371/3207:55–59.

25. Clerkin 18.11.1918 päivätty kommentti amiraaliteetin sähköeseen. Amiraaliteetti Hardingelle 15.11.1918. FO 371/3207:53–54.
26. Esme Howardin nimetön muistio 18.11.1918. FO 371/3207:111–114.
27. Political Intelligence Department, muistio "Memorandum on Unrest in Sweden" 25.11.1918. GT-6381. CAB 24/70.
28. Maynardin päiväämätön muistio "Future Policy for Murmansk Force". GT-6433. CAB 24/71.
29. Polvinen, s. 113.
30. Stig Jägerskiöld, Valtionhoitaja Mannerheim (Suom. Sirkka Rapola, Helsinki 1969), s. 38–41.
31. Clive (Tukholma) FO:lle 1.11.1918. FO 371/3206:23–25 ja Simpsonin muistio "British Desiderata in Relation to Finland" 6.11.1918. FO 371/3207:40–42.
32. Clive (Tukholma) FO:lle 10.12.1918 ja Rex Leeperin 23.12.1918 päivätty kommentti siihen. Ks. myös Clive (Tukholma) FO:lle 14.12.1918 ja Gregoryyn 13.1.1919 päivätty kommentti siihen. FO 371/3345:473–478 ja 3346:271–281.
33. Gregoryyn 23.12.1918 päivätty kommentti Miljukovin ja Titovin kanssa käytyyn keskusteluun. FO 371/3350:101–102.
34. Englannin asenteesta Omskin direktoraattiin ks. Ullman, s. 267–270 ja John Silverlight, *The Victor's Dilemma. Allied Intervention in the Russian Civil War* (London 1970), s. 225–226.
35. Gregoryyn 13.1.1919 päivätty kommentti Cliven sähköeseen. Clive (Tukholma) ulkoministeri Balfourille 14.12.1918. FO 371/3346:271–281.
36. Poole Clerkille FO:hon 15.11.1918. FO 371/3207:100–102.
37. FO:n 16.11.1918 päivätty vastaus edelliseen.
38. Maynard Director of Military Intelligencen johtajalle Radcliffelle 5.2.1919. FO 371/3733:121–128.
39. G. Mannerheim, Muistelmät. Ensimmäinen osa (Helsinki 1951), s. 374–375.
40. Juhani Paasivirta, *Suomi vuonna 1918* (Porvoo 1957), s. 133–136; Yrjö Blomstedt, K. J. Ståhlberg. *Valtiomieselämänkerta* (Helsinki 1969), s. 372; Mauno Jääskeläinen, *Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja sen toteuttamisyritykset Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918–1920* (Porvoo 1961), s. 212 ja 214; Polvinen, 156 ja 158–159 ja Matti Ahti, *Salaliiton ääriiviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919* (Espoo 1987) s. 167–178.
41. Simpsonin 25.3.1919 sekä Selbyn ja Grahamin 26.3.1919 päivätty kommentit Cliven sähköeseen. Clive (Tukholma) FO:lle 23.3.1919. FO 371/3730:225–226; Ks. myös Curzon ulkoministeri Balfourille Pariisiin 25.3.1919. FO 371/3730:231–234.
42. Ullman, s. 103.
43. "Memorandum by the British Delegation in Paris on a Suggested Policy for Russia" 15.4.1919. Documents on British Foreign Affairs: Reports and papers from the Foreign Office Confidential Print. Part II: From the First to Second World War. Series A: The Soviet Union 1917–1939. General editors Kenneth Bourne and D. Cameron Watt. (University Publications of America 1984), s. 82–92.
44. Grenfell laivaston tiedustelulle 8.4.1919. Director of Naval Intelligence lähetti sen samana päivänä FO:lle. FO 371/3730:253–256.
45. Simpsonin, Locockin ja varaulkoministeri Curzonin samana päivänä päivätty kommentit edelliseen.

46. Simpsonin 31.3.1919 päivätty kommentti. Lindley (Arkangel) FO:lle 19.4.1919. FO 371/3736:254-256.
47. Esim. Jukka-Pekka Pietiläinen, Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881-1919 (Espoo 1986), s. 367-368.
48. Eri puolueiden asenteesta ks. Jääskeläinen, s. 218 ja 224-225; Polvinen, s. 159; Viktor Holodkovski, Suomi ja Neuvosto-Venäjä 1918-1920 (Helsinki 1978), s. 71-74; Juhani Mylly, Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka (Turku 1978), s. 88-94 ja Osmo Hyttiä, Puolueettomuuden ja rauhan linja. SDP:n suhtautuminen Suomen ulkopoliittikkaan ja turvallisuuskysymyksiin. Historiallisia tutkimuksia (Helsinki 1986), s. 90-99.
49. Grenfellin 29.4.1919 päivätty raportti. FO 371/3736:287-288.
50. Simpsonin 1.5.1919 päivätty kommentti Lindleyn sähköeseen. Lindley (Arkangel) FO:lle 29.4.1919. FO 371/3740:215-216; Simpsonin muistio "The Karelian Question" 8.5.1919. FO 371/3740:121-124.
51. Maynardin muistio "Appreciation of the Situation in Archangel, Murmansk and Baltic" 24.3.1919. Alex Schmid, Churchills Privater Krieg. Intervention und Konterrevolution in russischen Bürgerkrieg 1918-1920 (Freiburg 1974), s. 125-128.
52. Yleisesikunnan muistio "Note on the Situation to be met should Petrograd fall" 5.5.1919. War Office FO:lle 7.5.1919. FO 371/608:42-46.
53. Suomalaisten ja brittien yhteistyöstä Aunuksessa ks. Jääskeläinen, s. 220 ja Holodkovski, s. 83-84.
54. Huhtikuun lopulla imperiumin sotakabinetti valtuutti DMO:n (yleisesikunnan operatiivinen osasto) päällikön ilmoittamaan FO:lle suomalaisten toiminnan haittavaikutukset, mikäli suomalaiset eivät anna valkoisten venäläisten vaatimia takuita. DMO FO:lle 30.4.1919. FO 371/3736:290-296.
55. Valtuuskunnasta tarkemmin Ullman, s. 260-261.
56. Holstin, Donnerin ja varaulkoministeri Curzonin neuvottelu 7.5.1919. FO 371/3730:323-330.
57. Polvinen, s. 182-183.
58. Kesäkuussa 1919 Britannia muotoili ehdot, joiden vallitessa se oli valmis tukemaan suomalaisten hanketta. Aikaisemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty hämmästyttävän vähän huomiota näihin ehtoihin. ULLMAN ei pohdi lainkaan sitä, miksi tuki sidottiin Suomen eduskunnan interventtiopäätökseen. POLVINEN selittää asian siten, että ulkoministeri Balfour halusi varmistaa selustansa Englannin interventionvastaista yleistä mielipidettä vastaan; kyse oli siis taktisesta toimenpiteestä. Ks. Polvinen, s. 193-194.
59. Bennett, s. 105-121.
60. O. Hovi, s. 43-45.
61. John Roderick Bullen, The British Navy in the Baltic 1918-1920 (Julkaisematon väitöskirja, Lontoon yliopisto 1983), s. 13-21.
62. Suunnitelmista ks. O. Hovi, s. 53-54.
63. Bullen, s. 38-52.
64. Bullen, s. 63-64.
65. Carrin 18.7.1919 päivätty kommentti Englannin rauhandelegaation sotilasjaoston muistioon "Note on the Question of an Advance on Petrograd by Anti-Bolseviks Russian and Finns" 17.7.1919. FO 608/208:305-309.
66. Blomstedt, s. 378-381.

67. Esim. Harveyn kommentti Goughin sähköeseen. Goughin raportti keskustelusta Ståhlbergin kanssa 27.7.1919. FO 371/3730:466-468 ja Harveyn 1.8.1919 päivätty kommentti Ramsayn sähköeseen. Ramsay (Tukholma) FO:lle 23.7.1919. FO 371/3733:363-375.
68. Leigh-Smithin kommentti Kennardin sähköeseen. Kennard (Helsinki) FO:lle 15.9.1919. FO 371/3731:19-24.
69. Holodkovski, 137-148.
70. Kennardin (Helsinki) FO:lle 24.9. ja 21.10.1919. FO 371/3731:35-37 ja 3742:94-96.
71. Esim. Kalevi Holsti, Suomen ulkopoliittikka suuntaansa etsimässä vuosina 1918-1922. Rudolf Holstin osuus (Helsinki 1963), s. 67-68; Schmid, s. 238 ja Holodkovski, s. 152-155.
72. Harveyn 12.11.1919 päivätty kommentti Kennardin sähköeseen. Kennard (Helsinki) FO:lle 25.10.1919. FO 371/3742:97-101.
73. Harveyn, Gregory'n ja Spicerin 7.11.1918 päivätyt kommentit Kennardin sähköeseen. Myös alivaltiosihteeri Hardinge ja varaulkoministeri Curzon olivat samaa mieltä. Kennard (Helsinki) Curzonille 3.11.1919. FO 371/3736:356-370.
Holsti todella pelkäsi Mannerheimin uhkaa ja hän käytti vanhoja Lontoon aikaisia suhteitaan omia sisäpoliittisia vastustajiaan vastaan. Se tuli uudelleen esille keväällä 1920 täysin toisenlaisessa tilanteessa. Arkangelin hallituksen kukistumisen jälkeen Suomen ja Neuvosto-Venäjän välit joutuivat sodan asteelle, koska suomalaiset pyrkivät liittämään rajantakaisia alueita Suomeen. Saadakseen tukea aluevaatimuksilleen Holsti etsi tukea Englannista ja Puolasta. Kun Foreign Office ei tukenut asiaa, Holsti toimitti jälleen tietoja saksalaismielisyyden kasvusta Suomessa. "Saksalaiskysymyksen" esiin-nousu herätti kummastelua Lontoossa: FO:n virkamiehet eivät ymmärtäneet, miksi Holsti kuvitteli Englannin olevan kiinnostunut saksalaisen propagandan leviämisestä Suomeen. Hoaren ja Gregory'n 27.4.1920 päivätyt kommentit Actonin sähköeseen. Acton (Helsinki) Curzonille 21.4.1920. FO 371/3737:135-140.
74. Neuvosto-Venäjän Suomelle osoittama rauhantarjous näytti Lontoon näkökulmasta katsottuna johtavan Holstin ja sosialidemokraattien välien katkeamiseen. Samalla se vaaransi brittien siihenastiset tavoitteet estää sosialidemokraattien radikalisoituminen tukemalla keskustalais-vasemmistolaisista yhteistyötä. FO pelkäsi, että mahdollisen rauhanteon myötä Suomen raja avautui neuvostobolshevismille ja suomalainen "bolshevismi" muuttuisi aktiiviseksi. Tässä tilanteessa Englannin ulkoministeriö piti parhaimpana Mannerheimin paluuta Suomen johtoon.
75. Harveyn päiväämätön kommentti Kennardin sähköeseen. Kennard (Helsinki) Curzonille 3.11.1919. FO 371/3731:161-168; Ks. myös Spicerin 28.10.1919 päivättyä kommenttia Kennardin sähköeseen. Kennard (Helsinki) Curzonille 26.10.1919. FO 371/3739:128-129.

Summary

FINLAND IN BRITISH MILITARY PLANS FROM THE END OF 1918 TO 1919

This article deals with British military plans concerning Finland from the end of 1918 to the end of 1919. The basic question is how the British, especially the Foreign Office, the War Office and the Admiralty, changed their policies towards Finland at a time when Britain's Russian Policy was concentrated against the Bolsheviks. What kind of role did Finland play in British military plans?

Whilst the war was continuing on the Western Front, London resisted the progermanism orientation of the Finnish Government. The Foreign Office supposed that the Germans were aiming to cut British connections to North Russia through Finland.

At the end of World War I the Foreign Office and WO saw Finland in a new light. This was caused by Britain's changing military situation in North Russia. Just before the Armistice the British presence in North Russia was concluded to turn against the Bolsheviks but the unreliable connections to North Russia and the insecure feelings of the local population hint at active military operations in the north. As a consequence, the FO and the WO soon considered Finland as a military transit and a supporting area for the British North Russian expedition. At the same time Finland was also seen as a potential ally in North Russia. As a part of possible co-operation with the Finns, the War Office planned to unite General Mannerheim and the Red leader, Oskari Tokoi.

For these reasons, to make secure their transit route via Finland, Britain was ready to defend Finland against possible Bolshevik aggression just as the new Baltic States Estonia, Latvia and Lithuania at the end of 1918. The Foreign Office and the War Office even emphasized the Admiralty to send Admiral Sinclair's Squadron to Helsinki. Similarly, the FO and the WO planned active military operations with regard to preserving Finland under British influence. The Admiralty, however, was not willing to send British Fleet to Helsinki. This negative attitude crushed the plans of the FO and the WO to ensure Finland against possible Bolshevik aggression.

At the end of 1918, the British foreign protagonist concerned the question of a possible Finnish attack against Petrograd. General Mannerheim while visiting London and Paris had suggested that Finland would attack Petrograd with the aid of the Western powers. The FO resisted the idea because Mannerheim was supposed to act together with a White conservative politician Alexander Feodorovits Trepov. At this time Britain found a group belonging to the White Russian Movement which would unite all of the opposing groups, and the FO knew that the White Russians had excluded the

monarchist group out of their co-operation. So the conquest of Petrograd by the Finns and Russian monarchists was outside of British interests.

The intervention question was re-established in spring 1919. The Finnish activists were near to carrying out their attack against Petrograd when the Finns started their offensive to East Karelia (Aunus campaign). The attitude of the FO and the WO separated each other. The FO reacted positively to Finnish operations in East Karelia because the campaign seemed to strengthen the Finnish political situation. The War Office wanted to combine the Finnish action with British military operations in North Russia but there were no conditions for this. The military leadership tried to create a single bloc of Finns, White Russians and the Karelians to continue fighting against the Bolsheviks in the north. So in the WO's opinion the Finns should have acted in co-operation with the White Russians at Aunus. The War Office demanded the FO to emphasize the Finns to agreed on co-operation with the White Russians in East Karelia. The basic factor why Britain disagreed with Finnish intervention was that the possible attack would threaten Finland's position as one part of the Cordon Sanitaire line.

The British Admiralty was less interested in Finland than the FO or the WO at the end of 1918. There were several reasons for this. It had no exact knowledge on Bolshevik forces at Kronstadt and the early freezing of the Gulf of Finland was dangerous for British vessels. In 1919 the British Fleet was very active near Finland. The Admiralty planned to separate the Bolshevik Fleet in Kronstadt because it was supposed to unite with Germans. The long term aim of the Admiralty was to crush Germany and Russia as seapowers in the Baltic. Finland served this object in British naval strategy 1919.

At the end of 1919 Judenitsh started his campaign in Estonia. The Foreign Office had to consider the question of Finnish intervention against Petrograd. The main purpose of the FO was to secure Finland's position as a Cordon Sanitaire-state. Finnish Foreign Minister Rudolf Holsti tried to get British aid against the Finnish intervention circles in order to tell that Mannerheim was co-operation with the Germans. The basic factor why the FO resisted the Finnish intervention was that possible attack should destroy co-operation between Holsti and the Socialdemocrats of Finland with consequences that the Socialdemocratic Party should change the Bolshevik Party of Finland.

Jyri Paulaharju

KENTTÄTYKKIEN HANKINNAT JA MENETYKSET SOTA-AIKANÄ 1939-1945

Salasähke Pariisista Suomen ulkoasiainministeriöön 28.12.1939 sisälsi tulkittuna muun muassa seuraavaa:

"Herra Z Pariisista tarjoaa Bilbaossa varastoidut ranskalaista alkuperää olevat 120 000 kivääriä, 5 000 pk 1 500 kk kaikki kaliiperia 8 ja 0,5 milj patruunaa, kanuunia 75 mm 30 kpl ja 20 000 ammusta x kanuunia 105 langa 30 kpl muutakin x hinta käypä x obs Ranska valmis antamaan 5 000 pk kal. 8 ja 10 milj. patr x pikak, Paasonen"

Suomesta oli päivää aiemmin lähetetty kiireellinen salasähke Suomen Ranskaan komentamalleen asehankkijalle eversti Aladar Paasoselle. Sähkeessä määrättiin Paasoselle tehtäväksi muun muassa: "... Ottakaa lisäksi kaikki tarjotut käsikranaatit sekä kaikki heti saatavat fyra hela fem tuuman hauptisit ja korjattavista ne, jotka kunnossa noin kuukaudessa ja kaikki saatavat ammunitionit niihin piste ...".²

Miten tähän sekä lukuisten muiden samankaltaisten sähkeiden vaihtoon oli sitten jouduttu. Suomen Talvisota oli syttynyt vajaa kuukausi aikaisemmin ja taisteluvälinemateriaalia tarvittiin todella kipeästi, sillä armeijan rauhanajan hankinnat erityisesti tykistön osalta olivat olleet suorastaan mitättömät. Nyt kaivattiin tykkejä ja niille ampumatarvikkeita; kaikki hankintamahdollisuudet oli selvitettävä ja hyödynnettävä.

Talvisota

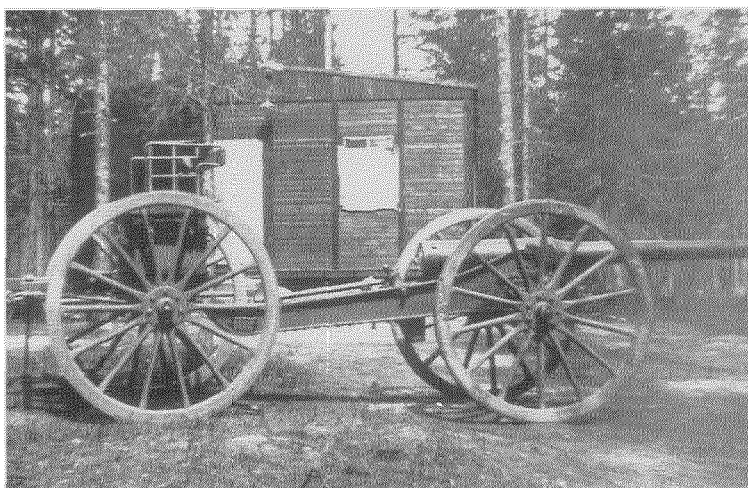
Talvisodan kenttätykistöstämme on kirjoitettu paljon. Erityisesti ja toistuvasti on mainittu sen huutavasta ampumatarvikepulasta ja siitä johtuneesta vähäisestä taistelun tukitoiminnasta. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet itse aseet, niiden määrät sekä käytettävissä

sä olleet mallit. Tuskin missään on vielä käsitelty riittävän yksityiskohtaisesti tykkien hankintoja, ostoja ja lainauksia sekä saatua sotasaalista. Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon vuosikirjassa n:o X/1978 eversti Lauri Harvila selvitti pääpiirtein sotiemme kenttätykistön kalustotilannetta. Sen jälkeen on löydetty arkistolähteitä, joista on voitu tarkistaa eräitä yksityiskohtia Suomen asekaupoista. Myöskin tykkien lukumäärissä ja malleissa on ilmennyt joitakin eroja, jopa olennaisia muutoksia, vuoden 1978 luetteloihin verrattuna.

Lähtökohtatilanne

Talvisodan aattona kenttätykistön tykkikalusto oli lähes kokonaisuudessaan Vapaussodan perintöä. Joitakin kymmeniä tykkejä oli ostettu vuosina 1919–1924, eniten vuonna 1919, jolloin saksalaisten valtaamaa venäläiskalustoa oli vielä kaupan. Yhden raskaan haupitsipatteriston aseet hankittiin 1920-luvun lopulla ja kolmetoista käytettyä kevyttä kenttäkanuunaa saatiin 1930-luvulla kansainvälisen aseliikkeen Transbaltic Oy:n kanssa tehdyssä kaupassa. Berliiniläinen Daus & Cie ja J.Veltjens oli mainitun liikeyrityksen emoyhtiö. Siihen sitten varsinaiset tykkihankinnat supistuivatkin. Vuosikymmenien aikana koulutuskäytössä tapahtui luonnollisesti myös kaluston poistumaakin, putkiräjähdyksiä sekä täydellisiä loppuunkulumisia. Näin ollen kalustollinen tase oli syksyllä 1939 lähes kahdenkymmenen vuoden takaisen tilanteen lähes täydellinen toisto. Tosin aseet olivat nyt paremmassa kunnossa kuin 1920-luvun alussa, ne olivat huolletut ja korjatut.

Kenttätykistön uudishankintoja hankaloittivat paitsi yleiset määrärahalliset seikat, myös – etenkin alkuvuosina – puolustusvoimien ylimmän johdon kenttätykistöä koskevat näkemuserot. Esimerkiksi itsenäisyytemme alkuaan jalkaväen tarkastaja, kenraalimajuri Löfström piti kenttätykistöä lähes tarpeettomana aselajina, jolla ei tulisi olemaan suomalaisessa pikkupiirteisessä ja peitteisessä maastossa riittäviä toimintamahdollisuuksia.³

Ranskalaista myötätuntoa Talvisodan aikana edusti jäykkälavettinen kenttäkanuuna 90 K 77. Tykin tuliasemapaino 1065 kg, kantama noin 8 km, tulinopeus 4–6 laukausta minuutissa. SA-kuva.

Field gun M 90 K 77, a cannon without recoil mechanism, represented the French good-will during the Winter War. Weight in firing position 1 065 kilograms; range of fire 8 kilometres; rate of fire 4–6 rounds per minute.

Talvisodan kynnyksellä, ylimääräisten harjoitusten (YH) alkaessa syksyllä 1939 kenttätykkejä oli siten riittämättömästi. Kenttäarmeijan joukkojen perustamisen päätyttyä todettiin, että 9. Divisioonan kenttätykistörykmentti jäi kokonaan ilman kalustoa. To-ki tämä oli ollut sotilasjohdon tiedossa entuudestaan, mutta pa-rannusta asiaan ei saatu yrityksistä huolimatta. Ja niinpä KTR 9:n reserviläiset harjoittelivatkin sitten perustamiskeskuksissaan ”kunniantekoa ja ohimarssia” kuten eräs aikalainen ilmaisi asian sotapäiväkirjassa. Lisäksi eräistä kevyistä yksiköistä ja raskaista patteristoista puuttui yksittäisiä tykkejä. Luonnollisesti myös ase-lajin käyttökelpoinen kalustoreservi oli olematon. Koulutuskeskuk-siin jätettiin jokunen käyttökelvoton joustolavettinen tykki mallik-si – sisältyivät jakolistoihin – pääosan harjoituksista tapahtues-

sa jäykkälavettisilla aseilla tai muilla tilapäisvälineillä.

Joustolavettisen kaluston jaon päätyttyä turvauduttiin sitten hätäratkaisuun. Vapaussodan jäljiltä armeijan varastoissa oli näet koko joukko vanhentuneita venäläisperäisiä jäykkälavettisia piiritys- ja kenttätykkejä. Muutamille malleille löytyi vielä kohtalaisen runsaasti käyttökelpoisia laukauksia. Tykkiveteraaneista valittiin nyt parhaimmat ja niitä ryhdyttiin kunnostamaan taistelutoimintaa varten. Kenttäkelpoisiksi todetut jäykkälavettiset kevyet kenttäkanuunat sijoitettiin erillisinä pattereina (2.ErPtri, 5.ErPtri) sekä erillisinä jaoksina tai jopa yksittäisinä tykkeinä kenttätykistöön sekä meripuolustukseen. Raskaita jäykkälavettisia kanuunoi- ta annettiin kenttätykistölle jo YH-aikana. Sodan kuluessa niitä jaettiin lisää siten, että Raskas Patteristo 3 sai patterin verran 107 K 77-tykkejä ja myöhemmin Raskas Patteristo 5:n kalustona olivat yksinomaan 152 K 77-kanuunat, varsinaiset ”Hyppy-Heikit”. Nimitys tuli siitä kun tykit hypähtivät laukaistessa rekyylistä johtuen voimakkaasti taaksepäin. Ase oli aina laukauksen jälkeen vivuttava takaisin suuntaukseensa.

Taulukko 1.

Kenttätykkikalusto 30.11.1939⁴

Tykkimalli	Kaikkiaan	Jaettiin joukoille	Reservi
Joustolavettiset			
75 K 02	12*	12	—
76 K 00	21	18	3
76 K 02	192	192	—
76 LK 10 t.13	72	71	1
76 K 22	4	4	—
76 K 23	4	4	—
107 K 10 t.13	11	10	1**
122 H 09 t.10	70	69	1**
150 H 14J	12	12	—
152 H 10	8	8	—
152 H 15-17	12	12	—
Yhteensä	418	412	6

* = saatiin Ruotsista ylimääräisten harjoitusten (YH) aikana

** = koeampuma-ase

Venäläismalliset jäykkälavettiset tykit⁵

Tykkimalli	Oli kaikkiaan	Jaettiin
87 K 95-R	33	2
87 K 95	47	18
107 K 77 (ml ptrik)	114	41
152 K 77	24	12
Yhteensä	238	73

Talvisodan alkaessa kevyitä kenttätykkeitä oli koko tykkimäärästä noin 89 %. Aselaji oli siten painottunut voimakkaasti, vastoin yleismaailmallista kehitystä, kevyen malliston suuntaan. Raskaan tykistön merkitys toki tunnustettiin aivan itsenäisyyden alusta lähtien, mistään tietämättömyydestä ei ollut suinkaan kyse. Tykistön johto olikin vuosien varrella kaikin keinoin koettanut saada kevyen ja raskaan kaluston välistä suhdetta mielekkäämmäksi, mutta tuloksetta. Kaliiperisuhteen muutokseen tarvittiin rahaa. Kauaskantoista tykistöä ei ollut käytännöllisesti katsoen lainkaan, kenttätykistömme keskimääräinen käytännöllinen kantama – raskaankin – oli alle kymmeneen kilometriä.

On paikallaan katsastaa tässä yhteydessä mitä Nenosen johdolla vuonna 1921 istunut tykistökomitea suositti hankittavaksi ajoittain ostot viidelletoista vuodelle. Komitean mietintö haudattiin vähin äänin ja elegantisti kassakaappiin – oli liian kallis?

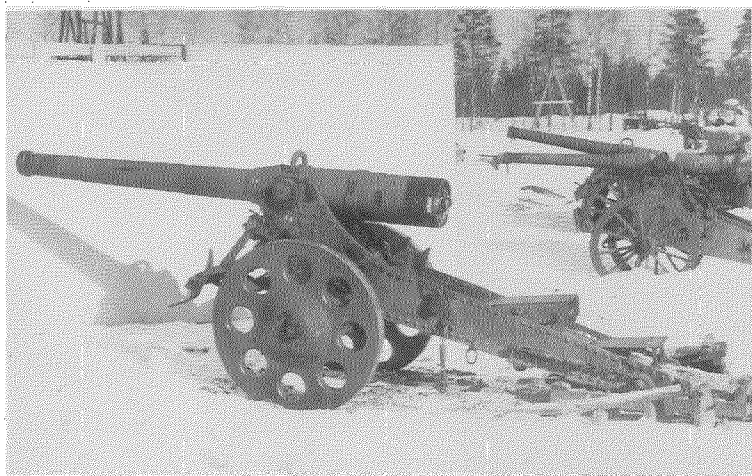
Taulukko 2.

Vuoden 1921 tykistökomitean suositus

Tykkimalli	Tavoiteluku
Kevyt tykistö	
76 mm:n kanuunat	300 tykkiä
76 mm:n vuorikanuunat	100
105 mm:n haupitsit	140
122 mm:n haupitsit	50
Yhteensä	590 tykkiä
Raskas tykistö	
107 mm:n kanuunat	60
150 mm:n kanuunat	30
150 mm:n haupitsit	135
280 mm:n haupitsit	5
Yhteensä	235 tykkiä
Kaikkiaan	825 tykkiä

Ostetaan, lainataan sekä saadaan lahjoituksina

Saksan hyökkäys 1.9.39 Puolaan ja sitä seurannut länsiliittoutuneiden sodanjulistus Saksalle muuttivat Euroopan asemarkkinat Suomelle erittäin vaikeiksi. Maamme hallitus oli vuotta aiemmin viimeinkin saanut hyväksytyksi budjetin, jonka lisätyillä puolustusmäärärahoilla voitiin käynnistää kauan valmisteilla ollut ja kiistelty kotimainen tykkiteollisuus, mutta tämä toimenpide vei luonnollisesti paljon aikaa eikä uusia tykkeitä odotettukaan saatavan ulos tehtaasta pariin vuoteen, tosiasiaassa ensimmäiset tykit valmistuivat vasta neljä vuotta myöhemmin. Siten tykkien hankinta ulkomailta olisi ollut tässä vaiheessa kaikin tavoin välttämätöntä eritoten kun tiedettiin ennalta varsin hyvin varauskaluston riittämättömyys. Vielä vuoden 1939 alkupuolella ja jopa myöhemmin kesällä olisi ollut mahdollista saada ulkomailta suorilla ostoilla uusia tykkeitä. Mutta mitään ei tehty, ja syksyn koittaessa tykistömateriaalimarkkinat olivat jo lähes sulkeutuneet Euroopan maiden varustau-

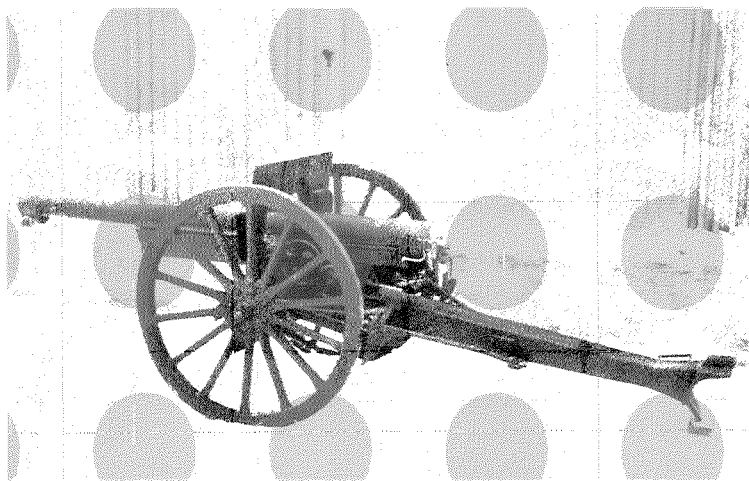

Raskas ranskalainen jäykkälavettinen kenttäkanuuna 155 K 77, jonka tuliasemapaino oli 5,7 tonnia, kantama 12,3 km. Tulinopeus 2–3 laukausta minuutissa. Tällä tykkimallilla ammuttiin Suomessa noin 60 000 laukausta. Viimeiset laukaukset 13.7.1944 Laatokan rannalla Koirinojan suulla. SA-kuva.

French heavy field gun 155 K 77, a cannon without recoil mechanism. Weight in firing position 5,7 tons; range of fire 12,3 kilometres; rate of fire 2–3 rounds per minute. By this very type Finns fired some 60 000 shells altogether. The last rounds were shot on 13th July 1944 nearby the place where the river Koirinoja empties its waters to Lake Ladoga.

tuessa uhkaavan ja osin jo puhjenneen sodan varalta. Vasta tässä vaiheessa suomalaiset heräsivät, sota oli sittenkin mahdollinen. Kaikki hankintakanavat oli nyt kiireesti tutkittava kautta maailman. Ensin käännyttiin Saksan puoleen kyselemällä mahdollisuuksia ostaa tykkejä Saksan Puolasta saamasta sotasaaliista. Talvisodan syttyessä vastaus tähän kyselyyn oli edelleen saamatta.

Saksalainen asekauppias, silloinen majuri Joseph Veltjens koetti jo kesällä 1939 oma-alotteisesti saada hallitukseltaan luvan sota-

Kuuluisa ranskalainen "seiska-vitonen" eli 75 K 97, joita valmistettiin tiettävästi runsaat viisituhatta asetta. Kantama noin 7,8 km ja tuliasemapaino 1 250 kg. SA-kuva.

The famous French "seventy-five", 75 K 97. As far as is known, more than 5 000 pieces of this type has been manufactured. Range of fire approximately 7,8 kilometres; weight in firing position 1 250 kilograms.

tarvikkeiden toimittamiseksi Suomelle. Hänellä oli entuudestaan hyvät liikesuhteet Suomeen onnistuneiden Transbaltic Oy:n kauppojen myötä. Hän tunsi myös – näin kerrotaan – vilpitöntä myötätuntoa Suomea kohtaan. Veltjens onnistuikin yrityksissään, ja elokuukuussa 1939 suomalaisilla olisi ollut viimeinen tilaisuus tehdä Saksasta todella merkittäviä materiaalihankintoja. Jostakin syystä Suomen taholla esiintyi vielä tässä vaiheessa niin paljon selittämättömyyttä byrokraattista menettelyä ja vitkastelua, että vasta marraskuussa 1939 päätettiin ostaa Gustlow-Werkeniltä kevyttä ilmatorjuntakalustoa. Tilatuista aseista tulikin maahamme ensimmäinen erä jo marraskuussa. Näitä samoin kuin ampumatarvikke-eriä oli määrä toimittaa välikäden eli Ruotsin kautta Suomeen. Kummalle-

kin osapuolelle oli – varsinkin Neuvostoliiton vuoksi – tärkeätä pitää ostot täysin salassa. Osin Veltjensin ponnistelujen ansiosta sekä myös Suomen vastatoimitusten vuoksi Saksa myönsi samalla kauttakulkuluvan Unkarista ja Italiasta ostetulle taisteluväline-materiaalille. Hyvin alkanut yritys sortui kuitenkin Ruotsin lehdistön vuodattamaan tietoon näistä asekaupoista ja -kuljetuksista, ja niin Saksa kielsi sitten kaikki kuljetukset.

Ruotsin kanssa aloitettiin asehankintoja koskevat neuvottelut 7.10.1939, jolloin kenraalimajuri Leonard Grandell matkusti Tukholmaan. Ruotsalaisten sotilasviranomaisten kanssa käydyissä keskusteluissa oli esillä muun muassa kahdentoista Argentiinaan tilatun 75 K 40-kevyen kenttäkanuunan ostaminen ja suuntaaminen Suomeen mukanaan 10 000 laukausta. Argentiina ei kuitenkaan ollut tässä vaiheessa halukas myymään tai luopumaan tilaamisistaan ja vielä toimittamatta olevista kanuunoistaan.⁶ Grandellin palattua Suomeen sotilasasiamiehemme eversti Palojarvi jatkoi tykkineuvotteluja, ja vielä lokakuun aikana Suomeen tuotiin kaksitoista eli patteriston verran Boforsin 75 K 02-kenttäkanuunoita. Nämä aseet annettiin oitis aseettoman ja edelleen vain muodollista koulutusta harjoittavan Kenttätykistörykmentin 9:n I Patteriston tykeiksi. Hieman myöhemmin Ruotsi suostui – Ruotsin ja Suomen vaihdettua useita sähkeitä tilaajan eli Argentiinan kanssa ja sovitua vastapalveluista – myymään aiemmin mainituista argentiinalaistykeistä kahdeksan sekä niiden mukana noin kolmetuhatta laukausta. Tämä kalusto luovutettiin sodan aikana perustetulle Kenttätykistörykmentti 21:n II Patteristolle, mikä täydennettiin sitten määrävahvuiseksi neljällä 76 K 36-sotasaalistykillä.

Ruotsista saatiin vielä joulukuun alussa 1939 neljä haupitسيا malliltaan 105 VH 10. Tykki oli aikanaan valmistettu Boforsissa eräänlaiseksi kokeiluaseeksi eikä se ollut päässyt useista heikkouksistaan johtuen laajempaan tuotantoon. Nyt Suomeen saaduilla neljällä aseella varustettiin KTR 9:n 6.Patteri, joka tais-teli aluksi Sallassa. Tykkien mukana tuli kaikkiaan 8000 laukausta, joista Sallan-Pelkoseniemen taisteluissa ehdittiin ampua 3750 laukausta. Mainittakoon, että taistelujen aikana aina yksi tai kaksi näistä vuoritykeistä oli lavettivaurioiden vuoksi Rovaniemen kor-

jaamoilla. Heikon rakenteensa lisäksi aseet olivat perin lyhytkantamaisia.

Lähes merkityksetön, mutta aseteknillisesti mielenkiintoinen tykkihankinta tapahtui 27.12.1939, jolloin allekirjoitettiin kauppasopimus Boforsin valmistaman kaksiputkisen 105 KH 36:n saamisesta Suomeen. Aseen maksoi – näin kerrotaan – Chilen valtio. Tosin tästä kaukaisesta lahjoittajasta ei ole löytynyt merkintöjä hankintapapereista, mutta myynti elää edelleen. Todennäköisesti tykin hintaa (1 522 300.– silloista markkaa) vastaava summa oli lahjoitettu Suomen yleiselle avustustilille, josta sitten maksettiin muiden laskujen tavoin myös Boforsin saatava. Aseteknillisesti kyseessä oli suomalaisten jo muutamia vuosia aiemmin haikailema tykkimalli, jossa samalla lavetilla voitaisiin käyttää tarpeen mukaan joko kanuunan tai haupitsin putkea. Asiasta oli ollut vakavaa keskustelua suomalaisten ja ruotsalaisten kanssa vuonna 1936, jolloin Bofors oli lupautunut valmistamaan koekappaleen. Nähtävästi juuri tämä prototyyppi vastaanotettiin Torniossa 15.1.1940, josta se varikon kautta joutui heti rannikkopuolustuksen palvelukseen Kaarnajoen linnakkeelle itäiselle Kannakselle. Jatkosodan aikana 105 K 36 eli ”Chilen tykki”, millä nimellä tykki paremmin tunnettiin, oli ensin linnoitustykistössä ja myöhemmin Laatokan Rannikkoprikaatin asematykkinä. Haupitsiputki puolestaan asennettiin myöhemmin 122 H 09:n lavetille, jolloin syntyi malli 105 H 09-36. Tämä muunnelma oli vielä syksyllä 1944 varikossa odottamassa hylkäystä. Tuotannolliset jatkokehitykset raukesivat sitten sodan vuosien aikana.⁷

Kaikki läntisestä naapurimaastamme tulleet tykit eivät olleet rahalla maksettuja, osa niistä saatiin lainaksi tai lahjaksi. Esimerkiksi 23.10.1939 maahan tulleet kaksitoista 75 K 02 kenttäkannuunaa olivat lainakalustoa. Kaikkiaan tätä mallia oli sodan aikana lainassa kaksikymmentäneljä. Sen sijaan aiemmin mainitut ”argentiinalaiset” maksettiin tarkalleen sovittujen kauppaehtojen mukaisesti.⁸

Ruotsista saatiin sodan aikana kaikkiaan 101 kenttätykkiä. Määrä on pidettävä huomattavana, sillä Ruotsilla itsellään ei ollut tuohon aikaan mainittavaa kalustoreserviä; osa tykeistä otettiin

kuten "argentiinalaiset" muihin maihin tilatuista ase-eristä sekä tiettävästi Ruotsin armeijan valmiusvarikoista. Asekauppiaina esiintyivät sekä Ruotsin armeija että Bofors.

Pohjoismainen hankintakanava toimi muuallakin. Norjasta lahjoitettiin Suomelle kaksitoista 75 K 01-kanuunaa, joiden mukana tuli 7166 laukausta. Nämä tykit luovutettiin aikanaan Kenttätukivälikommentti 9:n II-Patteristolle, joka vastaanotti ne aivan sodan lopulla. Tykistöjoukko keskitettiin niinkin myöhään kuin 13.3.1940 Viipurinlahden lohkolle, mutta se ei ehtinyt tulivalmiiksi ennen rauhan tuloa.

Hankintaneuvottelut laajenivat kaikkiin mahdollisiin Euroopan maihin. Ranskasta eversti Paasonen – aiemmin mainitun salasäikeiden vaihdon toinen osapuoli – sai pitkien neuvottelujen päätteeksi suurehkon erän tykkeitä. Tosin valtaosa niistä oli vanhentunutta jäykkälavettista mallistoa. Kaikki ranskalaiset tykit merkittiin lahjoituksina taisteluvälineosaston kirjanpitoon. Henkilökohtaisesti eversti Paasonen piti jäykkälavettisten vanhojen tykkien erää kaikin puolin oivallisena, olihan Ranska käynyt näillä malleilla I maailmanpalossa voittoisan kamppailun. Näin Paasonen kirjoitteli kotimaahan. Uudemmat joustolavettiset aseet käsittivät kaikkiaan kolmen raskaan sekä neljän kevyen patteriston kaluston.⁹ Ranskalaisten tykkien ja niiden ampumatarvikkeiden kohdalla oli kuljetusvaikeuksia. Matkat lähtösatamista Norjan kautta Suomeen, minne tavarat laivoista purkamisen jälkeen kuljetettiin rautateitse, kestivät tavallisesti yli kuukauden. Helmikuun 1. päivänä 1940 lähteneet alukset näyttivät olleen viimeiset, joiden lasti vielä ehti pääosin sodan kuluessa perille. Toimituksia hankaloitti vielä se, että tykkikohtaisia välineitä oli hajautettu eri laivauksiin, mikä seikka aiheutti tykkien käyttöön otossa viiveitä kun materiaalia oli haalittava kokoon eri purkauspisteistä. Kuuluisan 75 K 97:n eli "seiska-vitosen" kokoamisessa tapahtui myös virheitä. Ranskan tšekäläinen sotilasasiamies everstiluutnantti Ollivier totesi raportissaan virheellisen asentamisen – hän ei yksilöinyt tehtyjä virheitä – lisäksi suomalaisten selvästi aliarvioivan tätä edellisen maailmansodan aikana tehokkaaksi tunnettua asetta. Sotilasasiamiehen närkästys oli hyvin ymmärrettävää, sillä olihan "seiska-vitonen"

ranskalaisten oman kevyen kenttätykistön lähes ainoa ja kunnioitettu asemalli. Ranskalaisia tykkejä ehdittiin jakaa Talvisodan aikana joukoille ennen Moskovan rauhaa kaikkiaan kolmekymmentäkaksi, joista kaksikymmentä oli jäykkälavettisia 90 K 77-piirityskanuuinoita sekä loput uudempia 75 K 97-kenttäkanuuinoita.

Eversti Ollivierin puhahdus olisi ollut moninkertainen, jos hän olisi tiennyt mihin ”seiska-vitokset” lopulta joutuivat. Jatkosodan aikana ranskalaiset 75 K 97- tykit luovutettiin aluksi rannikko- ja linnoitustykistölle. Syynä tähän oli lähinnä aseiden huomattava hajonta, joka johtui kuluneista putkista. Tämä seikka rajoitti niiden käyttöä tarkkuutta vaativissa epäsuorissa maa-ammunnoissa. Saksalaiset pohtivat ilmeisesti samaa asiaa ja keksivät asentaa sotasaaliikseen saamistaan 75 K 97:istä putket lisänään suuhidas-timet saksalaisen 50 mm:n panssarintorjuntatykin (Pak 38) lavez-teille, jolloin syntyi 75 K 97-38 eli panssarintorjuntakanuuna kutsumanimeltään ”mulatti”. Suomen ostamat ”seiska-vitokset” muutettiin vuoden 1942 aikana Saksassa panssarintorjuntakanuunoiksi, ja jaettiin sitten yhtymien panssarintorjuntakomppanioille. Toimenpide oli hyvin perusteltu sillä ranskalaisten tykkien keskimääräistä suurempi pituushajonta ei suuremmin haitannut suora-ammuntaa. Huolimatta ”mulatin” suhteellisen heikosta panssarin läpäisykyvystä (75 mm), suomalaiset pyysivät Saksalta maaliskuussa 1944 neljätoista lisäputkea, joita ei kuitenkaan enää ehditty toimittaa.

Taulukko 3.

Ruotsista ja Ranskasta Talvisodan aikana hankittu tykkikalusto.¹⁰

Tykkimalli	Tykkejä kpl	Laukauksia kpl	Tuloaika
<i>Ruotsi</i>			
75 K 02	60*	31 450	Lokak -39, helmik -40
75 K 40			
"Argentiina"	8	n 3 000	Helmik -40
105 VH 10	4**	8 000	Jouluk -39
105 K 34	12	5 200	Jouluk -39, helmik -40
105 KH 36	1***	1 000	Tammik -40
150 H 06	12**	3 129	Tammik -40
210 H 17	4	400	Helmik -40
Yhteensä	101	48 179	

Ranska

Jäykkälavettisia

80 K 77	12	14 000	Helmik-maalisk -40
90 K 77	100	100 000	Helmik-maalisk -40
120 K 78	72	96 000	Helmik-maalisk -40
155 K 77	48	48 000	Helmik-maalisk -40
Yhteensä	232	258 000	

Joustolavettisia

75 K 97	48	50 000	Helmik-maalisk -40
105 K 13	12	54 000	Helmik -40
155 H 15	24	20 000	Helmik-huhtik -40
Yhteensä	84	124 000	

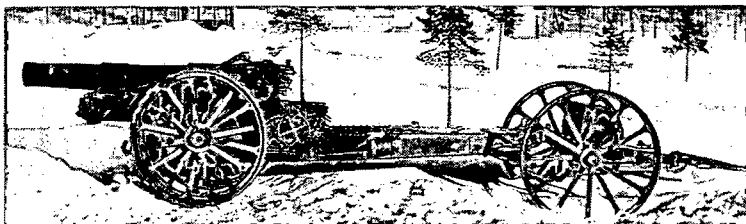
Huomautuksia:

- * = lainassa 24 kpl, johon lukuun sisältyi myös ruotsalaisen vapaaehtoisjoukon 12 tykkiä. Ase-esikunnan listauksen mukaan vain 36 tykkiä ostettiin, loput palautuivat takaisin Ruotsiin saksalaisten hyökättyä Norjaan huhtikuussa 1940.
- ** = valuutan saamiseksi myytiin takaisin Ruotsille keväällä 1944.
- *** = vaihtoputkella varustettu (105K ja 105H)

Käyttökelpoista materiaalia ostettiin myös Englannista, josta tammi-kuussa 1940 tuli 24 kpl 114 H 18-haupitseja ja myöhemmin maaliskuussa 30 kappaaleen erä 84 K 18-kenttäkanuunoita. Kanuunat saatiin lahjoituksena, mikä sinänsä oli Suomelle edullista. Espanjasta ostettiin yhteensä 30 kpl englantilaisia 114 H 18-haupitseja, jotka olivat kulkeutuneet I maailmansodan aikana englantilaisen mukana Afrikkaan, mistä ne sitten tulivat Francon joukkojen mukana Espanjaan ja vihdoinkin heinäkuussa 1940 tänne Suomeen. Talvisodan lopulla englantilaisilla haupitseilla ehdittiin varustaa Kenttätykistörykmentti 23:n I sekä II Patteristo. Kevyet englantilaiset 84 K 18-kanuunat oli kaavailtu Kenttätykistörykmentti 15:een. Joukko-osastoa ei kuitenkaan ennätetty koota ennen sodan loppumista. Tarinansa näillä englantilaisilla 114 mm:n eli 4,5 tuuman haupitseilla: kenttätykistökäytön ohella jokunen putki asennettiin Suomessa Jatkosodan aikana neuvostoliittolaiselle panssarivaunualustalle eli tehtiin ensimmäinen suomalainen rynnäkötykki BT-42. Viipurin taistelu kesällä 1944 muodostui sitten näiden rumilusten Waterlooksi. Yhdeksäntoista vuotta myöhemmin ammuttiin Rovajärvellä 114 H 18:lla viimeisiä ammuseriä loppuun.

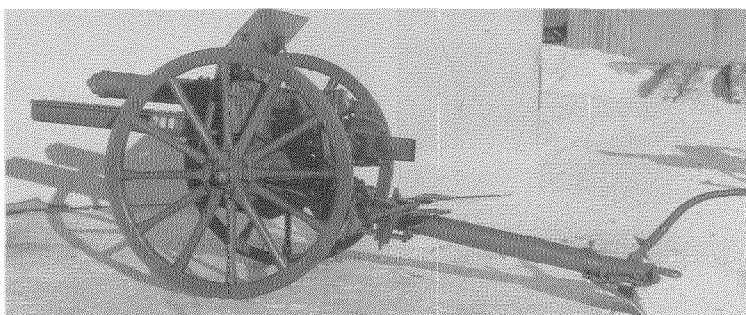
Belgiasta ostettiin helmikuussa 1940 13 kappaletta 120 H 13-haupitseja ja niille 15 000 laukausta. Tykeillä ryhdyttiin varustamaan Lempäälässä perustettavana ollutta Kenttätykistörykmentti 14:n III Patteristoa. Kauppa oli siinä suhteessa erikoinen, että yksi tykki tuli maahamme muita myöhemmin ja sen hinta oli lähes kaksinkertainen ensimmäisen erän yksilöihin verrattuna. Asekauppa – ainakin tukuttain – on se joka kannattaa.

Kiistatta Talvisodan suurimman tykkioston teki kenraaliluutnantti Vilho Nenosen johtama valtuuskunta Yhdysvalloissa. Pitkien ja monivaiheisten neuvottelujen jälkeen onnistuttiin saamaan USA:n hallituksen suostumus kahdensadan 75 K 17 -kenttäkanuunan laivaukseen. Mukana oli 208 898 laukausta. Näiden kevyiden kanuunoiden lisäksi purettiin kesäkuussa 1940 Petsamossa laivastolta kolmekymmentäkaksi 203 H 17 -mallin järeätä haupitsia sekä niihin 9178 laukausta. Ostetut tykit eivät olleet suinkaan uusia. Ne kaikki jouduttiin korjaamaan ja huoltamaan Suomessa, jolloin myös niiden suuntauskojeistot muunnettiin meikäläiseen järjestel-

Alunperin englantilainen 8 tuuman haupitsi Mk 7, jota tuotettiin Yhdysvalloissa I maailmansodan aikana. Järeitä haupitseja, 203 H 17, ostettiin USA:sta kaikkiaan kolmekymmentäkaksi. Tuliasemapaino noin kolme tonnia ja kantama 9,5 km. Asemalli poistettiin Englannin varusluetteloista vasta 1943. SA-kuva.

Originally British 8 inch howitzer Mk 7, produced in the U.S. during World War I. In all, 32 heavy howitzers, 203 H 17, were bought from the U.S.. Weight in firing position approximately 3 tons; range of fire 9.5 kilometres. These howitzers were not removed from the British inventory until 1943.

Yhdysvalloista ostettu 75 K 17. Amerikkalainen muunnos englantilaisesta 18 naulan kenttäkanuunasta. Näitä tykkejä ostettiin kaikkiaan kaksisataa. Tuliasemapaino 1 100 kg ja kantama 10,6 km. SA-kuva.

The 75 K 17 was bought from the U.S.. It was an American modification of the British 18 pound field gun. Altogether some 200 pieces of this type were purchased. Weight in firing position 1 100 kilograms; range of fire 10,6 kilometres.

mään. Tykit eivät ehtineet Talvisodan rintamille. Kuvaavaa kaluston kunnolle oli lokakuussa 1940 tehty tarkastus, jonka mukaan vasta 48 tykkiä oli voitu jakaa joukoille, loppujen aseiden ollessa edelleen eriasteisissa muutos- ja korjausvaiheissa.¹¹

Amerikkaan matkustaneen suomalaisen asevaltuuskunnan alkuperäinen toivomuslista oli ollut pitkä, käsittäen kymmeniä 155 mm:n kenttähaupitseja ja -kanuunoita sekä 203 mm:n järeitä haupitseja; kevyitä kenttäkanuunoita toivottiin saatavan niitäkin satakymmenen. Viimeksi mainittuja sekä 203 H 17 -haupitseja saatiin vihdoin ja viimein. Todettakoon, että Yhdysvalloista ostettujen tykkien yksikköhinnat olivat lähinnä muodollisia.¹²

Joulukuussa vuonna 1939 vastaanotettiin myös sähketieto, että Liettuassa olisi ollut tarjolla muutamia kymmeniä puolalaista alkuperää olevia kevyitä kenttäkanuunoita. Asia vaikutti kaikin puolin hyvältä ja tarjoukseen vastattiin myönteisissä merkeissä, mutta sitten saapui sähke, jossa lyhyesti ja hieman epämääräisesti todettiin: "... Sovjet on ostanut tykit ..."¹³

Lahjoitetuista ja ostetuista tykeistä saatiin maahamme vain osa Talvisodan kuluessa. Suuri osa aseista laivattiin ja ne aloittivat taipaleensa hyvissä ajoin kohti Norjan satamia, josta oli määrä rautateitse jatkaa, mutta Saksan miehitettyä Norjan, laivojen lasti jäi saksalaisten haltuun. Vasta Talvisodan jälkeen saksalaiset peruuttivat takavarikkonsa ja aselastit voitiin viimein pahasti myöhässä rahdata Ruotsin kautta perille.

Tilastojen ja aseluetteloiden mukaan Talvisodan ostoilla, lahjoituksilla sekä lainoilla saatiin maahamme kaikkiaan 522 joustolavettista käytettyä kenttätykkiä sekä 232 jäykkälavettista vanhentunutta asetta eli yhteensä 754 kenttätykkiä. Sotahistoriallisessa Aikakauskirjassa n:o 8/1989 neuvostoliittolainen professori Nikolai Baryshnikov esitti Suomen saaneen länsimaista kaikkiaan 1132 tykkiä.¹⁴ Lähdeviitteenä kirjoittaja mainitsi Talvisodan puolustusministerin Juho Niukkasen muistelmat. Baryshnikovin esittämään lukuun ei kuitenkaan suomalaisten kokoamien, kenttätykkejä koskevien laskelmien ja laivaussetelien mukaan päästä, vaikka laskettaisiin mukaan sotasaalisaseetkin. Sama tutkija kertoo suomalaisen saaneen tykkien mukana noin 2 miljoonaa laukausta; tässäkin

suhteessa ase-esikunnan kenttätykistöä koskevat luvut päätyivät vain vajaaseen miljoonaan. Baryshnikov on siten ottanut lukuihin - kuten Niukkanenkin - kaikki tykkien nimellä kulkeneet taisteluvälineet eli kenttä-, ilmatorjunta- sekä rannikkokanuunat. Virallisen Talvisodan historian mukaan hankittujen kaikkien aselajien tykistöaseiden luku oli todella 1123, ei siis 1132.

Talvisodan taistelujen saldo

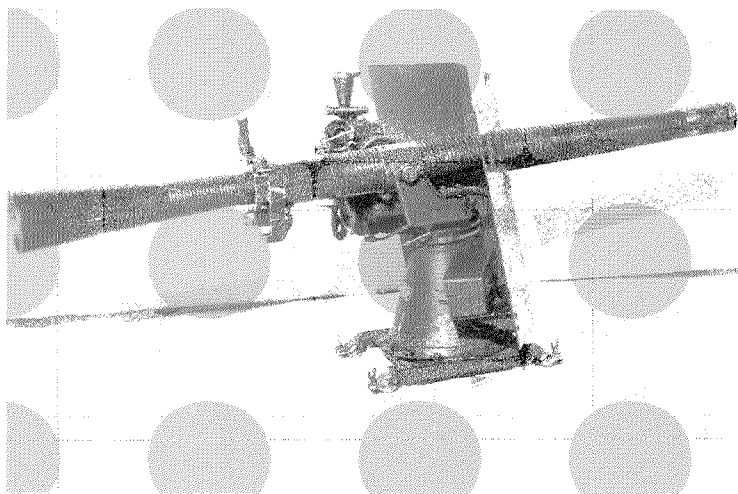
Sotatoimien yhteydessä menetettiin omaa tykkikalustoa ja vastavasti sitä myös otettiin vastustajalta. Luonnollisesti myös aseita vaurioitui sekä kului loppuun. Pääosa kenttätykistön käytössä olleista tykeistä menetettiin vihollisen panssarivaunujen murtautuksessa tuliasemiin. Rannikkopuolustuksessa menetetyt aseet jäivät vihollisen jalkoihin tarvittavan vetokaluston puuttuessa.

Osa sotasaalistykeistä voitiin kunnostaa välittömästi rintamajoukoissa ja ottaa joissakin tapauksissa heti omaan käyttöön. Viimeksi mainittuja oli kaikkiaan 44. Suurin osa vallatuista aseista vaati kuitenkin peruskorjauksia sekä taulukkoammuntoja, jotka viivästyttivät aseiden käyttöönottoa.

Taulukko 4.

Talvisodan aikana vallatut ja menetetyt tykit¹⁵

Tykkimalli	Lukumäärä	Huomautuksia
Sotasaalis		
76 K DRP (rekyylitön)	2 kpl	Suomussalmelta
76 K 02-30	32	
76 RK 27	46	
76 K 36	37	
76 VK 04	4	
122 H 09-30 sekä		
122 H 10-30 yhteensä	35	
152 H 09-30	14	
Yhteensä	160 kpl	

Talvisodan erikoisin sotasaalistykki oli kiistatta Suomussalmelta saatu 76 K ks-rek kuten se merkittiin luetteloihin. Aseita löytyi taistelualueelta kaksi. Toinen toimitettiin salaa välirauhan aikana Saksaan tutkittavaksi. Rekyylitön tykki oli tarkoitettu maahanlaskujoukkojen käyttöön ja sen neuvostoliittolainen merkintä oli 76 DRP-35. Suomalaisten suorittamat koeammunnat antoivat kantamaksi noin 6,5 km. SA-kuva.

The most peculiar artillery piece Finns acquired as war booty in the Winter War, was indisputably the 76 K ks-rek as it was registered in the Finnish inventory. Only two pieces of this type were found at Suomussalmi. One of the two samples was secretly sent to Germany for scrutiny during the Interim Peace of 1940–1941. The recoilless gun, named 76 DRP-35 in the Soviet Union, was meant for use in the airborne troops. Tests revealed that its range of fire was some 6,5 kilometres.

Omat menetykset

76 K 36	4 kpl	olivat sotasaalista
87 K 95	3	
122 H 09 t.10	5	
107 K 77	2	
150 H 14J	10	

Yhteensä	24 kpl
----------	--------

Lisäksi menetettiin kymmenen jäykkälavettista meripuolustuksen käytössä ollutta kenttätykkiä.

Talvisodan päätyttyä 13.3.1940 Moskovan rauhaan alkoi sodan taaseen laskeminen. Kenttätykidst-aselajissa kalusto oli luettelaitava ja uudet varustamissuunnitelmat oli laadittava. Kenttätykkiemme lukumäärä päätösvaiheessa oli olennaisesti suurempi kuin sodan alkaessa. Lukuisat aseet olivat korjattavina tai muuteltavina. Maaliskuun alussa suuria määriä oli vielä matkalla Suomeen. Kenttätykidstömme tehollinen tulivoima laskettaessa tykkien määrän ja käytettävissä olevien laukauksien perusteella oli maaliskuussa, sodan viime päivinä, hiukan nousussa, mutta vain teoreettisesti. Ostetut ja lahjoitetut ampumatarvikkeet oli näet koeammuttava ja luokiteltava ennen käyttöönottoa. Ja se vei aikaa.

Sodan päättyessä oli suunnitteilla – jo vastaanotettuihin ja matkalla oleviin tykkeihin perustuen – useita uusia tykidstjoukkoja. Niitä kaikkia ei saatu muodostetuksi johtuen paitsi aseiden myöhäisestä maahantulosta, myös koulutetun tykkiväen riittämättömyydestä. Rauhanajan koulutussuhdelaskelmat olivat olleet kaiken aikaa kenttätykidstölle epäedulliset, seikka, joka oli ollut toki tykidstön johdon tiedossa, mutta jolle ei voitu kuitenkaan tehdä mitään pontevista yrityksistä huolimatta. Eivätkä nämä ylijohdon tykidstölle epäedulliset koulutussuhteita koskevat näkemykset muuttuneet ratkaisevasti edes Jatkosodan aikana.

Kevyen ja raskaan kenttätykidstön välinen suhde oli sodan aikana hivenen muuttunut; maaliskuun 13. päivän tilanteen mukaan kenttätykidstjoukoilla oli 476 kevyttä tykkiä eli 86 % kaikista aseista ja vastaavasti raskaan tykidstön osuus oli 14 %.

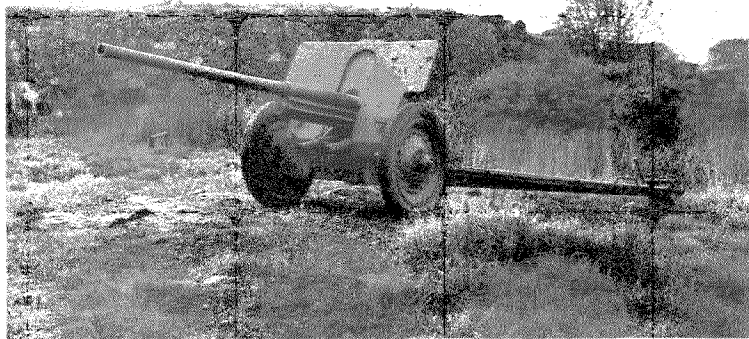
Kotimaiselta teollisuudelta vuonna 1938 tilatuista ja myöhemmin lisätystä kaikkiaan sadanneljänkymmenen 105 mm:n kenttähaupitsin erästä ensimmäiset jaettiin joukoille vasta vuonna 1943.

Välirauhasta Jatkosotaan

Salaiset neuvottelut alkavat

Talvisodan jälkeen Suomen oli jatkettava varustautumistaan, sillä yleinen maailmanpoliittinen tilanne ei ollut suinkaan rauhallinen, ja sodan laajeneminen uudelleen Suomen suunnalle oli mahdollisuuksien rajoissa. Taistelumateriaalin hankintakanavat olivat Talvisodan päättyessä supistuneet entisestään ja ainoana reaalisena kauppakumppanina nähtiin nyt Saksa, joka oli muuttanut suhtautumistaan Suomeen osana omia pyrkimyksiään.

Suomen sotilasjohto pyrki melko pian Talvisodan jälkeen saamaan yhteyden Saksan sotilasviranomaisiin tarkoituksella selvittää sotamateriaalin saantimahdollisuudet. Ensimmäistä yhteydenottoa varten laadittiin puolustusvoimien johdossa Talvisodan kokemusten sekä eri alojen materiaali-inventointien perusteella luettelo välttämättömiksi katsottavista aseista ampumatarvikkeineen, joita toivottiin saatavan Saksasta. Kenttätykistöä koskevien laskelmien mukaan tarvittaisiin 17 patteriston verran raskaita kenttäkanuunoita, samoin 17 patteristoa varten raskaita haupitseja, 10 patteristoa järeitä haupitseja sekä viisi patteristoa kaukotykistöä. Tämä merkitsi kaikkiaan 588 erilaista kenttätykkiä. Jokaiselle tykkimallille olisi varattava ampumatarvikkeita 20 tuliannosta. Myös tarvittavat ja välttämättömiksi havaitut varatykit lisättiin luetteloon. Raskaan tykistön vetäjiä oli myös listoilla. Tämä ensimmäinen hankintasuunnitelma käsiteltiin hyvin pienessä piirissä. Kenttätykistöä koskevien lukujen pohjana olivat päämajan tykistöosaston helmi-maaliskuussa laatimat yleiset arvioinnit. Todettakoon, ettei päämajan tykistökomentajaa kenraalimajuri Väinö Svanströmiä otettu lainkaan mukaan asian käsittelyyn eikä hänelle myöskään

Sotasaalistykkien valioihin kuului Talvi- ja Jatkosodan aikana kevyt kenttäkanuuna 76 K 36, jonka kantama ylty aina 13 km:in. SA-kuva.

The most sophisticated artillery pieces Finland got as war booty in the Winter War and the Continuation War, were light field guns 76 K 36. The range of fire of these guns came up to 13 kilometres.

kerrottu mitään aselajiinsa kohdistuvista hankkeista. Myös kenraaliluutnantti Vilho Nenonen oli tietämätön alustavista kaavailuista, sillä hän oli valmistelujen aikaan vielä hankintamatkalla USA:ssa, josta hän palasi heinäkuussa 1940 ottaen tykistön tarkastajan tehtävät vastaan vasta joulukuussa 1940, jolloin tykkien ostot olivat jo toteutusvaiheessa. Neuvotteluyhteys oh päätetty pitää ulkopoliittisista syistä erittäin pienen piirin piirissä. Valmisteluun liittyvien materiaali-toiveiden kokonaislistauksen hoitivat kenraaliluutnantti Grandellin ohella majuri Arvo Viitanen sekä kapteenit Aarno Vuori ja Martti Terä.

Toivottu tapaaminen saksalaisen sodanjohdon kanssa toteutui-kin. Toukokuun lopulla vuonna 1940 sotatalouspäällikkö Leonard Grandell kävi sitten esittämässä listan Berliinissä kenraali Thoma-

sille. Grandell ei kuitenkaan saanut matkallaan minkäänlaisia lupauksia hankintamahdollisuuksista.¹⁶

Kajoamatta kevään ja kesän 1940 Suomen ja Saksan keskinäisiin poliittisiin ja sotilaspoliittisiin vaiheisiin, todetaan lyhyesti että aseneuvottelut jatkuivat tämän ensikosketuksen jälkeen niin sanottuina Veltjensin keskusteluina elokuusta 1940 alkaen. Neuvottelut saksalaisen everstiluutnantti Joseph Veltjensin ja Suomen sotilasjohdon kesken sujuivat myönteisessä hengessä ja ne johtivat nopeasti laajoihin sotamateriaalin hankintoihin. Tällä välin suomalaisten lista oli tykistömateriaalin kohdalla hieman supistunut mm. saksalaisten Talvisodan aikana pidättämien aselastien sekä Nenosen ostojen tultua viimein perille. Järeän tykistön tarve tuli lähes kokonaan tyydytetyksi amerikkalaisen 203 mm:n haupitsierän myötä. Neuvottelut pidettiin edelleen tiukan salaisina ja käytännön valmistelut suunnattiin – osaksi salaamissyistä ja osaksi kaupan pitämiseksi selkeänä liiketoimena – Dahlberg & Hilbert-nimisen aseyrityksen hoiviin. Yhtiötä edusti Suomessa elokuussa 1940 puolustusvoimien palveluksesta eronnut majuri Martti Terä, joka yhtiön asiamiehenä hoiti myös myöhemmät Saksaan suunnatut asehankinnat.

Valmistavien neuvottelujen päätyttyä, tarvittavien lupien ja kuljetusten järjestelyjen selkiinnyttyä sekä ensimmäisten laivausten jo saavuttua maahamme allekirjoitettiin hieman jälkikäteen eli 1.10.1940 ensimmäinen laaja ns. Veltjens-sopimus n:o 1187, johon sisältyi huomattava erä kenttätykistökalustoa. Tarvikkeet kuljetettiin laivoilla Suomeen siten, että ensimmäinen rahtilaiva saapui 26.9.1940 ja viimeinen 10.12.1940, yhteensä 7 alusta, jolloin kaikki tähän sopimukseen sisältyneet tarvikkeet olivat Suomessa.¹⁷ Aseita kuljettavat laivat tulivat Suomen Pohjanlahden satamiin saksalaisten huoltokuljetusten mukana. Satamista tavarat ohjattiin aluksi saksalaisina kuljetuksina rautateitse pohjoiseen. Sopivilla risteysasemilla suomalaisille tulevia tarvikkeita kuljettavat junat käännettiin vaivihkaa varikkoihimme.¹⁸ Neuvostoliitto oli kuitenkin jostakin saanut vihiä käynnissä olevista toimista ja sen Helsingissä olevan suurlähetystön henkilökunta koetti kaikin tavoin selvittää mistä oli kyse. Muun muassa Vaasassa pidätettiin lokakuussa 1940

Neuvostoliiton Helsingin suurlähetystön attasea, joka urkintamatkallaan oli kirjoittautunut paikalliseen hotelliin suomalaisena insinöörinä.

Veltjensin laajaan sopimukseen sisältyi kaikkiaan 220 kenttätykkiä. Näin todettiin Puolustusvoimain Pääesikunnan taisteluvälineosaston laatimasta tarkasta yhteenvedosta sekä Päämajan ilmoituksesta kaiken tilatun toimittamisesta.¹⁹ Martti Terä ilmoitti kirjassaan muistiinpanoihinsa perustuen kokonaisluvuksi 185. Toimintusasiakirjojen kuten rahti-ilmoitusten perusteella oli aivan ilmeistä, että Terän 105 K 29-raskaita kenttäkanuunoita osoittavassa luvussa oli puhdas painovirhe, määrän piti olla 54 kpl ja kirjassa oli 24 kpl. Asianomaista tykkimallia ei meillä aiemmin ollut, joten vanhan varaston mukanaolo ei sekään tullut kyseeseen. Tätä mallia ei myöskään hankittu myöhemmin. Lisäksi tykistön johto varusti Jatkosodan alussa joukkonsa täsmälleen 54 tykillä.²⁰ Kaksi hankituista aseista joutui vuoden 1941 lopussa korjaamoon ja sitä tietä nähtävästi hylätyksi, sillä myöhemmissä luetteloissa kokonaismääräksi ilmoitettiin 52 kanuunaa.²¹

Ensimmäisen sopimuksen kenttätykkien kokonaishinta oli noin 47 miljoonaa markkaa (vuoden 1989 markkoiksi muutettuna). Maksut oli suoritettu loppuun 3.3.1943 mennessä, joten mistään lahjavuodesta ei todellakaan ollut kyse.

Veltjens-sopimuksen tuottamalla kalustolla kyettiin vaihtamaan kolmen patteriston vanha kalusto uuteen ja lisäksi voitiin perustaa yli kymmenen uutta tuliyksikköä. Kauppa toi tullessaan mahdollisuuden varustaa 13 kevyttä sekä 40 raskasta kenttätykistöpatteria, lisäksi jokunen ase jäi vielä reserviin. Jatkosodan alkaessa vuonna 1941 kenttätykistömme kokonaisvahvuus oli 77 patteristoa, joista 20 oli raskasta ja 3 järeää. Ensimmäisen sopimuksen tykeistä 150 H 40-tykit eli "Hitler-haupitsit" olivat uusia ja alkuperältään saksalaisia. Muut tykit olivat Ranskasta ja Puolasta saatua enemmän tai vähemmän kulunutta sotasaalista. Muun muassa 155 H 17 -haupitsit olivat saksalaisten mukaan romua, mutta suomalaiset saivat kuin saivatkin niistä työstetyksi käyttökelpoisia tykkejä.

Jatkosota alkaa ja tykkien suurtoimitukset hiljenevät.

Toinen sopimus eli n:o 1188 solmittiin kuukautta ennen uutta sotaa eli toukokuussa 1941. Sopimus oli Grandellin esittämä ja perustui hänen kokoamaansa listaan. Veltjens kävi Suomessa toistamiseen toukokuussa 1941 ja ilmeisesti tällöin allekirjoitettiin uusi sopimus. Sen perusteella maahamme saatiin suuri erä raskaita haupitseja ampumatarvikkeineen sekä kaksitoista 155 mm:n raskasta kanuunaa. Sopimuksen edellyttämä maksu oli suoritettu Saksalle 12.1. 1944 mennessä.

Samoihin aikoihin hyväksyttiin jo aiemmin valmisteltu erillinen sopimus 105 mm:n Skoda-haupitseista. Tämä kontrahti toi tykistöllemme 105 H 41 -haupitseja kaikkiaan 27 kpl. Todettakoon, että kaikkien mainitun kolmen sopimuksen edellyttämät materiaali-erät olivat maassamme keväällä tai viimeistään alkukesällä 1941, sillä Itämeren oli saksalaisten mukaan oltava ”tyhjä” 17.6 alkaen.

Viimeinen kenttätykistökalustoa koskeva hankintasopimus – n:o 1189 – päivättiin 10.2.1942 ja sen mukaan kenttätykkejä ostettiin kaikkiaan 221 kappaletta. Tämä sopimus oli luonteeltaan avoin eli sitä allekirjoitettaessa ei edellisten tavoin listattu yksittäisiä malleja ja määriä, kustakin hankintaerästä sovittiin erikseen. Suomalaiset esittivät toiveensa, saksalaiset lupasivat jotakin ja sitten laivattiin se, mitä sillä hetkellä oli mahdollista. Sopimuksen viimeiset laivauuserät purjehtivat Suomeen syyskuussa 1944. Höyrylaiva ”Otto H” toi 7.9.1944 muun muassa 40 kappaletta 122 H 10–30 -kenttähaupitsia, erä taisi olla viimeinen aselasti Saksasta. Yleispoliittinen tilanne oli jo muuttunut ratkaisevasti Suomen ja Neuvostoliiton välisen aselevon tultua voimaan ja Suomessa olleiden saksalaisten joukkojen evakuoinnin alettua, mutta tästä jyrkästä ase-
telmamuutoksesta huolimatta kuljetukset hoidettiin loppuun asti pilkulleen sopimusta noudattaen.²² Saksalaissuhteet jäättyivät nyt Suomen ja Neuvostoliiton tekemän aselevon ja sittemmin Moskovan välirauhan johdosta. Aseveljet olivat nyt vastakkain. On paikallaan mainita, että myös viimeisen sopimuksen edellyttämät maksut hoidettiin Suomen puolelta asianmukaisesti, joskin rahat menivät tällä kertaa Neuvostoliitolle.²³

Kesän 1944 kriisin aikana 13.6. käännettiin Saksan puoleen taistelumateriaalin saamiseksi pikaisesti maahamme. Pyyntöön suostuttiin ja toimitukset alkoivat. Suomeen tuotiin nyt meritse ja lentokuljetuksin panssarintorjuntamateriaalia sekä eri aseiden ampu-
matarvikkeita. Näihin pikaeriin ei sisällynyt lainkaan kenttätykke-
jä. Maahamme Saksasta ostetut kenttätykit mahtuivat edellämair-
nittujen kolmen sopimuksen puitteisiin.²⁴ Saksasta oli saatu siten
kolmella eri sopimuksella kokonaisuudessaan se tykkikalusto, jota
oli toivottu keväällä 1940. Suomalaisten listalla oli ollut tuolloin
588 tykkiä ja syksyyn 1944 mennessä oli maahamme tuotu Saksas-
ta kaikkiaan 607 asetta.

Taulukko 5.

Sopimuksilla n:o 1187–1189 maahan ostetut kenttätykit

Tykkimalli	Toimitusvuosi ja määrä					Alkuperämaa
	1940	1941	1942	1943	1944	
76 K 02	54	—	—	—	—	Neuvostoliitto
105 H 33	—	—	—	—	53	Saksa
105 H 33–40	—	—	—	—	8	Saksa
105 H 41	—	27	—	—	—	Tsekkoslovakia
122 H 10–30	—	—	—	—	72	Neuvostoliitto
105 K 29	54	—	—	—	—	Ranska/Puola
120 K 78–31	24	—	—	—	—	Ranska/Puola
150 H 15	20	—	—	—	—	Ts./Itävalta
150 H 40	48	—	—	—	—	Saksa
152 H 37	—	—	—	—	27	Neuvostoliitto
152 H 38	—	—	—	—	57	Neuvostoliitto
155 H 17	20	127	—	—	4	Ranska
155 K 17	—	12	—	—	—	Ranska
Yhteensä	220	166	—	—	221	= 607 kpl ja 13 eri mallia.

Huomautus: Esim. Ranska/Puola = ranskalaisia ja puolalaisia osia, kuten ranskalainen putki ja puolalainen lavetti jne.

Kenttätykkiä lisäksi Saksalta pyydettiin 19.10.1943 54 kpl 150 mm:n ja 36 kpl 280 mm:n raketinheittämiä (Nebelwerfer), jotka olivat osoittautuneet tehokkaiksi aseiksi muun muassa Sevastopolin piirityksessä vuonna 1942. Savukranaatin ohella heittimillä oli tehokkaita sirpalekranaatteja. Suomalaisilla oli myös kokemuksia venäläisten raketinheittimistä eli ”Katjushoista”, joilla oli tulitettu jo syksystä 1941 alkaen joukkojamme. Saksa lupasi kuitenkin myydä vain 150 kpl 41 -aseita, sillä raskaiden 280 mm:n heittimien tuotanto ei tyydyttänyt edes lähimainkaan saksalaisten omia tarpeita. Myydyt 150 mm:n heittimet, kaikkiaan 15 asetta, laivattiin Suomeen helmi–heinäkuussa 1944.²⁵ Tämä hankinta kulki koodinimellä ”Vogelbeerbaum”. Mainittakoon, että saksalaisten heittimien ostojen ohella kotimaassa oli aloitettu jo syksyllä 1943 oman raketinheittimen kehittäminen, joka johti talvella 1944 sarjatuotantopäätökseen. Marraskuussa 1944 heittimien sarjatuotanto kuitenkin keskeytettiin; yhtään sarja-asetta ei oltu ehditty tehdä. Saksalaisten savunheittimien käyttäjiksi koottiin Niinisaloon keuhkokuumeella 1944 Kevyt Savunheittinpatteristo 1, jonka aseiksi saksalaiset sekä myöhemmin valmistuviksi kaavailut kotimaiset raketinheittimet oli ajateltu. Tämä heittinpatteristo ei kuulunut tykistöjoukkoihin vaikka se oli organisoitu kenttätykistön tapaan. Peruskoulutuksen ja taisteluteknillisesti hyvän sotavalmiuden omaava joukko-osasto ei kuitenkaan keskitetty kesällä 1944 rintamalle, jossa sitä olisi todella tarvittu, sillä tarvittavat vetäjät ja ajoneuvot puuttuivat tyystin.

Marraskuussa vuonna 1943 Saksan sodanjohto tarjosi oma-aloitteisesti suomalaisille kuusikymmentä 122 H 10–30 -haupitsia ja kaksisataa 152 H 38 -raskasta haupitsia. Näistä tehtiinkin Suomen taholta asianmukainen ostoesitys. Ennen sen lopullista käsittelyä saksalaiset täydensivät ilmoitustaan helmikuussa 1944 mainiten, että pääosa tarjotuista aseista oli valitettavasti vailla ajolaitteita. Saksalaiset pyysivät nyt suomalaisia asiantuntijoita saapumaan ja katsastamaan kaluston, mutta jostakin selvittämättömästä syystä heitä ei kuitenkaan lähetetty. Todennäköisin selitys piittaamattomuudelle oli myös meillä vallitseva ankara puute kelpoisista tykkien akselistoista ja pyöristä. Neuvostojoukkojen suurhyökkäyksen

alettua kesällä 1944 suomalaiset olivat tulleet toisiin ajatuksiin ja vuorostaan pyysivät saksalaisilta uudelleen näitä tykkeitä.²³ Saksa lupasikin 6.7.1944 myydä yhteensä 144 tykkiä kahden vuoden toimitusajalla. Tykit olisivat tulleet ilman ampumatarvikkeita, joista saksalaisilla oli jo melkoinen pula. Mutta sodan hiekka valui tiimalasissa tyhjiin ja niin kauppa jäi tekemättä.

Todettakoon, että kolmanteen sopimukseen sisältyi mm. 104 erilaista tuliputkea tykkien varaosiksi. Osto oli tässä mielessä merkityksellinen, sillä se mahdollisti kuluneiden sekä vaurioituneiden tykkien uudelleenputkituksen jatkamisen.

Suunnitelma kaluston vaihtamiseksi

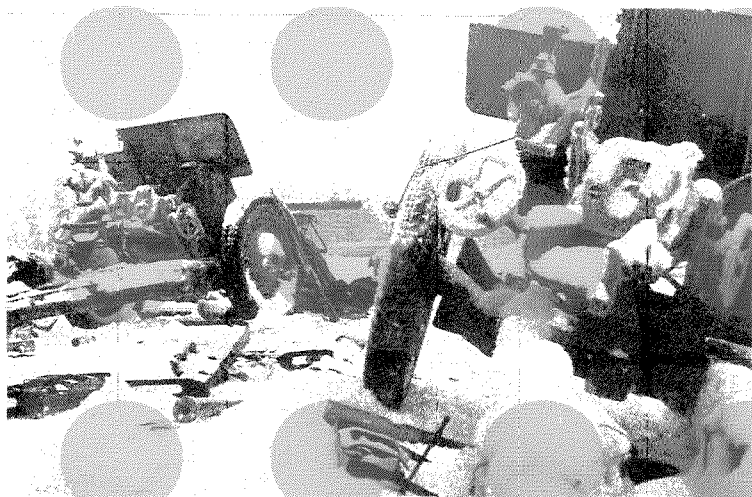
Päämajassa ryhdyttiin selvittämään heinäkuussa 1944 mahdollisuuksia vaihtaa eräiden suomalaisten tykistöjoukkojen kalustot kokonaan saksalaismallisiksi. Ilmeisen selvästi suunnitelman ensisijaisina perusteina olivat kenttätykistön kokemat raskaat kalustotappiot.²⁶ Myöhemmin väitettiin, että ylijohdolla olisi ollut jo tammikuussa 1944 valmiina suunnitelmia tämänkaltaisesta laajasta kaluston uusimisesta. Tutkimukset osoittavat kuitenkin selvästi, ettei sotilasjohdolla ollut tuohon aikaan käytettävissä sellaisia tosiasioita, jotka olisivat tehneet kenttätykistön näin mittavan kalustouudistuksen ajankohtaiseksi tai edes tarpeelliseksi.²⁷

Päämajan sotataloustarkastaja kenraaliluutnantti Grandell esitti vaihtosuunnitelmiin liittyvän hankintalistan 25.7.1944 Saksan ylijohdolle. Esityksen mukaan kaluston uusiminen olisi ajoitettu tapahtuvaksi elo–joulukuussa 1944. Päämajan näkemyksen mukaan olisi 76 mm:n kalustoa vähennetty 7 patteriston verran, tilalle olisi hankittu Saksasta 105 mm:n haupitseja. Samaa kevyttä haupitsikalustoa olisi vaihdettu myös muihin patteristoihin, jolloin osattava kokonaismäärä olisi käsittänyt 57 patterin kaluston eli yhteensä 285 tykkiä. Lisäksi edellytettiin, että raskaalle tykistölle vaihdettaisiin satakuusikymmentäviisi 150 mm:n haupitsia.²⁸ Suomalaisten asiakirja otettiin kyllä asianmukaisesti vastaan, mutta vastausta siihen ei koskaan saatu. Päämajan uudistussuunnitel-

mallalla ei ollut muutenkaan minkäänlaista käytännöllistä pohjaa. Saksa olisi kyennyt tyydyttämään parhaimmassakin tapauksessa vain murto-osan esitetystä kalustotarpeesta ja siihen liittyvästä ampumatarvikehuollosta. Koska Suomessa tiedettiin varsin hyvin saksalaisten toimitusmahdollisuudet, oli ilmeistä, että uudistus-suunnitelma laadittiin sekä esitettiin muussa kuin vakavassa hankintatarkoituksessa. Mahdollisesti haluttiin vain tunnustella Saksan antamaa painoarvoa Suomen suunnalle sekä samalla vakuuttaa tällä yhteydenotolla suomalaisten pysymisen Saksan rinnalla.

Tykit vaihtavat omistajaa

Sodassa vallataan ja menetetään. Jatkosodan alkuvaiheessa suomalaisten offensiivin purressa, neuvostojoukkojen tykkeitä jäi runsaasti sotasaaliiksi. Suurimmat erät saatiin Porlammen ja Rautalahden moteista. Sensijaan asemasodan vuosina ei juuri tykkeitä vallattu, ei puolin eikä toisin. Vasta kesällä 1944 liikuntavaiheen alkaessa lähinnä Ilomantsin ratkaisutaistelujen tuloksena listattiin sotasaalisluetteloon koko joukko neuvostoliittolaisia kenttätykkeitä, kaikkiaan 51.

Talvisodan saalista Raatteen tieltä. SA-kuva.

Captured material after the Winter War.

Porlamin suurmotin saalista kesällä 1941. SA-kuva.

Captured material in Summer 1941.

Taulukko 6.

Tykit vaihtavat omistajaa vuosina 1941–1944.²⁹

Tykkimalli	Määrä kpl	Tykkimalli	Määrä kpl
------------	-----------	------------	-----------

Neuvostojoukoilta vallattu

76 K 02	5	122 H 09-30	21
76 K 02-30	93	122 H 10-30	145
76 K 02-30/40	10	122 K 31	29
76 RK 27	214	122 H 38	41
76 VK 09	14	150 H 14J	2*
76 LK 13	1*	152 H 09-30	85
76 K 36	49	152 H 30	1
76 K 38	9	152 H 37	37
76 K 27-k	13	152 H 38	45
76 VK 38	5		
76 K 42 ZiS-3	12		
87 K 77	1*		
87 K 95	3*		
107 K 77	1*		
107 PtriK 77	6*		

Yhteensä 841 tykkiä, joista *-merkityt menetettiin Talvisodan aikana ja vallattiin jälleen takaisin 1941.

Omat menetykset³⁰

Tykkimalli	Määrä	Vuosi	Tykkimalli	Määrä	Vuosi
75 K 17	16	1944	122 H 09-30	4	1941
76 K 02 t.02-30	53	1944	122 H 09-40	22	1944
76 VK 04	5	1944	122 H 38	3	1944
76 LK 13	23	1944	120 K 78	4*	1942
76 RK 27	37	1944	120 K 78	16*	1944
76 K 27-k	8	1944	120 K 78-31	2	1944
76 K 36	2	1941	152 H 09-30	14	1944
76 K 36	2	1944	152 H 15/17	1	1944
76 K 37(40)	3	1944	152 H 37	2	1944
90 K 77	8*	1944	152 H 38	7	1944
105 K 29	8	1944	152 K 04	2*	1944
105 H 37	5	1944	155 K 17	12	1944
114 H 18	9	1944	152 K 77	23*	1944
			203 H 17	13	1944

Yhteensä 318 tykkiä

* = jäykkälavettinen malli

Rykmentin- ja lyhennettyjen kanuunoiden suuret tappioluvut selittyvät niiden käyttötavalla: ne olivat lähes kokonaisuudessaan jalkaväkitykkeinä sulk- ja panssarintorjunta-tehtävissä. Pieni osa oli niin sanottuina sivutykkeinä tai -jaoksina kenttätykistöjoukoilla.

Talvisodan aikana Kannaksella menetetyt tykit löydettiin Perkjärven leirialueelta, jonne oli perustettu neuvostojoukkojen sotasaaliin keräyspaikka. Suomalaisten hellimät vanhat tykit eivät olleet kellekään neuvostoliittolaisille tykkimiehille. Aseet oli jätetty täysin heitteille keräysalueelle, josta ne sitten koottiin jälleen omistajien sa huomaan. Todettakoon, että toinen takaisin otetuista 150 H 14J-raskaista haupitseista kuljetettiin Petroskoihin (Äänislinnaan), jossa se nostettiin poistetun Leninin patsaan jalustalle muistomerkiksi.

Suomalaisten suurimmat kalustomenetykset varsinaisten sota-toimien yhteydessä tapahtuivat kesän 1944 suurtaistelujen aikana *Karjalan kannaksella*. Heti neuvostojoukkojen offensiivin alkuvaiheessa menetettiin 92 tykkiä eli 28 % taisteluvahvuudesta. Taistelujen siirtyessä Vammelsuun-Taipaleen eli VT-linjalle ja sen taakse kalustomenetykset jatkuivat. Neuvostojoukkojen hyökkäyksen painopistesuunnassa Valkeasaaren lohkolla ensimmäisten tuntien aikana tapahtuneet tykkien menetykset aiheutuivat pääasiassa siitä, että IV Armeijakunnan esikunnan käskystä tykistön veto- ja kuljetuskalustoa oli irroitettu VT-linjan kunnostustöihin. Neuvostojoukkojen offensiivin alkaessa ei tätä kuljetusvälineistöä saatu enää pattereihin. Vihollisen panssarit murtautuivat tuliasemiin ja sinne tykit sitten jäivät. Ammushuollon pettäminen – jopa dramaattisin byrokraattisin muodoin kuten kävi Viipurin Rautakorven tapauksessa – oli myös eräs syy eräisiin kalustotappioihin. Tykistö ei saanut määrätilanteissa riittävästi ammuksia ja tämä johti muutamissa tapauksissa aseiden jättöön. Muutamia tykkejä hylättiin tarkoitukseksi ja vakain tuumin. Niillä ammuttiin niin pitkään kuin oli mahdollista, useimmiten putket loppuun. Tällöin kyseessä

oli yleensä vanhanaikainen, useimmiten jäykkälavettinen kalusto, jolla ei ollut liikuntasodassa – jota viivytykskin on – juuri käyttöarvoa. Kaikkiaan Kannaksella menetettiin 151 tykkiä. Lisäksi suora-ammuntatehtävissä olleita rykmentinkanuunoita ja merivoimien käytössä olleita kenttätykkejä jäi viholliselle.

Aunuksesta vetäydyttäessä menetettiin viholliselle kenttätykkejä 32 sekä lähes koko linnoitustykistö eli 48 asetta, vain 12 tykkiä kyettiin siirtämään Laatokan pohjoispuolelle U-linjalle. *Maaselän* suunnan tykistömenetykset supistuivat kymmeneen tykkiin, joista Raskas Patteristo 41:n osuus oli 7 haupitsia. Patteristo piti Porajärven-Ilomantsin välistä tietä auki rajan pinnassa suora-ammunnoin mahdollistaen tuettavan yhtymänsä eli 21. Prikaatin solumisen ulos varmasta saartorenkasta. Viimeisten kranaattien lähdettyä putkista, oli tykistö jo itse tiukasti motissa. Tykit oli jätettävä.

Kotimainen tykkiteollisuus toimii

Kotimainen aseiteollisuus sai ensimmäisen merkittävän tykkitalouksensa vuonna 1938, jolloin tilattiin 105 mm:n kevyitä kenttähaupitseja kahdessa erässä kaikkiaan 140 kappaletta. Niiden toimitus alkoi kuitenkin vasta Jatkosodan vuosina viimeisten kuuden aseiden valmistuessa vuoden 1945 puolella. Vuonna 1943 ase-esikunta otti vastaan 64 tykkiä ja seuraavana vuonna 70 asetta. Kotimaisten tykkien valmistus venyi siten sopimuksen allekirjoittamisesta viimeisten tykkien valmistumiseen yli kuudeksi vuodeksi. Joukoille ehdittiin jakaa 110 kotimaista haupitsia, joista viisi menetettiin kesän 1944 taisteluissa.

Tilinpäätös

Puolustusministeri Juho Niukkanen mainitsi muistelmissaan ”Talvisodan puolustusministeri kertoo ” (vuodelta 1951), että sotilaallinen tilanne maaliskuussa 1940 ei ollut toivoton. Hän kirjoitti muun muassa ”... eivät liioin aseet, ammuksiset eivätkä miehet olleet lopus-

*Ilomantsin korvissa käytiin kesällä 1944 viimeiset laajat mottitais-
telut. Suomalaisten haltuun joutui kolmisenkymmentä erilaista tyk-
kiä. Etualalla panssarintorjuntakanuuna. SA-kuva.*

*The last extensive "motti-operations" (encirclement operations) took
place in the backwoods of Ilomantsi in the summer 1944. During
these operations Finns occupied some 30 artillery pieces of various
types. An anti-tank cannon in the foreground.*

sa ...”³¹. Niukkanen jatkoi: ”... edellä ampumatarviketilanteesta esitetyt ja myös jälkeensä pääesikunnassa tarkistettut numerot osoittavat, ettei tilanne ampumatarvikkeidenkaan kohdalla ollut talvisodan lopulla erikoisemmin huolestuttava ...”. Mitä kenttätykistöön tulee, tilanne ei ollut Niukkanen esittämän kaltainen. Lähes täysin vastakkaista kantaa edustivat kenraalimajuri Leonard Grandell sekä majuri Martti Terä myöhemmin julkaistuissa kirjoituksissaan. Niukkanen näkemys rakentui lukuihin, eikä vallinneeseen karuun todellisuuden maailmaan. Ensiksi; vain osa ostetuista tykeistä ja ammuksista oli saatu sodan kuluessa maahan. Niiden välitön jakaminen joukoille ei suinkaan ollut mahdollista, tykit olivat käytettyjä ja ne oli tarkastettava, mahdollisesti korjattava, tarvittavat ampumataulukot oli laadittava ja ammuksien luokiteltava. Jo yksinomaan meille täysin uuden tykkimallin taisteluvälineiksi saanti edellytti koeammuntoja sekä ampumataulukon laadintaa. Viimeksi mainittu tehtiin käsilaskennalla ja se vei aikaa, koska perustana olevan ns. rataverkoston laadinta oli myös pahasti kesken. Toiseksi kaiken aseteknillisen puuhailun ohella oli koottava ja koulutettava uusien tykistöyksiköiden henkilöstö. Tykkimiehistä oli huutava puute, heitä oli kiireesti pikakoulutettava. Maaliskuun alussa vuonna 1940 oli perustettavana muutamia uusia patteristoja, jotka olisivat olleet sotavalmiita Päämajan käsityksen mukaan vasta huhtikuun alkupuolella, jos silloinkaan. Kolmanneksi henkilöstön lisäksi oli puute hevosista ja raskaista vetäjistä, esimerkiksi 155 mm:n jäykkälavettisen tykin siirtäminen edellytti vähintään kahdeksan hevosen valjakkoa. Eikä se sittenkään liikkunut kuin tiellä, maastoon ajaminen oli hyvin kyseenalaista. Vaasan lähellä koulutuksessa ollut ja muuten sotavalmis järeä tykistöyksikkö (210 H 17) ei päässyt edes totuttautumisammuntoihin puhumattakaan siirtymisestä rintamalle riittävän voimakkaan vetokaluston puuttuessa. Puolustusministeri Juho Niukkanen näkemys oli surullinen osoitus asiantuntemattomuudesta.

Kenttätykistön voima kasvoi sodan 1941–1945 aikana. Kesäkuussa 1944 oli patteristoja jo 87, joista 39 oli raskasta. Lisäksi kenttäarmeijalla oli 3 järeää patteria. Huomattava osa raskaista patteristoista muodostettiin sodan aikana kalusto-vaihdoilla. Sodan alkaes-

sa oli kevyttä kalustoa 656 tykkiä eli 71 % kokonaismäärästä. Vastaavasti syyskuussa 1944 laskettiin kevyen tykistön suhteellisen osuuden olleen 58 %. Kalustollinen painopiste oli siten selkeästi suuntautunut raskaaseen mallistoon.

Saksasta ostetut tykit olivat 150 H 40- ja 105 H 33- sekä 105 H 33-40 -malleja lukuunottamatta kaikki sotasaalista lähinnä Ranskan ja Neuvostoliiton sotarekiltä. Saksalaiset tykit olivat uusia, sensijaan saalistykrit olivat käytettyjä ja valinnasta huolimatta usein korjauksen tarpeessa. Vastaavasti suomalaisten ottama sotasaalikalusto oli huollettava. Näiden joukossa oli uutta ja erittäin hyvää kalustoa, mutta oli myös yllättävän vanhaakin materiaalia kuten Päämajan sotasaalisluettelot osoittavat.

Jatkosodan kenttätukistön laajemman uusimisen ja kehittämisen tiellä oli kolme erinomaisen ylivoimaista estettä. Käytettävissä oleva henkilöstö ei sallinut kuin korkeintaan 90 patteriston määrän. Koulutussuhteen ratkaisevaan muutokseen ei sodan aikana suostuttu vaikka aselajin kalustollinen valmius parani mahdollistaen keväällä 1944 jopa yli sadan patteriston maksimivahvuuden. Toiseksi tekijäksi kohosi vetokaluston riittämättömyys ja tehottomuus. Vetäjien ohella ammuskolonniien ajoneuvoja puuttui ja tämä vaikutti osaltaan kesän 1944 suuriin kalustomenetyksiin. Kolmas ja kenties painavin oli lopultakin se, että olimme saksalaisen täydennyksen varassa. Sodan pitkittyessä tämä ilmeni monin tavoin Saksan materiaalivarastojen hiljalleen supistuessa.

Suomen itärintaman taistelujen vihdoin päättyessä syksyllä 1944 oli kenttäarmeijan joukoilla yhteensä 1025 kenttätukkiä. Luku ei ole aivan tarkka, sillä armeijakunnilla oli, ainakin eräillä, lähinnä omissa korjaamoissaan Päämajalle ilmoittamattomia tukkejä. Näin voidaan päätellä Päämajan ase-esikunnan ja yhtymien välisestä kirjeenvaihdosta.

Ensimmäinen perusteellinen kokonaisinventointi, joka tehtiin myöhäissyksyllä 1944 käsittäen joukoilla, varikoissa sekä korjaamoissa olevat aseet, antoi tulokseksi 2691 kenttätukkiä, joista romutuskunnossa oli 44. Sodan alkaessa ollut 67 tykin mallivalikoima oli supistunut viidellä eli syksyllä 1944 löytyi joukoilta ja varikoilta 62 erimallista kenttätukkiä. Vuoden 1921 tukistökomitean

suosituksen mukaan olisimme tarvinneet vain kymmenen mallia. Jos näin olisi käynyt, ampumatarviketuotanto ja -huolto olisivat olleet olennaisesti yksinkertaisemmat – ja hyvin todennäköisesti myös tehokkaammat – kuin mitä ne sitten olivat.

Kotimaisten tykkien valmistus, joka tosin alkoi rauhan aikana, mutta keskittyi pääosin sotavuosiin, osoitti kiistatta sen tosiasian, ettei tämänkaltaisen toiminta sodan oloissa ainakaan meillä ole mielekäästä. Aseteollisuuden painopisteen tulisi olla tuolloin korjauksissa ja uudelleenputkituksissa. Kenttätykistön tykkikaluston olisi oltava siten kaiken aikaa määrävahvuinen ja kalustoreserviä olisi oltava myös riittävästi.

Talvisodan tykkiostot olivat tyylipuhdasta hätätoimintaa, viime hetken ponnisteluja, jotka tuottivat hyvien aseiden ohella koko joukon sekalaista museokalustoa. Suomalaista korkeatasoista ampu-matekniikkaa ei voitu hyödyntää Talvisodan päivinä siinä laajuudessa kuin se olisi ollut koulutuksen ja taktiikan puolesta mahdollista. Jatkosodan aikana tilanne oli huomattavasti myönteisempi, tykistöllä oli kalustollisesti aiempaa paremmat mahdollisuudet tukea taistelua.

Lähdeviitteet

1. Salasähke Pariisista 28.12.1939. T 20206/F8. Sota-arkisto (SArk).
2. UM:n sähke 27.12.1939. T 20206/F8. SArk.
3. Tykistökomitean asiakirjat v.1921 T 4343/6. SArk.
4. Jyri Paulaharju: Suomen kenttätykistön historia I osa Joensuu 1989.
5. Ibidem, s. 287.
6. Ulkomaiset hankinnat, säkkeet 1939–1940. T 24308/10 SArk.
7. Ulkomaiset hankinnat 1939–1945. T 19043/6. SArk. Tykistöasetyypitoimikunta käsitteli vuonna 1935 raskaan tykistön malleja päätyen muun muassa suosittamaan eräänä ratkaisuna kanuunan ja haupitsin yhdistelmää. Ase olisi ollut vaihtoputkinen ja sen tuliasemapaikoksi ajateltiin noin 4,2 tonnia. Asia esiteltiin Puolustusneuvostolle, joka hyväksyi aseiden koekappaleiden teettämisen sopivassa ulkomaisessa tehtaassa. Ilmeisesti Bofors sai aseiden valmiiksi vasta vuoden 1939 lopulla, kolme vuotta tilauksesta. Laskun maksoi todennäköisesti sitten Chilen valtio, joskaan luotettavaa näyttöä maksutavasta asiakirjoista ei ole toistaiseksi löytynyt.
8. Ibidem.

9. Päämajan ase-esikunnan tilastot T 18419. SArk.
10. Ibidem.
11. Pv.PE:n tväl-os:n tykkiyhdistelmät T 18419. SArk.
12. Ibidem.
13. Ulkomaiset hankinnat, sähkeet 1939–1940. T 24308/10. SArk.
14. Nikolai Baryshnikov: Neuvostoliittolais-suomalainen sota. Sotahistoriallinen Aikakauskirja 8. 1989.
15. Päämajan tyk.komentajan asiakirjat 1939–1940. T 20209. SArk.
16. Martti V. Terä: Tienhaarassa. Helsinki 1962; Mauno Jokipii: Jatkosodan synty. Keuruu 1987.
17. Hankinnat ulkomailta; Saksa T 20206/F9. SArk.
18. Martti V. Terä: Tienhaarassa. Helsinki 1962; Mauno Jokipii: Jatkosodan synty. Keuruu 1987.
19. Pv.PE:n tilastot T 19403 sekä 20206/F9. SArk.
20. Päämajan tyk.komentajan asiakirjat 1941–1944. T 20209. SArk.
21. Ibidem.
22. Martti V. Terä: Tienhaarassa. Helsinki 1962.
23. Ibidem, s. 154.
24. Hankinnat ulkomailta; Saksa. T 20206. SArk.
25. Päämajan tykkiluettelot. T 22974 sekä T 20206/F9. SArk.
26. PM:n kirj n:o 218/19/Stal.tark.E/sal/25.7.1944. SArk.
27. Päämajan ase-esikunnan tilastot. T 20206/F16. SArk.
28. PM:n kirj n:o 218/19/Stal.tark.E/sal/25.7.1944. SArk.
29. Päämajan luettelot T 20207/F16. SArk. Näiden listojen luvut eroavat jonkin verran Suomen Sota 1941–1945 osa 11:n tiedoista. Ero johtuu lähinnä tykkien luokitustavasta sekä mainitun teoksen hieman yleis-
tävästä taulukoinnista.
30. Ibidem.
31. Juho Niukkanen: Talvisodan puolustusministeri kertoo. Porvoo 1951.

Summary

THE PROCUREMENTS AND LOSSES OF FIELD GUNS IN 1939–1945

When Finland was drawn into the Winter War most of its artillery dated back to the War of Liberation. Also the number of artillery pieces was almost identical to that of the 1919 inventory. As artillery units of the field army were being established during the additional exercises, an artillery regiment of one division remained totally without guns. In addition some of the units were compelled to receive 19th century cannons without recoil system and which had relatively little ammunition.

In late autumn when everything was much belated Finland started to search for possibilities of getting guns from all over Europe and North America. Acquisitions were, however, greatly hampered by European crises and German-Soviet Ribbentrop-

agreement with its clauses. Despite all the difficulties guns were procured particularly from France and Sweden and to lesser extent for example from Norway and Spain. Part of the purchased and given guns became, however, blocked in Norwegian harbours as Germany invaded Norway. Main part of these shipments were released only after the Winter War. The largest number of guns was bought from the United States by the delegation led by lieutenant general Vilho Nenonen: all together 200 light field cannons and 32 heavy howitzers with a quantity of ammunition estimated to be sufficient.

The lack of guns in the field army was also partly alleviated by war booty equipment part of which was put to use already during the war. After the Winter War new channels of acquisition opened to Germany and large quantities of guns and ammunition were bought by three so-called Veltjens agreements. The last delivery of these purchases took place as late as September 1944. Thus the field artillery was a considerably more powerful factor right from beginning of the Continuation War as was the shortage ridden service in the Winter War. During the Continuation War a significant number of guns were taken from the enemy. These guns were used as supplies or for establishing new artillery units. Own losses were culminated in summer 1944 when in a short time 318 artillery pieces were lost. Domestic artillery industry received an order for light field howitzers at the threshold of Winter War. The first domestic guns were, however, produced only during the Continuation War in 1943. The last pieces of this order of howitzers was delivered to the defence forces in early spring 1945.

This lesson of the late field artillery indisputably demonstrates the fact that during a crises there are only marginal possibilities for acquisition of material, not to speak about domestic production. The unit assigned pieces of artillery must be available at all times since during a crises the main effort goes to repair work as well as remaking the used tubes and production of ammunition.

DE KRIGFÖRANDES FREDSSONDERINGAR 1939-1945

Inledning

Under åren 1941-1944 var jag vid Högkvarterets utrikesavdelning, varav 1941-1943 vid vår legation i Washington D.C. på militärat-tachéavdelningen. Till mina uppgifter hörde bl.a. att följa upp eventuella fredssonderingar varom det ryktades mycket i diplomatkretsar och i pressen. I efterkrigslitteraturen finns de rätt mycket omnämnanden om allt detta, men eftersom ämnet inte ägnats särdeles stor uppmärksamhet har jag sammanställt huvudhändelserna i kronologisk ordning i denna uppsats. Härtill kommer några personliga upplevelser och hågkomster. I Finland hölls allt detta topphemlighet och endast ett fåtal personer fick veta någonting om dessa fredssonderingar.

Utanför de militära underrättelsetjänsterna var det år 1939 mycket få som trodde att kriget skulle bryta ut. Före krigsutbrottet försökte den svenske industrimannen Axel Wenner-Gren medla mellan Tyskland och England, och sedan han avrest till Amerika fortsatte medlingsarbetet av hans nära medarbetare Birger Dahlé-rus.¹

För att förhindra ett krig reste Dahlé-rus före krigsutbrottet ett flertal gånger mellan Berlin och London med budskap från Hermann Göring och även från Adolf Hitler till Neville Chamberlain och den brittiska regeringen. Dahlé-rus föreslog, och det var nära att förverkligas, att Hermann Göring skulle flyga till London; två Junkers 52-flygplan stod startberedda nära Hamburg men England krigsförklaring kom några timmar före Görings planerade avresa den 3 september 1939.^{2 och 3}

Efter krigsutbrottet fortsatte Dahlé-rus sina resor mellan Berlin och London och föreslog ett hemligt toppmöte mellan Göring och någon brittisk general samt framförde tyska förslag.⁴

Den 12 oktober 1939 avvisade Chamberlain i ett radiotal de tyska anbuden, men Göring fortsatte det oaktat med sina fredstrevare.

Engelsmännen avvisade emellertid dessa emedan de ej fick garantier för Polen och mot Tysklands fortsatta aggressioner och diskriminering av judar och andra grupper.⁵

Parallellt med detta inleddes fredssonderingar i neutrala länder, utgående både från Tyskland och från England. Diplomater och privatpersoner sökte med sina statsledningars samtycke kontakter för att få ett slut på kriget,⁶ som de betraktade som ett olycksfall i politiken. I England tillstyrkte kretsen kring Chamberlain, Lord George Halifax, Clement Attlee m.fl. en uppgörelse med Tyskland på villkor att man fick en ärofull fred.⁷ Från Tyskland sändes emis-sarier bl.a. till Vatikanen, Schweiz, Portugal, Spanien, Irland och Sverige för sonderingar.⁸

I Washington D.C. sökte tyske ministern Hans Thomssen med stöd av USA finna lösningar för att få ett slut på kriget. Hitler gav Thomssen fullmakt att söka en medling.⁹ USA:s viceutrikesminister Sumner Welles reste för sin del omkring i Europa för att försöka medla mellan de krigförande.¹⁰

I England fanns det en mycket liten krets som under Finlands vinterkrig gärna hade sett att England och Tyskland gemensamt kämpade mot Sovjetunionen.

I maj 1940 försökte svenske ministern i London Björn Prytz få till stånd fredsförhandlingar mellan England och Tyskland-Italien. I februari 1941 erbjöd sig Japans utrikesminister att försöka medla mellan de krigförande, och därutöver förekom även andra kontakter.¹¹

Winston Churchill motsatte sig under hela kriget alla fredssträvanden och förhandlingar med Tyskland; han förbjöd dem strängt och avsatte sina fredsivrande motståndare. Bland annat sände han Lord Halifax, som ställde sig positiv till en fred, som ambassadör till Washington.¹² Schweizaren Jakob Burghardt (NF) försökte medla via sina goda kontakter i England. Tyskarna sände den kända juristen Ludwig Weissauer till Stockholm med vissa förslag, men blev ej mottagen av den engelska ministern Mallet. Hitler väddade för sista gången om fred med England i sitt riksdagstal den 19 juli 1940.

Rudolf Hess' orimliga uppdrag

Rudolf Hess' rådgivare och förtrogne professor A. Haushofer Jr. hade lyckat ingå avtal om ett möte med brittiske ministern i Madrid Sir Samuel Hoare den 12 maj 1941, men två dagar dessförinnan hade Hess flugit till England.^{1 och 2}

Då diplomatin ej resulterade i fredskontakter sökte Hess, Hitlers ställföreträdare sedan 1933 och Tysklands andre man, kontakter med England via Lissabon, dock utan att få några svar.³

Hess beslöt att själv flyga till England för att nå bättre resultat.⁴ Efter några tidigare startförsök som misslyckades på grund av dåligt väder, men nu på inrådan av en äldre dams horoskop, landade Hess med fallskärm i Skottland den 10 maj 1941, fick en ryggskada, bröt ena vristen och måste förbli sängliggande länge.⁵

Hess hade med sig ett brev till Lord Hamilton, som ägde ett slott nära Hess' landningsplats. Hess hade helt flyktigt träffat lorden vid olympiska spelen i Berlin 1936, men det rörde sig om en kortvarig kontakt och inte om någon personlig vänskap. I brevet väjdade Hess om fred för att miljoner människoliv skulle skonas.⁶

Lorden besökte Hess den 11 maj 1941 och flög omedelbart till Churchill för att erlägga rapport. Härvid lär Churchill ha sagt: "Inga fredssamtal nu då vi strider på Kreta, och Hess eller ingen Hess, nu vill jag se en film med bröderna Marx."⁷ Hess blev sedan fänge med generals rang, topphemlig och helt isolerad från yttervärlden.⁸

Hess uppgav att han kommit på eget initiativ, utan fullmakter av Hitler eller den tyska regeringen, helt privat i humanitetens och idealismens namn för att söka förhindra fortsatt blodutgjutelse. Han hade dock även sagt att Tyskland ej förhandlar om fred så länge Churchill är vid makten.⁹ Fram till oktober 1941 fick Hess fem gånger träffa ledande brittiska politiker.¹⁰ Han visste inte alls hur Englands politiska system fungerade, utan trodde att om han lyckades påverka inflytelserika personer så skulle England sluta fred med Tyskland. Hans tal var ren nazistpropaganda sådan han själv hört den, ologisk och överklig.¹¹

Hess hade ej deltagit i den hitlerska inre ringens politiska och

militära planering, han hade ingen information av värde och inget inflytande. Dessutom var han nu utstött av Hitler. Ingen i England behövde längre Hess, han var till ingen nytta och enbart en besvärlig person.¹²

Man fann vidare att Hess led av förföljelsemani,¹⁴ han trodde att man drogade och förgiftade honom, han hörde röster, led av hysteri och gjorde flera självmordsförsök.¹⁵ År 1942 hade han förlorat minnet, men vid Nürnbergprocessen förklarade han att han hade simulerat och att han stod för sina handlingar. Hans dagböcker och många protokoll är förstörda, men en del handlingar blir tillgängliga tidigast år 2015.¹⁶

Under min resa till USA den 16 september 1941 mellanlandade planet i Lissabon för planbyte och som första steg ur planet en högre tysk tjänsteman och möttes synbarligen av den tyska ministern i Portugal. På flygplanstrappan frågade den tyska medresenären "har Ni redan mött Hess" och ministern svarade "Nej, inte ännu, men han är här och jag väntar ett sammanträffande inom kort".

Vid middagssällskapet på hotellrestaurangen kom en amerikansk dams vän, en vichyfransk diplomat, till vårt bord och berättade att Hess i yttersta hemlighet flugits till Lissabon för att överbringa ett meddelande från Englands politiska ledning till Hitler. Portugals utrikesministerium höll den hela mycket hemligt och ingenting skulle få meddelas om detta. Den unge fransmannen var mycket upprörd och orolig för att Frankrike kunde offras vid en eventuell engelsk-tysk överenskommelse. Följande dag kom han åter till lunchbordet och bekräftade att Hess var i staden.

Någon vecka senare skrev New York Times att Hess varit i Lissabon för en engelsk-tysk kontakt och att hans hustru flugits direkt från Geneve till Lissabon och skulle följa Hess till ett slott i Skottland där han bemöttes väl.

I David Irwings bok "Hess, The Missing years 1941-1945" nämnes ingenting om detta. Tvärtom, Irwing hävdar att Hess hölls strängt isolerad utan kontakter med yttervärlden och att han intill mitten på oktober 1941 ej kunde röra sig på grund av sin fot- och ryggskada. Hess' hemliga mission i Lissabon är orimlig.

Hess' fredsmission var helt misslyckad. Det är veterligen första

gången i den nyare historien en stats andra man och "kronprins" mitt under ett brinnande krig på eget bevåg beger sig till fiendeland för att utan stöd av sin statsledning försöka förhandla om fred.

Detta kan delvis förklaras med att många av detta århundradets diktatorer och självhärskare samt deras närmaste medhjälpare till större delen varit oskolade eller nära oskolade individer och handlat utgående från sina fanatiska känslor och trånga politiska tro utan att inse konsekvenserna för sitt handlande. De har varit "selfmade men" i statsledningen och fältherrar. Sådana diktatorer har varit legio med tragiska följder för många länder.

År 1942 beskyllde Josef Stalin England för att hålla Hess som gisslan för en engelsk-tysk fred. I en synnerligen skarp svarsnot förklarade engelsmännen att Hess varken då eller senare skulle komma att utnyttjas för förhandlingar.¹⁶

Organ för fredskontakter

De krigförandes underrättelseväsen, eller rättare sagt vetenskapliga militärsituationsanalytiker, hade stor betydelse för fredssonderingarna.

Tyskland hade flera underrättelseorganisationer som ej var koordinerade och som ofta motarbetade varandra, nämnas kan bl.a.

- 1) Görings "Forschungsamt" som var underställt flyget och som lyckades forcera diplomatkode telegram.
- 2) Ribbentrops utrikesministerium.
- 3) Amiral Wilhelm Canaris' Abwehr för krigsmakten. Canaris var, tack vare sin höga ställning, helt självständig och oberoende. Han tog egna initiativ och kunde röra sig fritt utan att någon kunde bestämma över honom till dess Abwehr upplöstes i början av 1944.¹
- 4) Heinrich Himmlers SS och hemliga polis med Ernst Kaltenbrunner och Walter Schellenberg som ledare. 1944 övertog de organisationen Canaris Abwehrs hela verksamhet och fortsatte själva fredssonderingarna intill krigsslutet.²

Detta var första gången i historien som tydandet av fiendens kodade diplomat- och militärtelegram kom att få avgörande betydelse för krigföringen. Forceringen av koderna underlättades av de första, då primitiva datorerna.³ På detta sätt avslöjades fiendens beslut och åtgärder.⁴

- "Sonderreferat", etablerades vid Hitlers högkvarter 1942 som en hemlig avdelning för att följa upp alla fredssonderingar.⁵ Detta blev känt först efter krigsslutet. Dess uppgift var att styra den tyska fredspropagandan och försöka slå en kil mellan öst och väst.⁶
- SIS arbetade för England och OSS för USA.

Sverige var väl informerat om fredssonderingarna emedan de flesta sammanträffandena ägde run i Stockholm.⁷ Från Tyskland reste ett stort antal både officiella representanter och privatpersoner till neutrala länder för att framföra sina budskap,⁸ medan mycket få personer från de allierade länderna gjorde försök att nå kontakter.⁹

Under perioden 1940–1943 var amiral Canaris aktiv med fredstrevare i flera länder.¹⁰ Han stödde aktioner för att störta Hitler, som utsattes för många attentatförsök.¹¹ I alla sina sonderingar lovade amiralen att Hitler skulle åsidosättas.¹² Canaris avrättades några veckor före krigsslutet till straff för sina fredssonderingar och löften om att avsätta Hitler.¹³

Som så ofta under andra världskriget föranledde militäranalytikernas varningar om anfall inga åtgärder från den högsta statsledningen.¹⁴ Engelsmännen och den ryska underrättelsetjänsten varnade Stalin för det kommande tyska anfallet. Efter anfallet blev Sovjet delvis lamslaget under några veckor. Vissa omständigheter tydde på att Stalin önskade en politisk lösning på konflikten.¹⁵

Fredssonderingar i Stockholm

En månad före krigsutbrottet anlände till Stockholm balten herr Edgar Clauss, om vars bakgrund relativt litet är känt. Han hade arbetat för utväxling av krigsfångar i Sovjet på 1920-talet, haft

kontakter med Stalin och höga tjänstemän och bott en tid i Riga.¹ Clauss var i andra generationen kristen jude och var en bildad, sympatisk och intelligent person. Han utgav sig för att vara en i Sverige strandad affärsman.²

Clauss lyckades tack vare sitt sympatiska väsen bygga upp kontakter med ledande svenskar och med personer inom den sovjetiska diplomatin med vilka han blev god vän, han hade bl.a. spelat bridge med Madame Alexandra Kollontay.³ Genom att läsa tidningar och lyssna på kortvågsradio fick han en god insikt i politiken och krigsläget och drog sina slutsatser om kommande händelser.⁴

Senare visade det sig att Clauss var utsänd av Abwehrchefen amiral Canaris⁵ med vars hjälp Clauss synbarligen lyckat rädda undan sin förmögenhet till Sverige. Clauss blev en kontaktperson mellan Tyskland och Sovjetunionen, han spelade en betydande roll i de hemliga kontakterna och informerade även ofta svenskarna. Han var och förblev "den mytiske mannen" och efterlämnade inga skriftliga anteckningar.⁶

Under krigets senare skede hade minst fyra andra tyskar kontakter med den sovjetiska legationspersonalen i Stockholm. Mycket litet är känt om deras verksamhet. Sensommaren 1941 varskodde amerikaner och engelsmän varandra om att man kunde emotse ett närmande mellan Stalin och Hitler.⁷

Moskvas agerande

Vid tremaktskonferensen i Moskva den 19 september 1941 lär det ha tagit tre dagar att övertala Stalin att fortsätta kriget med löften om betydande materiell hjälp.¹ Man kom överens om att ej ingå vapenstillstånd eller separat fred utan de andra parternas medgivande.²

I tidningen Moscow News offentliggjordes i maj 1989 att Stalin via Bulgarien sökt fred med Hitler i oktober 1941 då tyska trupper stod långt inne i Sovjet och Stalin hade gett upp hoppet om att kunna försvara Moskva. Stalin skulle ha varit redo att avstå från Baltikum, Moldavien, hela Vitryssland och stora delar av Ukraina.

Hitler vägrade dock att förhandla emedan han trodde på en snabb seger.³

Churchill dementerade de ryska beskyllningarna om att han förhandlat om separatfred med Tyskland och framhöll att han aldrig förhandlar med Hitler. Till detta anslöt sig Roosevelt senare.⁴

Via japanerna kom rykten om att Kujbysjev ville få ett slut på kriget⁵ emedan förlusterna var stora, "den andra fronten" var avlägsen och Sovjet fick för litet hjälp från väst.^{6, 7}

Molotov var i London den 21–26 maj 1942 och mycket hemligt i Washington från den 27 maj till mitten av juli 1942. Han hade fört hårda dispyter och ultimativt hotat med att ingå en separatfred om ej "den andra fronten" öppnades.⁸ Han krävde även en återgång till 1941 års gränser. Enligt Molotov var Sovjet inte bundet av sina avtal om "den andra fronten" ej kom till stånd. Molotov hade sagt, att Sovjet mottagit anbud om antagbara tyska förslag för en separatfred. Den amerikanska OSS hade från säkra diplomatiska källor erfarit att sonderingar mellan Tyskland och Sovjet förekommit 1942 och den amerikanska pressen blev mycket upprörd över dessa rykten.⁹

Edgar Clauss hade berättat för sina svenska vänner att han medverkat i fredskontakter och att Sovjet ville ha tillbaka 1941 års gränser medan Tyskland fordrade Ukraina, kornboden som var så viktig för Tysklands krigsföring mot England.¹⁰

Churchill besökte Moskva i augusti 1942 och hade allvarliga dispyter med Stalin om "den andra fronten" och fordrade att Stalin ej skulle sluta separatfred med Tyskland.¹¹

Efter den amerikanska invasionen i Afrika i november 1942 började Stalin uppträda fränare mot engelsmännen emedan han ej godkände detta som "en andra front".¹²

Då den japanske utrikesministern besökt Berlin i november 1942 hade Ribbentrop sagt till denne att för en fredskontakt skulle initiativen komma från Sovjet, i annat fall var man ei intresserad.^{13, 14}

Peter Kleist, en av Ribbentrops nära medarbetare och Sovjetexpert som varit med i Moskva 1939 vid förhandlingarna om Ribbentrop-pakten och fått personliga vänner där, gjorde sitt första besök i Stockholm den 4–13 december 1942. Här mötte han första gången

Clauss, som meddelade att han kan garantera fred inom åtta dagar om Tyskland accepterar 1939 års gränser. Clauss sade att legationsrådet Astachow gett honom i uppdrag att framföra detta.¹⁵ Ribbentrop bad Hitler om fullmakt att förhandla via Stockholm, men Hitler blev ursinnig.¹⁶

Före Stalingrads fall var Tysklands förhandlingsläge relativt gynnsamt. Enligt schweiziska tidningsuppgifter förekom hemliga samtal mellan USA och Tyskland någonstans i Sydtykland i januari 1943. Vad som förhandlats är ej känt.¹⁷

I januari 1943 sände Molotov viceutrikesministern A. M. Alexandrov i en hemlig mission till Stockholm och var troligen via svenska mellanhänder i kontakt med det tyska legationsrådet Werner Dankwort. Det tyska svaret dröjde länge. Sovjet erbjöd betydande territoriella förändringar i Europa och dess närområden.¹⁸ Den 23 januari 1943 undertecknade Churchill och Roosevelt avtalet om "unconditional surrender", villkorslös kapitulation, i Casablanca.

Den 1 februari 1943 kapitulerade fältmarskalk Paulus i Stalingrad. Den 5 februari uppsökte tyske ministern med sin militärattaché utrikesministeriet i Bern och bad Schweiz etablera kontakt med de västallierade för att få slut på kriget mellan dessa och Tyskland, men så att Tyskland skulle kämpa vidare mot öst. Den schweiziska militärledningen bedömde de tyska reserverna som uttömda. Samma bedömning gjorde Japan.¹⁹

Vatikanen som även medlade, bedömde utsikterna för en fred som obefintliga. Samma bedömning gjorde USA:s OSS emedan Sovjet var helt beroende av hjälpmaterialsändningar. Edgar Clauss berättade för sina svenska vänner att Tyskland gör allt för en separatfred med Sovjet.²⁰ I diplomatkretsar och i den amerikanska pressen återgavs rykten om fredstrevare mellan Sovjetunionen och Tyskland.²¹

I mitten av april 1943 ordnade en svensk kontaktperson ett tyskryskt möte i en villa nära Saltsjöbaden. Från sovjetisk sida deltog bl.a. legationsmedlemmarna handelsrådet Nikitin, den i Finland välkände Boris Jarzow, Alexej Taradin och militärattachén Nikitusjev. De tyska förhandlarnas namn är okända, men det ryktas att en tysk general deltagit. Bl.a. insisterade Tyskland på att få behålla

Ukraina och förhandlingarna uppsköts till juni 1943.²² Förhandlingarna hade pågått i nära tre veckor. Om detta erfor jag 1943 av amerikanska journalister och neutrala länders diplomater i USA.

I maj 1943 kom rykten från Vatikanen att Tyskland och Sovjet förhandlat i Schweiz. von Papen hade mottagit sovjetiska förslag i Ankara. I maj 1943 föreslog general Franco en fredskonferens. Cordell Hull, USA:s utrikesminister, svarade nej och framhöll att kravet på "villkorlös kapitulation" fortfarande gällde.²³

Den 2 juni 1943 meddelades åt Stalin att "den andra fronten" blir verklighet i maj 1944. På detta hade Stalin svarat att härav följer vissa konsekvenser för krigföringen.²⁴

Två möten på hög nivå

Den 25 juli 1943 hade Churchill varnat Stalin för "ogenomskinliga" beslut.¹ Våren 1943 hände det ganska litet på östfronten. I "Andra världskrigets historia" Del 11 av B. H. Liddel Hart står det på sidan 155:

"Den bakomliggande osäkerheten kan ha varit orsaken till ett betydelsefullt diplomatiskt mellanspel innan striden började. I juni (1943) träffade Molotov Ribbentrop i Kirovograd, som då låg innanför de tyska linjerna, för en diskussion om möjligheterna att avsluta kriget. Enligt tyska officerare vilka medverkade som tekniska rådgivare föreslog Ribbentrop som ett fredsvillkor, att Sovjets framtida gräns skulle gå längs Dnjepr, medan Molotov inte ville höra talas om något annat än en återgång till landets ursprungliga gräns. Diskussionen fördröjdes av svårigheterna att överbygga en så stor klyfta och avbröts efter en rapport om att den läckt ut till västmakterna. Frågan hänsköts då till avgörande på slagfältet. Sommarfälttåget inleddes senare än under något av de föregående åren."

Liddel Hart har senare meddelat att han hört om detta möte även av pansargeneralen Guderian som sade sig ha känt till mötet.² Då Molotov på sin 90-årsdag intervjuades av västjournalister om detta möte svarade han "no comments".

William Stevenson nämner i sin bok "Det Osynliga Kriget" på sidan 183 att engelsmännen öppnat tyska kodtelegram som behandlat detta möte.

Det gick rykten om ett annat möte. På Canaris' initiativ möttes mycket hemligt krigets tre stora underrättelsechefer i Santander i Spanien sommaren 1943. Det var Canaris från Tyskland, S. Menzies från England och Allen Dulles från USA som sammanstrålade för att diskutera hur man skulle kunna få ett slut på kriget. Canaris föreslog vapenvila eller fred, men dock så att Tyskland skulle kämpa ensamt mot Sovjet. Detta avslogs av de allierade regeringar.³ Om dessa två ovannämnda möten gick det rykten i diplomatkretsar i Berlin och Madrid hösten 1943.

Nya kontakter i Stockholm

Samtalen i Stockholm fortsatte från den 18 juni till den 9 juli 1943. Från sovjetisk sida deltog dels samma personer som tidigare, dels legationsrådet V.S. Semjonov som tidigare varit rysk minister i Berlin. Det är ej känt vilka som deltog från tysk sida, men det var troligen några högre militärer och sannolikt även Paul Schmidt från "Sonderreferat".¹

Sovjet ville ha fred genast. Semjonov, som enligt Edgar Clauss var en nära medarbetare till utrikeskommissarie A. M. Alexandrov, föreslog som villkor 1914 års gränser, ett stort handelsavtal som skulle återuppbygga Sovjet, fria händer i Asien, fri trafik i sunden m.m. Sovjet var medvetet om att man endast så kunde tillsammans med Tyskland reglera Finland, Baltikum, Östeuropa, Balkan och de turkiska sunden utan inblandning av sina allierade.²

Ribbentrop blev intresserad och fick osäkra anvisningar av Hitler. Kort därpå förbjöd Hitler åter alla fortsatta fredssonderingar. Senare hade Hitler sagt till Ribbentrop, att denne skulle söka fred med England eller, om detta ej lyckades, med Sovjet.³

Den 12 juni 1943 lät Stalin bilda "Nationalkomitee Freies Deutschland", ett slags början till en tysk efterkrigsregering, utan att konsultera sina allierade. Kommittén skulle vara ett instrument

för fredssonderingar bland Tysklands allierade och propagerade öppet för fred. Den ryska propagandan blev mildare.⁴

Wolfgang Leonhard berättar i sin bok: "Die Revolution entlässt ihre Kinder" (sidorna 260–262) hur man i sista minuten återtog den stora rubriken "Waffenstillstand – das Gebot der Stunde" som skulle ha tryckts i Moskvatidningen "Freies Deutschland". Det är osäkert huruvida detta hade samband med förhandlingarna i Stockholm.⁵

Den 8–16 september 1943 var biträdande sovjetiske utrikesministern Vladimir Dekanosov i Stockholm och väntade att tyskarna skulle komma till förhandlingar. Dekanosov hade fullmakter att förhandla. Sovjet väntade att Berlin skulle ge klartecken och sända en delegation till Stockholm. Kleist hade rest till Berlin för ett kort rapportbesök; han fick ej återvända men han hade bett att Clauss skulle hålla kontakt med Sovjets legation.⁶

I början av oktober 1943, före det engelsk-amerikanska utrikesministerbesöket i Moskva, sökte Kreml nya kontakter med Tyskland antingen i Stockholm eller, om detta ej kunde hållas hemligt nog, i Schweiz.⁷ Hitler förbjöd åter alla vidare kontakter. Ribbentrop lär ha yttrat att Hitler har bara en tanke, seger eller undergång, samt att Wagner skapat musik för de omusikaliska och Hitler politik för de opolitiska.⁸

Fredssonderingarna läckte ut i världspressen och amerikanerna var mycket upprörda över sovjets handlande. Ledande amerikanska politiker ansåg fredsryktena som allvarliga och amerikansk press hade gärna sett att man minskade hjälpen till Sovjet. Denna kris, som var den svåraste mellan de västallierade och Sovjet, har kallats andra världskrigets "politiska atombomb".⁹

Före konferensen i Teheran i november 1943 sökte Kreml på nytt kontakter med Tyskland, men förhandlarna som skulle mötas i Stockholm "gick förbi varandra" av reseskäl.¹⁰

I februari 1944 införlivades Organisation Canaris i Himmlers SS-organisation under ledning av Kaltenbrunner och Schellenberg. Krigsmaktens inflytande minskade och makten övergick till Himmler och SS.¹¹

Tyskland försöker aktivt få slut på kriget

Fredssonderingarna blev 1944 intensivare från tyska sidan och ett ökande antal personer reste till neutrala länder för kontakter. Tyskland var i panik och ville få slut på kriget. Clauss åsidosattes i viss mån och Kleist reste allt oftare till Stockholm för att få kontakt med Sovjetlegationen.¹ Clauss lyckades för Kleist ordna ett möte med legationsrådet Semjonov och militärattachén Nikitusjev i dennes villa på Lidingö för ett en och en halv timmes samtal den 28 juni 1944. Vad som diskuterades är ej känt, troligen överräckte Kleist ett förslag om en demarkationslinje. Detta var sannolikt det sista mötet mellan tyskar och ryssar i Stockholm.²

Stauffenberggruppen hade möjligen haft kontakt med representanter för Sovjet i Stockholm för att förbereda fredssonderingar om attentatet mot Hitler hade lyckats.³

I augusti 1944 gav en OSS-analys till resultat att en fred mellan Tyskland och Sovjet eller västmakterna var omöjlig.⁴ Mot slutet av kriget blev de tyska försöken till fredskontakter allt intensivare. Hitler gav ibland tillstånd för förhandlingar men återtog sina order inom några dagar. Man vet ytterst litet om dessa topphemliga sonderingar.⁵

I slutet av mars 1945 skickade Ribbentrop specialsändebudet Schnurre till Stockholm för att söka kontakt med både väst och öst, men denna avvisades av alla.⁶ Göring, som varit emot krigen emedan han ansåg den tyska produktionen av krigsmateriel vara otillräcklig och visste att de allierade tillverkade mer vapen, försökte övertala Hitler att avsluta det meningslösa kriget, men Hitler gav nekande svar. Han insåg ej att kriget redan för länge sedan var förlorat.

Himmler och Göring satte i gång sina aktioner de sista veckorna före krigsslutet. Någon vecka innan kriget tog slut sände Göring ett telegram till Hitler med en begäran om att få förhandla. Följden blev att Hitler framtog riksmarskalken alla ämbeten och titlar och bestämde att han skulle anklagas för landsförräderi, häktas och avrättas.⁷

Himmler förberedde fredssonderingar, även en kapitulation, tyd-

ligen i samråd med Göring, och försökte få greve Folke Bernadotte som budbärare men denne vägrade dock att medverka. Då Hitler hörde om detta gav han order om att låta skjuta Himmler.⁸ Därav blev intet. Hitler begick självmord den 1 maj 1945 och Tyskland kapitulerade.

En uppgift för gällande att Japan via Moskva sökte en fredskontakt med USA omkring ett halvt år före krigsslutet, men att Moskva ej vidare befordrade meddelandet.⁹

Villkor som diskuterats mellan de krigförande

Enligt efterkrigslitteraturen har vid de sovjetisk-tyska fredssonderingarna diskuterats bl.a. en rysk önskan om ett stort handelsavtal för Sovjets återuppbyggnad, senare om ett skadestånd och om ett rysk-tyskt samarbete i framtiden.¹

Territorier som diskuterades var Finland, först som ett neutralt land och senare införlivet med Sovjet, vidare Karelen, Baltikum, Vitryssland, delar av Ukraina, Polen neutralt och utan krigsmakt samt helt inom Sovjets intressesfär, Moldavien, Ostpreussen och Schlesien skulle tillfalla Polen som kompensation osv.²

Tyskland vidhöll länge kravet på Kaukasus och oljeområdena samt Ukraina, senare som ett "protektorat" och med "delad vinst" för bägge makterna. I ett skede reste Tyskland även anspråk på Dnjepr-linjen.

Sovjet ville upprätta en panslavisk stat som skulle omfatta huvudsakligen Bulgarien, Serbien, Tjeckoslovakien, Bessarabien och Bukovina.³

Italien skulle till Sovjet avstå Trieste och Fiume samt en hamn vid Adriatiska havet.⁴ Vidare krävde Sovjet Donaudeltat, hela Svarthavskusten till Saloniki och fri genomfart i Dardanellerna. I ett skede fordrade Sovjet av Tyskland först 1941 års gränser, sedan 1939 års och till sist 1914 års gränser. Tyskland erbjöd Sovjet bl.a. Mellanöstern och Persien samt fria händer i Asien.⁵

Kontakterna mellan representanterna för de krigförande länderna var synnerligen hemliga och mycket litet har publicerats om vad

som förhandlades. Förmodligen hade militärerna och diplomaterna fått avlägga en tjänsteed att aldrig skriva något om dessa statshemligheter. Om något läckte ut i pressen dementerades detta omedelbart. Sannolikt gav tyskarna pressen en del uppgifter av propagandaskäl och för att utså misstro mellan de allierade.

En fred mellan Hitler och Churchill-Roosevelt var utesluten, Hitler-diktaturen kunde bara undanröjas genom en seger i kriget mot Tyskland, särskilt sedan grymheterna mot judar och andra minoriteter blivit kända ute i världen 1942.⁶

Det verkar som om fredsinviterna fram till 1944 kommit från Sovjet. Orsakerna till de ryska fredssonderingarna är svåra att analysera. Sovjet ville påskynda "den andra fronten" och erhålla ökad materiell hjälp från sina allierade; hjälpen ökade och blev synnerligen omfattande. Materialleveranserna blev Sovjets räddning, utan dem hade landet gått under.

På kort sikt hade Tyskland aldrig kunnat kompensera västhjälpen för Sovjets försörjning. Sonderingarna var kanske även ett sätt att mäta fiendens svagheter och styrka.

Inför konferensen i Teheran är det troligt att Sovjet ville tvinga fram sina territoriella krigsmål genom att spela ut fiendens och sina allierades löften om territorier mot varandra.

Tysklands huvudstrategi var att få fred med väst för att kunna kämpa vidare mot öst. England ville på inga villkor ha en tysk hegemoni i Europa. Både USA och England fruktade för ett sovjetisk-tyskt samgående som skulle ge Sovjet tillgång till tysk organisationsförmåga, vetenskap och teknik. Detta skulle på lång sikt göra Sovjet med sina naturtillgångar och arbetskraftsreserver till ett hot mot de västallierade. Detta har på nytt påtalats i Englands parlament under år 1990 men situationen är i dag en annan i det integrerade Europa.

Sovjets politiska system stod närmare det tyska än det kapitalistiska systemet i USA och England. Kriget var även en kamp mellan tre olika ideologier: den demokratiska kapitalismen, den diktatoriska national-socialismen och den diktatoriska kommunismen.

Ett åsidosättande av Hitler hade knappast ändrat krigsutgången

tidigare.⁷ Efter årsskiftet 1943–1944 då västhjälpen nådde en stor omfattning var fredssonderingar från Sovjets sida orealistiska.

Finlands kännedom om fredsförhandlingarna

Det kan förefalla onödigt att relatera sådant som ej ledde till resultat, men vissa smärre randanmärkningar torde dock vara på sin plats.

De tysk-ryska fredssonderingarna i Stockholm öppnade möjligen indirekt dörrarna till en fredskontakt för Finland och sannolikt även för Ungern och Rumänien. I Finland kände man till de tysk-ryska kontakterna. Ribbentrop gav utrikesminister Henrik Ramsay en vink om dessa vid dennes besök i Berlin i mars 1943.¹

Någon finländsk politiker nämner i sina memoarer att tyske ministern i Helsingfors, Blücher, år 1943 hade sagt att Tyskland förhandlar om fred med Sovjet och att Tyskland ej kan hjälpa Finland om Finland ensamt försöker nå fred med Sovjet.²

Den västliga pressen skrev om de tysk-ryska kontakterna och Stockholmpressen skrev fr.o.m. 1944 mycket om fredssonderingarna i Sverige. Man granskade t.ex. flygets passagerarlistor och drog sina slutsatser, oftast helt riktiga.

I Helsingfors gick det rykten om kontakterna i Stockholm bland diplomater, journalister och personer i högt uppsatt ställning. Det var naturligt att det finländska pressen, för att ej försvaga frontmoralen, skrev mycket litet om dessa rykten.

Rapporterna från Stockholmlegationen åren 1941 och 1942 finnes ej längre. Den 8.9.1943 skriver minister G.A. Gripenberg om Ribbentrops nära medarbetare Kleists besök som gav antydningar om fredsrykten. Man har från Stockholmlegationen synbarligen varken telegraferat eller skrivit om dessa mycket ömtåliga rykten utan framfört dem muntligen. Stig Jägerskiöld skriver i sin bok "Gustaf Mannerheim 1867–1951" om att general Jodl i oktober 1943 framhållit för marskalken att Tyskland hade en möjlighet till en separatfred med Sovjet (sida 190).

Finland kunde ej handla annorlunda även om en tysk-sovjetisk fred verkade osannolik. Man var tvungen att ta den politiska risken

och avvakta ett gynnsammare militärpolitiskt läge. För Finland var det en ödesfråga att undvika att eventuellt bli offrat av Tyskland åt Sovjet. Det råder mycket litet tvivel om att större delen av de här relaterade fredssonderingarna har förekommit, men vad som förhandlats förblir ännu länge hemligt.

Under kriget uppfattades fredsryktena i vårt land av många som propaganda och möttes med skepsis. Numera finnes det mesta om dessa sonderingar relaterade i efterkrigslitteraturen vilket bevisar att sådana möten förekommit. Det är därför önskvärt att någon finsk forskare klarlägger vad man visste om allt detta i Finland och om huru man analyserade denna information och om de hade någon inverkan på vårt lands handlande. Möjligen blir hemlighållna arkiv tillgängliga för studier så att man kan få förklaringar till fredstrevandena och förväntade resultat. Från början av kriget ville västmakterna (Sovjet mycket senare) se sina fiender besegrade till "unconditional surrender" och vägrade att kompromissa.

USA:s intresse av en separatfred mellan Finland och Sovjet

Då jag på väg till Finlands beskickning i Washington i september 1941 debarkerade Boeing Clippern på La Guardia -flygfältet i New York möttes jag av tiotals journalister. Den gemensamma frågan löd: finns det finska fredsförslaget med i bagaget. Utrikesministeriet som förutsett situationen hade instruerat mig att helt kort svara "no comments". Bakgrunden var den att Sovjets sändebud i Washington omedelbart efter krigsutbrottet i juni vänt sig till den finska legationen för att sondera om separatfred. Krigsutbrottet påstods vara ett missförstånd.

På hösten 1941 hade Finland ockuperat en lång sträcka av Murmanskbanan väster om Onegasjön och skaffat sig en god utgångspunkt för ett angrepp på Sorokka. Eftersom Sorokka var en knutpunkt för banorna från Murmansk och Arkangelsk till Leningrad, Moskva och det inre av Sovjet, var det fråga om ett betydande strategiskt mål.¹

I det kända brevet från Churchill till Mannerheim i november

1941 framställde Englands krigsledare kravet att vidare finska offensiver skulle stoppas.² Även om Churchill hade det strategiska Sorokka i tankarna, anade väl inte ens han eller andra den kommande omfattningen av den framtida västallierade hjälpen till Sovjet via de isfria ryska hamnarna i norr.

Hjälpleveranserna via Persiska viken kom att bli av mindre omfattning på grund av de längre sjövägtransporterna och framförallt beroende på dåliga landsvägar och avsaknaden av järnvägslinjer i området.

Genom USA:s ökande produktion av krigsmateriel tilltog leveranserna av tanks, artilleri, flyg etc. Men även livsmedelshjälpen ökade enormt. I början av år 1944 publicerades i USA uppgifter på de mängder livsmedel som skeppats till Sovjet under året 1943. Dessa mängder verkade vid en första genomsyn som om de ej var av avgörande betydelse, men vid en närmare analys visade sig att det var koncentrerad föda med högt näringsvärde. Jag beräknade då att med en dagsranson om 2 500 kilokalorier per dag och person räckte dessa tonmängder till för att livnära cirka 25 miljoner människor för ett helt år eller för en stor del av den mobiliserade folkmängden i Sovjet. Detta förskräckte mina överordnade i Högkvarteret. Den ökande amerikanska hjälpen till Sovjet belastade hårt de norra sovjetiska hamnarna och det norra transportnätet.

USA hjälpte sin allierade Sovjet för att med rysk medverkan vinna kriget mot Tyskland. Detta var huvudorsaken till varför USA var intresserat av en uppgörelse mellan Finland och Sovjet. Trafiken på Murmanskbanan fick inte riskeras eller störas. Även om vidarebefordrandet av hjälpsändningarna från Murmansk och Arkangelsk inte hindrades av den av Finland ockuperade delen av Murmanskbanan, innebar avbrottet av banan en betydande omväg. Betecknande för den betydelse som tillmättes den finsk-tyska krigsinsatsen på området var de västallierades planer våren 1943 på att invadera Nordkalotten.³ Tyskland hade i området över 15 divisioner mot vilka de allierade ej kunde uppmobilisera tillräckligt med vinterutrustade och -skolade styrkor.

Även i händelse att invasionen hade lyckats, hade de tyska ubåts- och flygbaserna tvingats dra sig söderut. Men detoaktat hade de

allierade konvojerna befunnit sig inom räckhåll för tyskt flyg och ubåtar. Likaså kunde det tagas för givet att tyskarna avdelat tillräckliga styrkor för att försvara transporterna från malmfälten i Kiruna.

Ett mindre genomtänkt och löst förslag i slutet av 1942 var att amerikanska förband, eventuellt förstärkta med svenska enheter skulle neutralisera den finsk-ryska fronten till dess ett vapenstillestånd eller fred blev möjlig. Om detta berättade åt mig amerikanska journalister och neutrala länders diplomater som även fann projektet orealistiskt.

Den av Finland ockuperade delen av Murmanskbanan var ett trumfkort som hade kunnat spelas ut för att ernå ett fördelaktigt vapenstillestånd eller en fred med Sovjet. Men det faktum att Tyskland och Sovjet förde kontinuerliga sonderingar om en separatfred gjorde det omöjligt för Finland att begagna sig av sin fördel att spela ut sin del av Murmanskbanan, Karelen och Karelska näset i utbyte mot en gynnsam uppgörelse med Sovjet.

Även Tysklands situation i Skandinavien och Baltikum kringskar Finlands rörelsefrihet. USA var den enda av de västallierade som upprätthöll diplomatiska förbindelser med Finland. Att dessa förbindelser ägde bestånd ända till sommaren 1944 kan till en stor del förklaras med USA:s intresse att få till stånd en separatfred mellan Finland och Sovjet. Då Finland trots vapenbrödrskapet med Tyskland var prisgivet att agera skiljemynt i en potentiell tysk-sovjetisk uppgörelse, var rörelsefriheten i Finland starkt begränsad och nästan obefintlig.

Leningrad var inringat av tyskarna och dels av finländarna under 900 dagar och hungersnöden i området var synnerligen stor och många svalt ihjäl. Efter det att den tyska belägringen av Leningrad upphörde, blev det nödvändigt att frigöra hela Murmanskbanan för att öppna järnvägsförbindelsen för att snabbt få förnödenheter och livsmedel till staden. Jag tror att detta var en av orsakerna till det ryska anfallet i Karelen och på det Karelska näset i juni 1944, vid sidan av att återställa 1940 års finsk-ryska fredsfördragets gränser, tvinga Finland till ett vapenstillestånd och tvinga tyskarna bort från Nordkalotten.

Hänvisningar till källskrifter

Inledning

1. Nicolaus v. Bülow "Als Hitlers Adjutant 1937-45", 1980 s. 189-194.
2. Peter Kleist "Zwischen Hitler und Stalin", 1950, s. 99.
3. David Irving "Göring" 1989 s. 278-294.
4. Irving "Göring" s. 300-308.
5. Irving "Göring" s. 324.
6. Kleist s. 232.
7. Heinz Höhne "Canaris, Patriot in Zwielicht", 1984 s. 378-380.
8. Andre Brissaud "Canaris, Chef des deutschen Geheimdienstens", 1979 s. 326.
9. David Irving "Churchills War", Volume 1. 1987, s. 369, 372, 629.
10. Ingeborg Fleischhauer "Die Chance des Sonderfriedens", 1986, s. 55.
11. Irving "Churchills War", s. 334, 512, 557, 625.
12. Irving "Churchills War", s. 335, 341, 368, 369, 557, 558.

Rudolf Hess' orimliga uppdrag

1. Irving "Churchills War" s. 558, 634.
2. David Irving "Hess, the missing Years" 1941-1945, s. 53, 56, 65, 72.
3. Irving "Hess" s. 53, 56, 72.
4. v. Bülow s. 274.
5. Irving "Hess" s. 59, 75.
6. Irving "Hess" s. 76, 80.
7. Irving "Churchill" s. 559.
8. Irving "Hess" s. 85, 93.
9. Irving "Churchill" s. 558, 560.
10. Irving "Hess" s. 88, 92, 133.
11. Neue Zürcher Zeitung 22.8.1987 s. 9.
12. Irving "Churchill" s. 558.
13. Irving "Hess" s. 139, 230.
14. v. Bülow s. 274.
15. Irving "Hess" s. 224, 232, 233, 236.
16. Irving "Hess" s. 226, 228.

Organ för fredskontakter

1. Brissaud s. 507.
2. Fleischhauer s. 205.
3. Irving "Churchill" s. 511.
4. Hufvudstadsbladet 9.3.1983.
5. Fleischhauer s. 94-96.
6. Joachim C Fest "Hitler eine Biografie" 1973 s. 326.
7. Fleischhauer s. 277.
8. Brissaud s. 307-325.
9. Fleischhauer s. 77, 85.
10. Irving "Churchill" s. 578.
11. Fest s. 966.

12. William Stevenson "Det osynliga kriget" 1985 s. 507, 543.
13. Fleischhauer s. 91.
14. Brissaud s. 433.
15. Irving "Churchill" s. 581, 582.
16. Fleischhauer s. 68, 69, 70.

Fredssonderingar i Stockholm

1. Kleist s. 239–241, 252.
2. Fleischhauer s. 32.
3. Kleist s. 242.
4. Höhne s. 456.
5. Höhne s. 456.
6. Kleist s. 240–244.
7. Fleischhauer s. 202, 307, 310, 323, 325.

Moskvas agerande

1. Fleischhauer s. 71, 75.
2. Urho Toivola "Amerikka varoitti", 1946 s. 45.
3. Hufvudstadsbladet 6.5.1989.
4. Fleischhauer s. 74.
5. Kleist s. 283.
6. Fleischhauer s. 78, 85, 94, 99.
7. Svenska Dagbladet 13.9.1981.
8. Toivola "Amerikka varoitti" s. 45.
9. Fleischhauer s. 72, 77, 91, 92.
10. Fleischhauer s. 93.
11. Fleischhauer s. 75, 99.
12. Fleischhauer s. 104.
13. Fleischhauer s. 107.
14. Irving "Churchill" s. 512.
15. Kleist s. 241–245, 265, 266.
16. Fleischhauer s. 110, 111.
17. Neue Zürcher Zeitung 30.7.1981.
18. Fleischhauer s. 115–118.
19. Neue Zürcher Zeitung 3.7.1980 och 1.7.1970.
20. Kleist s. 241.
21. Toivola s. 172–179.
22. Höhne s. 458 och Fleischhauer s. 131.
23. Hans Metzger "Poliittiset Aseveljet" 1986 s. 176–177; Toivola s. 163 och Fleischhauer s. 116, 144.
24. Fleischhauer s. 153.

Två möten på hög nivå

1. Fleischhauer s. 169.
2. Helsingin Sanomat 9.1.1971.
3. Höhne "Canaris" s. 459–464.

Nya kontakter i Stockholm

1. Höhne s. 458, Fleischhauer s. 948, Fleischhauer s. 156–160.
2. Kleist s. 162, 191, 267.
3. Kleist s. 261, 274, v. Bülow s. 322, 326.
4. Walter von Seydlitz "Stalingrad, Konflikt und Konsequanz, Erinnerungen" 1977, s. 8, Kleist s. 281, Toivola s. 173, Irving "Hess" s. 309.
5. Wolfgang Leonhard "Die Revolution entlässt ihre Kinder", 1955 s. 260–262 och Fleischhauer s. 195, 196.
6. Kleist s. 269, 275, Leonhard s. 262, Fleischhauer s. 193, 198.
7. Kleist s. 280.
8. Fest s. 949, 1038.
9. Toivola s. 172–179, Seydlitz s. 355, Fleischhauer s. 19, 211.
10. Fleischhauer s. 212.
11. Fleischhauer s. 229.

Tyskland försöker aktivt få slut på kriget

1. Fest s. 958, 959, Fleischhauer s. 102, 117, 185, 229, Brissaud s. 506–508.
2. Fleischhauer s. 243, 244, 250.
3. Brissaud s. 508, 509.
4. Fleischhauer s. 305.
5. Kleist s. 275, Bülow s. 322.
6. Fleischhauer s. 274.
7. Fest s. 1015, Bülow s. 412, Heiner Lichtenstein "Raul Wallenberg Retter von hunderttausend Juden" 1982 s. 140, Wilhelm Carlgren "Svensk Underrättelsetjänst 1939–1945 s. 172, Irving "Göring" s. 16, 17.
8. Fest s. 1014, 1015, Bülow s. 406, 415.
9. B H Liddel Hart "Andra världskrigets historia" del 11 s. 361–365.

Villkor som diskuterats mellan de krigförande

1. Kleist s. 246, 247, 266, 268.
2. Kleist s. 117–119, 276, Fleischhauer s. 116, 121, 159, 170, 178.
3. Fleischhauer s. 159.
4. Fleischhauer s. 171.
5. Kleist s. 110, 118, 119, 247, 266, 296.
6. Fest s. 280.
7. Neue Zürcher Zeitung 11.7.1984, Liddel Hart s. 383.

Finlands kännedom om fredsförhandlingarna

1. Metzger s. 153.
2. Toivola s. 295 "Risto Rytin puolustus", Kyösti Lallukka 1989 s. 73.

USA:s intresse av en separatfred mellan Finland och Sovjet

1. R. Michael Berry "American Foreign Policy and the Finnish Exemption", 1987 s. 140, 179, 180, 196.
2. Lallukka s. 93.
3. Carlgren s. 137, Lallukka s. 101, Berry s. 292, 320, 351.

Källmaterial

Berry, R. Michael, "American Foreign Policy and the Finnish Exemption", Studia Historia 24, 1987.
Brissaud, Andre, "Canaris, Chef des deutschen Geheimdienstes", 1979.
v. Bülow, Nicolaus, "Als Hitlers Adjutant 1937-1945", 1980.
Carlgren, Wilhelm, "Svensk Underrättelsetjänst 1939-1945", 1985.
Fest, Joachim C, "Hitler eine Biografie", 1973.
Fleischhauer, Ingeborg, "Die Chance des Sonderfriedens", 1986.
B. H. Liddell-Hart, "Andra Världskrigets Historia", 1-2, 1961.
Höhne, Hein, "Canaris, Patriot in Zwielicht", 1984.
Irving, David, Churchills War", Volume 1, 1987.
Irving, David, "Hess, the missing Years 1941-1945", 1987.
Irving, David, "Göring", 1989.
Leonhard, Wolfgang, "Die Revolution entlässt ihre Kinder", 1955.
Kleist, Peter, "Zwischen Hitler und Stalin", 1950.
Lallukka, Kyösti, "Risto Rytin Puolustus", 1989.
Lemberg, Magnus, "Hjalmar Procope", 1989.
Lichtenstein, Heiner, "Raul Wallenberg, Retter von hunderttausend Juden", 1982.
Metzger, Hans, "Poliittiset Aseveljet", 1986.
Seydlitz, Walter von, "Stalingrad, Konflikt und Konsequenz, Erinnerungen", 1977.
Stevenson, William, "Det osynliga kriget", 1985.
Toivola, Urho, "Amerikka varoitti", 1946.

Summary

THE PEACE PROBINGS OF THE BELLIGERENTS IN 1939-1945

Marshal Hermann Göring personally endeavoured to prevent the war already before it was broken out by using the mediation of a Swede, Birger Dahlerus. Göring ordered an aeroplane to be ready for take-off in order to fly to England by himself for last-minute negotiations. However, England declared war only a couple of hours before Göring departed from Germany.

There were many private persons who, mainly on behalf of their governments, immediately after the war had broken out on 3rd September 1939, tried to find out the possibilities for peace by using neutral states as their channels.

Rudolf Hess, a deputy of Hitler and his Crown Prince, was responsible for the most outstanding peace effort when flying to England, unknowingly by his government and upon an initiative entirely of his own. Hess believed that if he could affect influential persons in England, the war would end and millions of lives might be saved. However, Hess wasn't familiar with the functioning of the democratic world and, besides that, his ability of judgement cannot be regarded as excellent.

After having suffered serious losses of manpower and area, Stalin used many channels, mainly Swedish, up to the beginning of the year 1944, to get Germany allured into peace. It looks likely that Stalin used these contacts for pressing his allies in order to speed up the opening of a 'second front', to acquire more material and foodstuffs aid, as well as to get promises concerning areas which could be annexed to the Soviet Union after the war. These peace efforts were recognized by the West and they were followed by the cooling down of the East-West relations. This crisis has since been called the "political nuclear-bomb" of the war.

It is hard to understand the benefits which the Soviet Union would have gained by a separate peace with Germany because she didn't have the capacity, at least not at short notice, to compensate the comparatively substantial aid the United States and Great Britain were able to give her. It was just this aid which saved the Soviet Union from collapsing.

The substantial aid was transported to the Soviet Union by using the harbours of North-Russia. Finland had occupied quite a long section of the Murmansk railroad west of lake Onega, thus preventing the transportations which could have provided relief to the starving Leningrad after the siege of 900 days.

The military situation of Germany in the Baltic states and in the Nordic Cap, made it possible for Finland to play the game by using her trump card, the possibility of abandoning Karelia and Karelian Isthmus in order to reach favourable agreement with the Soviet Union. The aim of the Soviet main attack in June 1944 was to get Finland out of the war, to eliminate the Germans in the high North, and to open that section of the Murmansk railroad occupied by Finland for the transportation of allied aid to Leningrad.

Until the last weeks of the war, many German politicians tried to bring the war to an end either with the West or the East by using various channels. The main idea was to create cease-fire or peace with the West while continuing fighting with the East. However, it was impossible to split the coalition of the enemies of Germany.

SVENSKA FRIVILLIGBATALJONEN FRAMFÖR HANGÖ 1941

Frivilligrörelsen och frivilliginsatsen

Söndagen den 22 juni 1941, tidigt på morgonen, inledde det nationalsocialistiska Tyskland den kamp på liv och död mot sin dittillsvarande förbundsbroder, det kommunistiska Ryssland, vilken skulle bli det andra världskrigets avgörande kraftmätning. 3 1/2 dygn senare, på kvällen onsdagen den 25 juni, förklarade sig också Finland – efter att ha utsatts för ryska bombanfall – vara i krig med Sovjetunionen.

Dagen därpå, alltså torsdagen den 26 juni, höll president Risto Ryti ett radiotal till sitt folk. Han berörde häri "den förlamande tunga fred" som Finland den 13 mars 1940, "under nattens mörka stunder", hade måst sluta med Sovjetunionen. Genom denna fred, sade presidenten, hade Sovjetunionen skaffat sig "en strategiskt gynnsam utgångsställning för ett nytt anfallskrig". Inte minst hotfullt var den sovjetiska innehavet av Hangö-området. Presidenten fortsatte:

"Sovjetunionen motiverade arrendet av marinbasen Hangö med att den behövde denna nyckelposition vid Finska viken för att säkra den stora sjöfartsstaden Leningrads trygghet. De stridskrafter den förlade till Hangö peka emellertid inte så mycket på defensiva marina uppgifter som på en offensiv till lands. För sjöstridskrafter behövs inte stora stridsvagnsförband, lika litet som stora mängder järnvägsartilleri. ... Hangö var som en pistol, riktad rakt mot Finlands hjärta."

Presidenten använde tempus för förfluten tid, när han liknade Hangö vid en pistol, riktad mot Finlands hjärta. Detta var säkerligen ingen tillfällighet. Bilden hade inte längre aktuell giltighet. Man behövde nu ej länge räkna med något överhängande anfallshot från de hållet. Sovjetunionens politiska och militära ledning hade just nu annat att tänka på än att gå till anfall mot ett litet grannland.

Annorlunda hade det varit – av många tecken att döma – ännu 3/4 år tidigare.

Vilken och hur stor roll Hangö har spelat i den sovjetiska krigsplanläggningen mot Finland mellan kriget är alltså ovisst och kommer kanske också att så förbli. Men att man från sovjetisk sida "icke förbisett möjligheten att använda Hangöudd som utgångspunkt för en offensiv mot sydvästra Finland", kan – såsom president Ryti antydde – slutas redan av styrkan och sammansättningen av de arméstridskrafter som hade förlagts dit.¹

Stridskrafter och stridsförberedelser på Hangöudd

Kärnan i de till Hangöudd förlagda sovjetiska arméstridskrafterna utgjordes av den s.k. 8:e skyttebrigaden, i själva verket en division om ca 13 000 man. Chef var överste (sedermera generallöjtnant) N. P. Simonjak, politisk kommissarie G. P. Romanov. Staben låg i kraftiga bunkrar söder om Sandö hållplats. Trots att Hangö-basen sorterade under sjöstridskrafterna (kommendören för Östersjöflottan, viceamiral V. F. Tributs) lydde 8:e brigaden under Leningrads militärdistrikt och var endast i operativt hänseende underställd kommendören för marinbasen, generallöjtnant Sergej Kabanov.

8:e brigaden bestod ursprungligen av två infanteriregementen, IR 270 och IR 335, vidare ett fältartilleriregemente (343:e, utrustat med moderna 7,6 cm kanoner samt 12,2 och 15,2 cm haubitser), en stridsvagnsbataljon (279:e med ett 50-tal vagnar av typerna T-26, T-27 och T-28), en ingenjörbataljon, en signalbataljon och ett bilkompani (ca 100 fordon). Båda infanteriregementena – vardera om 3 700 man – hade krigserfarenhet och kunde betraktas som elitförband. På sensommaren organiserades även ett tredje infanteriregemente, IF 219, främst av manskap från olika arbetsenheter, men dess stridsvärde torde inte ha varit de bästa.

Utbyggandet av det 115 kvadratkilometer stora "arrendområdet" till en stark marin stödjepunkt hade inletts redan några veckor efter det att området tagits i besittning och sedan bedrivits oavbrutet med stor energi. Det var emellertid fram till våren 1941 främst

kust- och luftförsvaret som tillgodosetts. Befästandet av landgränsen hade däremot länge eftersatts. Det igångsattes på allvar först i maj 1941 – alltså när de förestående kriget redan kastade sin skugga framför sig – vilket möjligen får anses signifikativt för rysarnas ursprungliga operativa avsikter med basen. Nu togs emellertid skadan igen. Inalles skall före evakueringen ha utförts 270 olika artilleriställningar, 2 000 kulsprute- och kulsprutegevärsnästen, 3 700 skyddsrum (korsur), 230 km taggtrådshinder, 90 km skytte- och förbindelsevärn och 30 km stridsvagnshinder. Man hackade och grävde varhelst så var möjligt och bökade i den sandiga jorden med fulländad rutin. På kort tid förvandlades Hangöudd till en svårintaglig fästning även åt landsidan.

Befästningsarbetena mot landgränsen var anordnade som flera bakom varandra liggande försvarslinjer. Huvudställningen, som skulle avvärjade försvaras, följde linjen Sandö – Sandträsk – Tvärminneträsk – Syndalen. Där bakom fanns emellertid en sista försvarslinje tätt invid Hangö stads utkanter. Försvaret skulle emellertid upptagas redan vid landgränsen, som gick från Dragsviken i väster till Lappviks hamn i öster och var bara fyra kilometer lång. Försvaret var här upphängt på ett 20-tal fullträffsäkra bunkrar, bestyckade med kulsprutor. Ställningen skyddades av flerdubbla taggtrådsstängsel, snavhinder, mineringar och pansarhindergrav samt slutligen en krattad sandgång, den s.k. mullbänken, som skulle varsko om insmugna fiendepatruller. Det var denna linje som under hela stridsskedet skulle komma att bilda landfronten. Den torde dock aldrig ha varit avsedd att avvärjande försvaras. Avsikten tycks i stället ha varit, att trupperna i främsta linjen vid fientligt anfall skulle fördröjande dra sig tillbaka till en mellanlinje i höjd med Koverhar, som skulle utgöra den första egentliga försvarsställningen.

Uppgiften att försvara ställningssystemet på landfronten även om öarna öster och väster om Hangöudd åvilade närmast IR 270 och IR 335. I förevarande sammanhang av störst intresse är II. bataljonen IR 335, vilken – förstärkt med bl.a. de fredstida gränsbevakningstrupperna samt med tunga infanterivapen och direktskjutande artilleri – försvarade landgränsen Dragsviken – Lappviks

hamn. Av regementets övriga bataljoner försvarade III. bataljonen skärgården öster om Hangöudd (öarna Ekö och Hermansö m.fl.), medan I. bataljonen var regementsreserv i huvudställningen öster om Sandöträsk. Regementsstaben låg i fullträffsäkra bunkrar norr om Koverhar. IR 270 var grupperat med III. bataljonen i linjen Dragsvik – Krogens – Sandö (alltså försvarande främst mot sjösidan) och II. bataljonen i skärgården nordväst Hangöudd (Bengtsåröarna). I. bataljonen IR 270 (huvuddelen) var regementsreserv i den bakre ställningen, och regementsstaben låg 500 m norr om Sandö. IR 219 slutligen bemannade (sedande uppsatts) huvudförsvarslinjen i sjöpassen samtidigt som det där fortsatte med befästningsarbetena.

Så såg det alltså i mycket stora drag ut "på andra sidan" under större delen av sommaren och hösten 1941. De må tilläggas att, åtminstone till en början, det tycks ha funnits en inte obetydlig civil (alltså rysk) befolkning i Hangö. De militära styrkornas sammanlagda numerär torde ha snarare överstigit än understigit 30 000.²

Hotet från Hangö – så som man på finländsk sida uppfattade det – framtvingade motåtgärder, närmast av defensiv natur. Redan våren 1940 fastställdes, efter rekognoscering i terrängen, sträckningen av den blivande huvudförsvarslinjen på Hangöudd. Denna, efter fullbordad utbyggnad kallad betonglinjen, drogs från Storholmen i väster förbi Vitträsk och Harparskog till Skogby ångsåg i öster, alltså ca 5 km innanför "arrendegränsen". Till dennas omedelbara närhet framsköts en stridsförpostlinje, som fick följande sträckning: Nästräsk – Lappvik gård – Snoans – norra randen av kärret mellan Snoans och stora landsvägen – kullarna söder om vägen 418. Planerade befästningsarbeten var vid krigsutbrottet långtifrån genomförda, varken i huvudställningen eller i förpostställningen.

Hangöfronten omslöt i form av en 50 km lång båge hela arrendeområdet. Försvarsområdet var indelat i sex avsnitt. Dessa var, räknat från väst till öst: Hitis, Bromarv, Prästkulla, Hangöud, Snappertuna, Ingå. Hangö-avsnittet (Halo) var in sin tur uppdelat på två underavsnitt, av vilka det västliga kallades Björknäs' och

östliga Harparskogs underavsnitt. Till detta senare hänfördes även Järnön.

De här Hangö-fronten avsedda trupperna bildade tillsammans Hangö-gruppen. I gruppen ingick först och främst 17:e divisionen, vidare bl.a. 4:e Kustbrigaden, 18:e Befästningsbataljonen (med uppgift att bemanna betonglinjens fasta vapen) samt tre gränsbevakningskompanier. Gruppen var underställd kommandören för Sjöstridskrafterna, generallöjtnant Väinö Valve – stod alltså inte direkt under högkvarteret – vilket underströk försvarsområdets maritima karaktär och betydelse. Chef för hela gruppen var till en början 17:e Divisionens kommandör, överste Aarne Snellman.

Ett av 17:e Divisionens regementen var det svenskspråkiga 13:e Regimentet. Detta – skriver Jarl Gallén, själv under Hangö-kampanjen regementsadjutant vid det likaledes svenskspråkiga 55:e Infanteriregementet – ”kom att ligga en vecka i första linjen på själva Hangö-näset, och regementets I.B. fick natten mot den 1 juli sitt elddop vid en forcerad spaning mot Lappvik samhälle”. Efter detta avlöstes IR 13 i första linje av IR 55. Chef för detta regemente var överstelöjtnant Runo Wiberg.

Emellertid drogs 17:e Divisionen vid mitten av juli tillbaka för att därpå förflyttas till östfronten. Endast IR 55, som då alltså hade direkta frontansvaret på Hangö-näset – med I. och II. Bataljonerna insatta i främsta linjen – fick stanna kvar ”i den idylliska västnyländska bygden”. Vid Hangö-fronten ”med dess i många avseenden underliga krigföring”, fortsätter Gallén, ”kom regementet sedan att ligga till dess arrendeområdet utrymdes ryssarna”. Regementsstaben låg hela tiden i Spjutsböle.

Förutom IR 55 ingick i Hangö-gruppen även framgent en del artilleri- och andra understödsförband samt kustförsvarsformationer. Av dessa bör här särskilt nämnas ”Rannikkopataljoona” (Kustbataljon) 55, vars chef var svenske medborgaren, överstelöjtnanten i Finlands armé Martin Ekström. Bataljonen, vari ingick ett mindre antal frivilliga rikssvenskar, underställdes i augusti IR 55.

För att operativt samordna och leda de något disparata stridsenheter på Hangö-fronten hade bildats ett särskilt organ: *Hangon*

Ryhmän Esikunta, "Hangö-gruppens stab". Dess chef, alltså högste befälhavare på Hangö-fronten, blev i slutet av augusti (artilleri) översten Eino R. Koskimies.³

Frivilligrörelsen

Ny frivilligrörelse för Finland?

Det var alltså först på kvällen onsdagen den 25 juni som Finland officiellt förklarade sig vara i krig med Sovjetunionen. Två dagar senare, fredagen den 27 juni, kunde man i *Svenska Dagbladet* läsa följande notis:

"Så snart det blev klart, att den finska nationen än en gång måste gripa till vapen för att avvärjande försvara sitt land började ... anmälningar strömma in till härvarande finska legationen från svenska frivilliga. Trots att någon organisation för registreringen icke existerar har redan nu ett stort antal svenska män spontant anmält sin villighet att kämpa för Finlands sak. Hur deras önskan skall kunna förverkligas är ännu icke i detalj fastställt utan blir givetvis beroende på resultatet av de undersökningar, som nu göras på olika håll."

Av grundläggande betydelse i detta sammanhang var givetvis frågan, huruvida man på finländskt håll över huvud taget önskade några frivilliga denna gång. I och för sig var detta inte självklart, eftersom Finland ju nu hade en stark bundsförvant på sin sida och kriget förhoppningsvis skulle bli av relativt kort varaktighet.

Finlands minister i Stockholm var vid denna tid Jarl Wasastjerna; utrikesminister i Sverige Christian Günther. På morgonen 23 juni fick Günther på sitt ämbetsrum mottaga ett besök av Wasastjerna. Närmaste anledningen till besöket var, att det finska högkvarteret föregående dag hade utfärdat bestämmelser angående "intagning av frivilliga i Finlands armé". Av dessa framgick, att visserligen frivilliga, "i alla grader och från alla nationer", var välkomna men att inga utländska truppförband avsågs komma att uppsättas. De frivilliga skulle i stället placeras i inhemska förband,

varvid rikssvenskar skulle ingå i svenskspråkiga enheter.

Bestämmelsen att inga utländska truppförband skulle uppsättas måste befaras komma att allvarligt hämma anslutningen till en eventuell svensk frivilligrörelse. Wasastjerna uttryckte inför Günther bekymmer häröver och fann det så mycket viktigare, att inte svenska regeringen lade hinder i vägen för dem som ändå önskade gå ut som frivilliga.

Günther skall, enligt Wasastjerna, till en början ha ställt sig personligen tveksam. Inte på grund av att Finland ju fortfarande var icke-krigförande, än mindre därför att han inte önskade hjälpa Finland. Skälet skall i stället ha varit, att de bjöd Günther emot att svenska liv skulle offras, då det ändå aldrig kunde bli fråga om någon verkligt effektiv hjälp. När Wasastjerna då framhöll betydelsen av ett svenskt frivilligdeltagande med hänsyn till de framtida svensk-finska relationerna, fann Günther denna synpunkt alltför "abstrakt" som grund för det aktuella handlandet. Han lovade i alla fall att inte söka hindra eller försvåra svenskt frivilligdeltagande men begärde i gengäld, att Wasastjerna ej skulle öppet engagera sig i frivilligrörelsen och att ingen värvning skulle ske genom finska legationen. Wasastjerna lovade detta.

Också en annan punkt i högkvarterets bestämmelser angående antagning av frivilliga bekymrade Wasastjerna, och det på ett mera påtagligt sätt. Sista paragrafen i frivilligkungörelsen löd: "För resan till Finland kunna finska myndigheter icke ställa medel till förfogande." De frivilliga skulle med andra ord själva få stå för sina resekostnader. Betydelsen av denna bestämmelse som rekryteringshämmande faktor stod ju utan vidare klar. Men i det fallet hade utrikesminister Günther ingen utväg att anvisa. Här måste Wasastjerna lita till andra vänner. Sådana fanns också, närmast i Vinterkrigets Finlandskommitté.

Emellertid höll denna just nu som bäst på att avvecklas. En avvecklingsstyrelse hade i själva verket tillsatts redan i juni 1940, men fortsatt att existera i närmare ett år. Någon månad före krigsutbrottet hade dock avvecklingsstyrelsen skurits ned till att omfatta allt som allt blott fyra ledamöter. Ordförande i denna nedskurna avvecklingsstyrelse var direktören Carl August Wican-

der, övriga ledamöter herrar Augustin Ehrensvärd, Nils Palme och Eugène von Stedingk.

Så kom då krigsutbrottet den 22 juni och den nedskurna avvecklingsstyrelsen ställdes plötsligt inför problemet hur man nu skulle agera. Två huvudalternativ avtecknade sig: att fortsätta avvecklingen som om ingenting hade hänt eller att söka blåsa nytt liv i den forna Finlandskommittén.

Det visade sig genast att meningarna bland de berörda var delade. Klart positiva till tanken på ett återupptagande av Finlandskommitténs verksamhet var bankdirektör von Stedingk, och kanslirådet Ehrensvärd. Däremot var anmärkningsvärt nog, direktören och (inom kort) majoren, i Finlands armé Nils Palme – vilken snart skulle bli den nya frivilligrörelsens eldsjäl – till en början mera tveksam. Inte så att Palme, för tillfället inkallad till beredskapstjänstgöring i Värmland, var emot hjälp till Finland. Det var formen för hjälpen som han tvekade om. Anledningen var "hatet hos stora delar av våra breda lager mot Hitler", vilket "gjort dem blinda för den större faran för världen och icke minst off från Stalin". Palme fruktade att en ny frivilligrörelse kunde "sätta motsidans talesmän i aktion mot oss, dvs. ytterst mot Finland, till evärdelig skada för förhållandena mellan Sverige och Finland".

Någon svårighet att övervinna Palmes betänkligheter tycks dock Ehrensvärd och Stedingk inte ha haft. En som inte ville låta sig bringas på andra tankar var däremot styrelsens ordförande, direktör Wicander. Han förklarade sig i stället "icke under några förhållanden vilja medverka till frivillighjälp åt Finland". I konsekvens med denna sin negativa inställning hemställde Wicander att med omedelbar verkan bli befriad från styrelseuppdraget i Finlandskommittén.

Så hade styrelsen reducerats till tre man och stod utan ordförande.

Den första konkreta fråga den dekapiterade avvecklingsstyrelsen hade att taga ställning till gällde just hur transportkostnaderna till Finland skulle kunna finansieras. Stedingk tog upp saken med Ehrensvärd och man beslöt – tydligen först efter det att Finland förklarat sig vara i krig med Sovjet och sedan Palmes mening

inhämtats per telefon – att ett belopp av 200 000 kronor av Finlandskommitténs disponibla medel kunde och borde ställas till finska legationens förfogande för bestridande av transportkostnaderna för de frivilliga "som på laglig väg lämnade Sverige för att inträda i Finlands krigsmakt". Något senare ökades beloppet med ytterligare 50 000 kronor.

Tisdagen den 1 juli kunde finske militärattachén, överste R. Stackelberg – han var egentligen tillförordnad på posten och hade som avlösare anlänt till Stockholm så sent som den 22 juni – meddela av fältmarskalk Mannerheim utfärdade nya bestämmelser angående intagning av frivilliga i Finlands armé. I sak skilde sig de nya bestämmelserna inte mycket från de tidigare. I ett avseende innebar de dock en viktig förändring. Kungörelsens paragraf 5 lød nu: "För resan till Finland *kunna* finska myndigheter ställa medel förfogande" (kurs.här).⁴

Frågan om "utresetillstånd"

De f.d. medlemmarna av den forna Finlandskommittén hade alltså, med ett undantag, anslutit sig till Stedingks förslag, att kommitténs kvarvarande medel skulle användas bl.a. för bestridande av transportkostnaderna för de frivilliga. Förutsättningen härför var emellertid att, den svenska regeringen biföll minister Wasastjerna hemställan, att fast anställda och värnpliktiga som anmälde sig på legationen som frivilliga, skulle beviljas utresetillstånd. Att så skulle ske var kanske i det nya läget inte alldeles självklart. Närmast skulle de komma att bero på vilken hållning den svenske överbefälhavaren intog.

Överbefälhavare var general Olof Thörnell. Utan tvekan hade denne personligen en klart positiv inställning till Finland och till frivilligrörelsen. Till skillnad från svenska folket i gemen – enligt Palme – såg han också i Stalin en större fara för Sverige än Hitler.

Thörnell lät nu heller inte gräset gro under hovarna. Redan tisdagen den 1 juli tog han kontakt med utrikesminister Günther, och dagen därpå avgick från "Grå huset" en tjänsteskrivelse, ställd till

Konungen, undertecknad av O. G. Thörnell, överbefälhavare, och kontrasierad av hans adjutant, kapten Börje Furtenbach. I denna skrivelse hemställde ÖB om bemyndigande – i likhet med vad fallet hade varit under Vinterkriget – att bifalla ansökningar om avsked respektive anstånd med militärtjänstgöring och hemförlovning samt utresetillstånd för fast anställt och värnpliktigt manskap som önskade gå ut som frivilliga. Bemyndigandet ansågs tills vidare kunna begränsas till att avse 200 fast anställt manskap och 5 000 värnpliktiga (samma siffror som hade först gällt även under Vinterkriget). Av intresse är den motivering som överbefälhavaren angav. Han ansåg det önskvärt att svenska frivilliga deltog även i Finlands nya krig, "av flera skäl" men särskilt med hänsyn till värdet av att därigenom "ett antal svenska krigsmän erhålla personlig krigserfarenhet". Någon framställning i saken från finländsk sida åberopades icke.

Märkligt nog – funderade den dagboksskrivande adjutanten Furtenbach – ville Thörnell "denna gång ej fråga regeringen under hand först, vilket annars är hans vana". Det verkade som om generalen befarade att vissa krafter inom regeringen skulle försöka stjälpa planen, kanske rent av "skulle vilja begrava saken i tysthet". Åtminstone de senare lät sig ej göra med en officiell framställning från krigsmaktens Överbefälhavare!

Om general Thörnell hyst dylika farhågor var de kanske inte helt obefogade. Tendenser hade redan framträtt till en bestående motsättning inom regeringen mellan å ena sidan en finlandspositiv, å andra sidan en finlandsnegativ fraktion. Hur som helst kunde chefen för kommandoexpeditionen, överste Henry Kellgren, redan samma dag per telefon rapportera till försvarsstaben, att försvarsminister Per Edvin Sköld "ställt sig oanat välvillig". Sedan frågan dagen därpå hade behandlats i statsrådsberedningen visste Kellgren också att berätta, att nådigt bifall till ÖB:s framställning skulle komma att meddelas i konselj fredagen den 4 juli.

Utformningen av det kungl. brevet av den 4 juli till överbefälhavaren är emellertid anmärkningsvärd i bl.a. ett avseende. Vad som närmast åsyftas är ingressen, som har följande lydelse: "I anledningen av en från Finlands härvarande beskickning gjord framställ-

ning i fråga om svenska medborgares inträdande i Finland krigsmakt, finner Kungl. Maj:t, sedan överbefälhavaren över rikets försvarskrafter den 2 juli häröver yttrat sig, gott bemyndiga överbefälhavaren att tills vidare", etc. Man har alltså skjutit Finlands framförda önskemål i förgrunden.

I själva verket hade ju överbefälhavaren i sin skrivelse till regeringen inte alls åberopat någon från finländskt håll uttalad önskan utan framställt saken som ett rent svenskt intresse. "Vissa krafter inom regeringen" har troligen inte velat svälja detta utan drivit fram den missvisande formuleringen, att medgivandet skett för att tillmötesgå en officiell finländsk framställning härom.⁵

Hur reagerade man då i Finland, närmast på ledande militärt håll, på en ändrade svenska officiella attityden i frivilligfrågan?

Från början hade ju här – såsom redan nämnts – intresset för utländsk, dvs. främst svensk, frivilligtillströmning förefallit tämligen ljumt; eller också, och kanske snarare, hade man inte vågat räkna med någon avsevärd sådan, och därför valt att ligga lågt. Några självständiga frivilligförband räknade man i varje fall inte med att sätta upp.

Från och med början av juli kunde förmärkas en mera positiv inställning i frivilligfrågan också på finländskt håll. Ett uttryck härför var inrättandet, genom högkvartersorder den 3 och 4 juli, av en särskild Högkvarterets Frivilligbyrå, ledd av ingen mindre än generallöjtnanten Oscar Enckell. Byråns uppgift skulle främst vara att antaga och omhändertaga utländska frivilliga.

Närmast för att mottaga och omhändertaga svenska frivilliga inrättades någon vecka senare i Åbo en Frivilligcentral, med övers-telöjtnant H. Savonius som chef och sorterande under Frivilligbyrån. Ungefär samtidigt föreskrevs att svenska – och danska – frivilliga skulle undantagas från det normala, mera omständiga antagningsförfarandet. Beträffande dessa, alltså den helt övervägande majoriteten, skulle "militärattachén vid vår legation i Stockholm" svara för bedömning och godkännande. Men kunde nu också tänka sig möjligheten "att det uppsattes en självständig svensk och en självständig dansk frivilligtrupp".

Det framhölls numera, alltså från finländskt håll, att, även om

från militär synpunkt behovet av utländsk frivillighjälp ju inte var lika påtagligt som under Vinterkriget, så fäste ändå "Marskalken" personligen, från politisk synpunkt, så mycket större avseende vid ett aktivt svenskt deltagande i "korståget mot bolsjevismen". Därigenom skulle nämligen en viss motvikt ernås mot de tyska inflytandet i Finland.⁶

Frågorna om en "basorganisation" och om den s.k. "Frivilligbyrån"

Frågan om utresetillstånd för befäl och värnpliktiga som önskade gå ut som frivilliga var av grundläggande betydelse för frivilligrörelsens utveckling. Men åtminstone på sikt var frågan om en bas- eller stödorganisation för att organisatoriskt och administrativt ta hand om de frivilliga av föga mindre betydelse. Det skulle emellertid visa sig, att den frågan var svårare att lösa än "tillståndsförfrågan".

"Förutsättningen för organiserandet av en frivilligkår till Finland än att någon svensk institution ställer sig bakom". Så hade, redan den 27 juni, finska legationens pressattaché framhållit vid ett samtal med en tidningsrepresentant. Men vilken svensk institution? Även om också andra kände sig kallade torde det från början ha stått klart för de flesta, att den mest naturliga, ja, nära nog enda tänkbara, praktiska lösningen låg i en reaktivering av den gamla Finland-kommittén från Vinterkrigets dagar.

Frågan var om detta lät sig göras. Sonderingar hos statsministern och försvarsministern i slutet av juni hade inte varit alltför uppmuntrande. Eftersom frågan emellertid också och framför allt hade en neutralitetspolitisk aspekt måste det avgörande bli, vilken hållning utrikesministern kunde komma att intaga.

Skulle det bli fråga om en ny Finlandskommitté – det var inte bara Wicander som nu inte längre stod till förfogande – gällde det först och främst att finna en lämplig ordförande. Tankarna gick först till överståthållaren i Stockholm, Torsten Nothin, då inflytelserik medlem av det socialdemokratiska partiet. Nothin lät dock under hand meddela, att han tyvärr var förhindrad att åtaga sig det

hedrande uppdraget: en man i hans ömtåliga ställning kunde inte riskera att komma i motsatsförhållande till regeringen. Som nytt tänkbart namn framfördes då industrikommissionens chef, direktör Gustaf Söderlund. Stedingk åtog sig att själv vidtala denne. Vid ett personligt sammanträffande redan samma dag ställde sig Söderlund enligt Stedingk "mycket intresserad" och "synnerligen villig". Oförantlig förutsättning var dock att regeringen gav sitt samtycke.

Stedingk och några hans meningsfränder beslöt följaktligen nu – det var fredagen den 4 juli – att uppvakta utrikesminister Günther i saken. Excellensen ställde sig mycket förekommande och mycket diplomatisk. Han måste först tala med sina kollegor i regeringen, sade han. Definitivt besked huruvida en svensk organisation finge bildas skulle lämnas "senast måndag eftermiddag". I själva verket skulle beskedet låta vänta på sig nästan en hel vecka.

Vad dröjsmålet kan ha berott på är oklart. En anledning till regeringens, och närmast utrikesdepartementets, tveksamhet till tanken på en ny finlandskommitté tycks emellertid ha varit, att frågan därom råkat sammankopplas med frågan om den s.k. frivilligbyrån.

Vad var då Frivilligbyrån?

Från början hade alla ansökningar om frivillig krigstjänstgöring i Finland gått direkt till Finlands beskickning i Stockholm, där de togs om hand militärattachén, överste Stackelberg. I samma mån som antalet ansökningar växte – kring månadsskiftet juni/juli hade redan 200–300 inkommit – hotade emellertid de härmed förenade extraarbetet att också växa militärattachén och hans medhjälpare över huvudet. Arbetet bestod ju inte bara i att emot och registrera inkommande anmälningar. Förfrågningar skulle besvaras, upplysningar och praktiska anvisningar ges. Hugade frivilliga skulle vidare förses med anmälningsblanketter och efter antagning registreras. Det måste också ordnas med deras civila tillhörigheter, med deras inkvartering i Stockholm före avresan och med deras transport till Finland. Det är begripligt att de snart nog översteg de fåtaliga legationspersonalens krafter att på egen hand klara av allt detta. Man måste lita till hjälp "utifrån". Närmast till hands låg det

då att vända sig till de pålitliga vännerna i f.d. Finlandskommittén.

Såsom redan har framgått tvekade dessa heller inte att ställa upp. Redan den 4 juli hade den nu från militärtjänstgöringen i Värmland hastigt hemkallade Palme satt i gång med att etablera en från finska legationen avskild frivilligbyrå. Formellt måste denna dock tills vidare hetas lyda under legationen. Men för alla med byråns verksamhet förenade kostnader – inklusive lokalhyra och inventarier – svarade den gamla Finlandskommittén (avvecklingsstyrelsen). Den kunde göra detta tack vare att betydande överskottsmedel sedan Vinterkriget fortfarande fanns disponibla. Till täckande av omkostnaderna för frivilligbyrån anslogs den 8 juli ett belopp av 25 000 kronor att förvaltas av Finlands beskickningschef. (Det var f.ö. vid samma tillfälle som 50 000 kronor "utöver förut anvisande medel" anslogs till transportkostnader för de frivilliga.)

Arrangemanget med en reellt helt svensk frivilligbyrå, formellt lydande under ett främmande lands beskickning, ansågs likväl icke vara alldeles tillfredsställande. Det tyckte åtminstone inte Stedingk, men av allt att döma var uppfattningen densamma på finska legationen. I den officiella redogörelsen för den nya Finlandskommitténs verksamhet säges, att "det ur olika synpunkter ansågs önskvärt att den sålunda bedrivna rörelsen erhöll en svensk bakgrund". En tungt vägande synpunkt tycks ha varit, att framställningar från andra legationer, dvs. närmast Tyska rikets beskickning, att också få bedriva liknande verksamhet, lättare skulle kunna avvisas, om den s.a.s legitimerande byrån hade rent svensk karaktär.

Denna uppfattning tycks dock inte ha delats av det svenska utrikesdepartementet. Här tycks man i stället ha befarat att den rentav kunde bli svårare att avslå en motsvarande framställning från tyskt eller närstående håll, om formellt tillstånd hade lämnats till upprättande av en svensk-finsk frivilligbyrå. Man rörde sig nämligen här på en från neutralitetspolitisk synpunkt mycket känslig mark. I klarspråk: folkrätten, närmare bestämt Haagkonventionen av 1907, angav tydligt nog, att sådan verksamhet, som det här var fråga om, svårligen rymdes inom neutralitetsbegreppets ram.

Att en neutral stat tillät sina medborgare att lämna landet för

frivillig krigstjänst i krigförande makts väpnade styrkor var i och för sig invändningsfritt, och det antingen utresan skedde enskilt eller i grupp. Så däremot inte att uprätta värvningsbyråer eller motsvarande på neutral stats territorium. Därvidlag gjorde de ingen till eller ifrån, om verksamheten bedrevs i regi av den krigförande makten själv eller för dennas räkning av enskilda personer och sammanslutningar. Sätillvida gjorde det heller ingen skillnad, om den *de facto* redan etablerade frivilligbyrån kvarstod under den finska legationen eller övertogs av en svensk organisation, den blivande Finlandskommittén. Men det var en väsentlig skillnad mellan å ena sidan att stillatigande se genom fingrarna å andra sidan att formellt ge tillstånd. Det är väl så man bör tolka utrikesdepartementets tveksamhet beträffande det föreslagna arrangemanget.

Utrikesdepartementets betänkligheter tycks samtalsvis ha delgetts Stedingk av utrikesrådet Staffan Söderblom. I anslutning härtill tillskrev Stedingk den 10 juli Söderblom och utvecklade för denne närmare, varför man önskade att få frivilligsbyråns status ändrad och officiellt godkänd. Stedingk underströk bl.a., att visserligen samarbetet med finska legationen, "speciellt militärattachén, som å finska regeringens vägnar antager eller avslår ansökningar från frivilliga", löpte bra, och att så till vida någon förändring ej var nödvändig. Men av andra skäl föreföll de likväl önskvärt och lämpligt, att "även formellt själva byrån kunde betraktas som stående under Finlandskommittén och icke under finska legationen".

Av den sist anförda formuleringen framgår, att Stedingk nu utgick ifrån, att regeringen under alla förhållanden skulle ge sitt samtycke till att en ny Finlandskommitté bildades. Bekräftelse härpå hade han nämligen redan fått vid ett telefonsamtal med excellensen själv. Det formella beslutet fattades vid statsrådsberedningen fredagen den 11 juli. Till Stedingks lättnad visade sig regeringens medgivande till bildande av en ny Finlandskommitté – med direktör Gustaf Söderlund såsom ordförande – inbegripa även tillstånd för kommittén att i egen regi driva frivilligbyrån. Formellt innebar detta egentligen bara att – med Stedingks ord – byrån nu fick "en svensk och icke en utländsk skylt". Praktiskt skulle detta dock visa sig ha rätt stor betydelse.

"Frivilligbyrån för Finland" – som alltså förestods av Palme – kom att bli Finlandskommitténs verkställande organ och samtidigt frivilligrörelsens ansikte utåt. Det var genom den förbindelserna gick med de finska myndigheterna, närmast militärattachén vid beskickningen i Stockholm, men senare – och efter hand i allt större utsträckning – direkt med "högkvarterets frivilligbyrå" i Helsingfors och dess chef generallöjtnant Enckell.

Under frivilligbyrån i Stockholm sorterade en i Åbo upprättad depå, kallad "Frivilligcentralen". Föreståndare för denna blev kapten Lennart Selander, vilken i oktober avlöstes av kapten Axel Flodén (den senare kanske mest bekant som författare till den populära marschvisan "Bohus bataljon"). "Frivilligcentralen" hade att emottaga nyanlända frivilliga, ordna de frivilligas resor till Sverige, omhänderta och vidarebefordra gåvopaket m.m. Därvid samarbetade den intimt med den i det föregående omnämnda "Utländska Frivilligcentralen" under överstelöjtnant Savonius.

Lokalt hade frivilligbyrån till en början varit inrymd i huset Riddargatan 41. Den flyttades efter någon tid till nya lokaler vid Skeppsbron, i omedelbar anslutning till Finlandsbåtarnas tilläggsplats. Denna närmare belägenhet hade sina praktiska fördelar, och skulle fått det i än högre grad i samma mån som frivilligrörelsen vuxit ut till en verklig massrörelse.⁷

Mot en ny "frivilligkår"?

"Sällan torde en frivilligrörelse hava uppnått ett så gynnsamt resultat", konstaterade – utan överdrift – den första Finlandskommittén i redogörelsen för sin verksamhet under Vinterkriget. Men för visso hade också förutsättningarna för en frivilligrörelse i stor stil den gången varit osedvanligt gynnsamma, framför allt folkpsykologiskt.

År 1941 var läget i väsentliga avseenden ett annat. Av flera skäl kunde det nu redan från början förutses, att anslutningen till frivilligrörelsen ej skulle bli av tillnärmelsevis samma storleksordning som under Vinterkriget. Frågan var hur pass starkt gensvar som appellen "Finlands sak är vår" ändå – trots de ändrade förutsättnin-

garna – denna gång skulle kunna få hos den manliga ungdomen. Skulle frivilliganslutningen rent av bli så stor, att man mäktade sätta upp ett självständigt operativt förband, ett förstärkt regemente, en brigad? I frivilligrörelsens ledning tycks man ha räknat med detta och hoppats på en anslutning av upp emot 2 500 frivilliga. Och man var inte ensam om en sådan optimism.

När överbefälhavaren, general Thörnell, den 2 juli begärde be- myndigande att bevilja avsked åt 200 fasta anställda och 5 000 värnpliktiga, har dessa siffror rimligtvis bedömts motsvara, om kanske ej det sannolika, dock det möjliga och önskvärda. Överbe- fälhavaren bör då också ha haft en plan för, eller åtminstone fö- reställning om, hur frivilligstyrkan borde förbandsorganiseras. Av allt att döma har han siktat just till ett regemente (eller en brigad) om minst två bataljoner jämte understöds- och underhålls- förband.

Självskriften chef för ett sådant frivilligförband var översten greve C. A. Ehrensvärd, finlandsfrivillig redan år 1918, under Vinterkri- get stabschef vid Frivilligkåren och sedan dess bildande ordförande i *Förbundet Svenska Frivilligkåren*. Ehrensvärd deklarerade också klart vid förbundets styrelsesammanträde tisdagen den 22 juli, att han icke skulle tveka, om "ett lämpligt befäl" erbjöds honom.

Inte heller i övrigt skulle det bli några svårigheter att fylla befäls- kadern med kvalificerad personal. Till chef för Första bataljonen hade redan utsetts överstelöjtnanten i generalstaben Hans Berg- gren, vilken i och för detta uppdrag beviljades avsked den 23 juli. Ett par veckor senare utsågs chef också för den planerade andra bataljonen. Den därtill utsedde var majoren vid Kungl. Norrlands dragonregemente Carl C:son Bonde. Även han sändes före mitten av augusti över till Åbo, närmast med uppgift att där bl.a. leda uppbyg- gandet av just den andra frivilligbataljonen, vilken visserligen, så som man snart därefter insåg, aldrig skulle komma att materialise- ras. (Bonde själv soulagerades med befälet över en finländsk batal- jon).

Problemet var manskapsrekryteringen.

Genast kan fastslås, att denna på intet sätt motsvarade de ställda förväntningarna. Slutsumman för de enrollerade frivilliga kom ald-

rig att överskrida eller ens tänga den magiska siffran 2 500. Den blev i själva verket avsevärt lägre, föga mer än tredjedelen därav. Hur kunde då detta komma sig?

En översikt av rekryterings förlopp i stora drag kan bidra till att klargöra sammanhanget.

Tablå över rekryterings förlopp

Datum	Antal inkomna anmälningar	Antal från finsk sida antagna	Antal från svensk sida bifallna	Antal till Finland avresta
18 juli	1 500	1 100	205	120
28 juli	2 000	1 650	630	350
16 augusti	2 300	1 925	825	675
12 september	2 700	2 100	970	830 (780)
7 oktober	2 800	2 165	1 050	900 (825)
december	SFB: Sista styrkebesked			684

Av kol. "Antal inkomna anmälningar" i tablan framgår, att totala antalet anmälda i början av oktober hade nått siffran 2 800. Hade *flertalet* av de anmälda också kommit ut skulle resultatet tydligen kunnat betecknas som tämligen tillfredsställande. Av tablan framgår emellertid också att av de anmälda långt ifrån alla godkändes från finsk sida och att ett ännu mindre antal bifölls från svensk sida.

Första ledet i det något komplicerade anställningsförfarandet bestod i att de inkomna anmälningarna granskades och därvid – beroende på omständigheterna – antingen godtogs eller avslogs. Denna förhandssällning företogs av finske militärattachén. De normer som denne därvid hade att följa var angivna i en skrivelse från Högkvarterets frivilligbyrå av den 10 juli. Som ofrånkomligt krav för godkännande gällde bl.a., att vederbörande skulle ha erhållit fullständig militär utbildning (något senare skärpt till *infanteri*-utbildning). Redan genom dessa rätt rigorösa grundläggande kvalifikationskrav bortföll åtskilliga frivilliga. Det stora flertalet klarade sig också vidare till nästa prövningsstation.

På svensk sida var, såsom tidigare har framgått, överbefälhavaren (försvarsstabens avd. AH) högsta instans beträffande manskap, medan Kungl. Maj:t hade förbehållit sig att själv träffa avgörandet – sedan ÖB först yttrat sig – i fråga om officerare och underofficerare.

Beträffande fast anställt manskap gällde den – av ÖB själv föreslagna – restriktionen, att avsked fick beviljas högst 5% av vederbörligt förbands kader och totalt högst 200, en siffra som i det närmaste hade uppnåtts redan i slutet av juli. Alla avskedsansökningar från fast anställt manskap som därefter inkom blev följaktligen i princip automatiskt avslagna. Allt som allt avslogs på nu angivna grunder omkring 250 ansökningar. – Ett relativt ännu större bortfall drabbade de befälskategorierna officerare och underofficerare.

Resandeströmmen gick emellertid inte enbart i ena riktningen, dvs. österut. Väl anlända till Finland fann, efter längre eller kortare tid, åtskilliga frivilliga – på mer eller mindre sakliga grunder – att de behövde återvända till Sverige. Avskedsansökningar började följaktligen dugga in redan på ett relativt tidigt stadium. Ehuru väl dessa behandlades restriktivt – någon viss anställningstid var för-siktigtvis icke fixerad – befanns antalet "ömmande fall" (begreppet taget i vidsträckt bemärkelse) så pass stort, att redan vid mitten av september ett 50-tal man hade fått återvända, resp. återsänts till Sverige (däribland några omyndiga som rest över "utan målsmans tillstånd"). Därav förklara att "nettoantalet" till Finland avresta de 7 oktober uppgick till blott 825, medan samtidigt "bruttoantalet" belöpte sig till 900.

Alla de rikssvenska frivilliga tjänstgjorde icke i Svenska Frivilligbataljonen; en del specialister – drygt ett 50 tal man – hade placerats vid svensk-språkiga finländska förband. Detta jämte de relativt stora stridsförlusterna – enbart bataljonens stupade uppgick till 26 – ger förklaringen till att bataljonens sista styrkebesked upptog allt som allt (inklusive stridsskadade) endast 684 man.

De mycket högt ställda kvalifikationskraven hade dock inte *enbart* negativa konsekvenser. Allting kan ju, som det heter, ses från flera sidor.

En positiv följd hade otvivelaktigt det förbud som denna gång

gällde mot antagning som frivilliga av utbildad (eller av åldersskäl för fronttjänst mindre väl lämpad) personal. Denna återspeglas redan i förbandets personella sammansättning. Antalet häri ingående, i Sverige fast anställda, militärer uppgick till ej mindre än 21.5 % av den totala numerären – en rekordartad hög siffra. Av övriga utgjordes 43 % av reservbefäl (f.d. fast anställda eller värnpliktiga). Åldersmässigt var de frivilliga till mer än 80 % 30 år eller yngre – medelåldern 24 år – alltså i sina bästa år, fysiskt sett. Allt som allt: Svenska Frivilligbataljonen av år 1941 var utan tvekan militärt-personellt ett elitförband. Det var mer än som skäligen kunnat sägas om Svenska Frivilligkåren av 1939–40, tagen som helhet.⁸

Utrustningsfrågan

Strax i början, innan ännu planen på ett självständigt svenskt frivilligförband hunnit ta form, var utrustningsfrågan inget egentligt problem. Alla frivilliga skulle vid ankomsten till Finland – dit de förutsattes resa helt civila – där förses med erforderlig personlig utrustning genom de finska myndigheternas försorg. I och med att tanken på ett självständigt svenskt frivilligförband aktualiserades komplicerades emellertid utrustningsfrågan och växte snart till ett verkligt problem.

I samband med att Mannerheim den 7 juli gav klartecken för uppsättandet av ett självständigt svenskt frivilligförband, gjordes från finsk sida en underhandsförfrågan, om möjligen de frivilliga redan i Sverige kunde utrustas med uniform, "förslagsvis överdragskläder". Önskemålet preciserades sedan till att omfatta även mössa, skor och remtyg.

Så långt utgjorde utrustningsfrågan dock ännu inte något större problem. Den svenska regeringen medgav nämligen, att Finlandskommittén till gällande priser fick inköpa denna materiel från kronans förråd. För ändamålet anslogs 125 000 kronor, beloppet beräknat efter ett pris av 50 kronor per beklädnadsomgång för en styrka av 2 500 man.

Först när vid mitten av juli frågan om *förbandsutrustningen* aktualiserades började svårigheterna. "Alltid kunna vi utrusta en bataljon, men sedan går det ej längre", förklarade då ett par höga befattningshavare i det finska högkvarteret för den svenske militärattachén, major von Stedingk. Men t.o.m. detta visade sig ha varit en alltför sangvinisk bedömning. När Stedingk några dagar senare förde saken på tal med general Enckell, slog denne bestämt ifrån sig. "Det är sant", medgav han, "att vi skulle ha möjlighet att fullständigt utrusta närmare 1000-talet gevärsskyttar, men icke en bataljon enligt gällande eller moderna utrustningsplaner". Tydligt kunde det inte bli tal om att skaffa fram ens gevär till en andra frivilligbataljon.

Inom Finlandskommittén insåg man nu, att "något måste göras", såsom Palme framhöll för bankdirektör von Stedingk. Det beslöts, att man skulle uppvakta överbefälhavaren för att överlägga med denne om vad som *kunde* göras.

Generalen visade sig mycket välvillig och ställde sig ytterst tillmötesgående. Han gav genast order om att internt inom försvarsstaben "utreda frågan om överlämnandet av en depåbataljons utrustning" (Furtenbach). Han lät emellertid också meddela överste Stackelberg, att en officiell framställning från marskalk Mannerheim var önskvärd, när ärendet skulle föreläggas den svenska regeringen. Militärattachén ställde sig först lite oförstående, eftersom, menade han, de frivilligas ändamålsenliga utrustande först och främst vore ett svenskt intresse. På morgonen den 22 juli låg i alla fall på den svenske överbefälhavarens bord en skrivelse från Finlands militärattaché i Stockholm. "På uppdrag av Fältmarskalk Mannerheim" meddelade överste Stackelberg att, därest "den svenska regeringen på Herr Generalens förslag ser sig i stånd att, för den tid kriget varar, ställa utrustning och beväpning till den svenska frivilligbataljonens förfogande, emottages nämnda materiel med tacksamhet".

General Thörnell vilade nu icke på hanen. Redan samma dag avgick en "Vördsam promemoria" till statsrådet och chefen för Kungl. försvarsdepartementet, vari överbefälhavaren med varm tillstyrkan vidarebefordrade de i överste Stackelbergs skrivelse

framförda synpunkterna. Han tryckte också bl.a. på värdet ur svensk synvinkel av att svensk krigsmateriel bleve prövad i fält.

Vad både överbefälhavaren och Finlandskommitténs ledning hade hoppats och väntat var, att utrustningsfrågan på den politiska nivån skulle betraktas och behandlas närmast som ett rutinärendet. Beslutet borde ju bara kunna bli ett, alltså ett ja! Man bedrog sig. Det i sig självt och i ett större sammanhang dock så pass obetydliga ärendet kom att utveckla sig till en rent politisk tvistefråga av principiell räckvidd och med ideologiska övertoner. Den hade så när vållat öppen regeringskris!

Att ärendet för vissa regeringsmedlemmar var vad man brukar kalla "en het potatis" framgår redan därav, att man i flera veckor lyckades förhålla ett avgörande i frågan. Förevändningen var närmast, att statsminister Hansson i slutet av juli råkade befinna sig på semester, och det hävdades, att frågan var av sådan vikt och räckvidd, att den inte kunde avgöras i hans frånvaro.

Även efter statsministerns återkomst lyckades de finlandsnegativa regeringsmedlemmarna, anförda av statsråden Wigfors och Andersson i Rasjön, ytterligare skjuta på avgörandet till den 12 augusti, då hela regeringen skulle vara återsamlad efter semestertidens slut. Trots den socialdemokratiska försvarminister Skölds protester gick statsminister Hansson tvekan med på detta förlängda uppskov.

Och så blev de omsider tisdagen den 12 augusti.

Den maratondebatt inom den svenska regeringen som inleddes på förmiddagen denna dag och som avslutades – givetvis efter ajournering – först på eftermiddagen följande dag torde ha varit i sitt slag enastående. Även om vi råkar vara tämligen väl underrättade om den ibland nästan lidelsefulla debattens förlopp skulle det för långt att här närmare ingå därpå. Det må räcka med konstaterandet, att motsättningen regeringen mellan en finlandspositiv och en finlandsnegativ fraktion aldrig torde ha kommit till starkare uttryck än vid detta tillfälle. För ett tillmötesgående av den finlandske och den svenske överbefälhavarens begäran om utrustning till den frivilliga talade främst utrikesminister Günther, försvarsminister Sköld och ecklesiastikminister Bagge, emot – lika engagerat – bl.a.

statsråden Wigforss och Möller samt – i all synnerhet – folkpartiledaren Andersson i Rasjön. Statsminister Hansson själv intog en medlande ståndpunkt och försökte finna en kompromisslösning. Men allt var förgäves då till slut "Rasjön" inlade vad Bagge betecknade som ett *liberum veto* mot varje form av utrustning till de frivilliga.

I sina memoarer konstaterar "Rasjön", som det verkar inte utan belåtenhet, att "för ovanlighetens skull kunde inte P.A. jämka ihop meningarna" Han ville också tro – eller få läsarna att tro – att statsministern "i grund och botten var tillfreds med utgången". Själv säger "P.A." i sin dagbok, att han "beklagar utgången". Men, tillägger han resignerat, "någon gång måste ju försöken att lirka ihop meningarna stranda".

Beträffande utrikesminister Günther uppger Bagge, att han efteråt var "mycket tagen" och uttalade sig "mycket oförblommerat". Detsamma torde ha gällt om honom själv. Vad Per Edvin Sköld tänkte och kände behöll han för sig själv.⁹

Svensk frivilligbataljon – trots allt

Det var under första hälften av augusti som Svenska Frivilligbataljonen (SFB) i stort sett fick sin yttre form. Bataljonen blev då organiserad på stab (med stabskompani), tre gevärskompanier och ett s.k. tungt kompani. I princip anknöt denna organisation till vid denna tid gällande svensk fältorganisation. Den var alltså icke, såsom Vinterkrigets "kår"-organisation, speciellt skräddarsydd för att svara mot den aktuella situationens förutsedda krav. Vad som organisatoriskt skilde frivilligbataljonen från en vanlig svensk skyttebataljon var främst, att dess taktiska underavdelningar utgjordes just av gevärs(jägar-)kompanier, icke av skyttekompanier. Med det senare slaget av kompani förstås ju en stridsenhet, vari organisatoriskt ingår de tunga vapen (kulsprutor, granatkastare) som erfordras för att förbandet skall självständigt kunna lösa enklare stridsuppgifter av mindre omfattning. Så förhöll det sig alltså icke med frivilligbataljonens kompanier. De saknade den materiel som skulle

ha gjort dem till skyttekompanier. De kunde följaktligen icke på egen hand utkämpa vare sig en försvars- eller en anfallstrid, icke självständigt lösa taktiska uppgifter ens av enklaste slag. De var bokstavligen gevärskompanier, utrustade med handeldvapen men i övrigt blott det mest oundgängliga i utrustningsväg – materiel som de finska förvaltningsmyndigheterna haft möjlighet att "trolla fram". Det bör dock understrykas, att dessa därvid otvivelaktigt hade gjort allt som över huvud taget stod i mänsklig förmåga.

Störst var svårigheten att få fram den behövliga tunga vapenutrustning. Bataljonens understödskompani, vilket vid strid skulle tillföra de taktiskt stridande enheterna den erforderliga tunga eldkraften, var ännu i början av augusti närmast en fiktion. En stomme av solid levande kraft fanns med blott mycket obetydlig och mycket bristfällig materiel. Mot förmodan lyckades det verkligen vid mitten av augusti att för kompaniets granatkastartroppar uppbbringa tre st. 8,1 cm granatkastare av fransk modell samt till dessa en ammunitionsutrustning av så "mycket" som 150 granater. Denna materiel var därtill faktisk ny, och hade också, enligt kompanichefens mening, "ett tilltalande utseende".

Blott i ett avseende – förvisso ej det minst viktiga – behövde man i frivilligrörelsens ledning icke göra sig några bekymmer för det förband som nu efter hand började ta gestalt. Man visste på förhand, att ledningen av det blivande frivilligförbandet och dess underavdelningar över lag skulle komma att ligga i goda händer, delvis mycket goda.

Överstelöjtnant Hans Berggren – vid denna tid 46 år gammal – hade anmält sig som frivillig redan under Vinterkriget men, i likhet med många andra aktiva officerare, då fått "stå över". Den omständigheten må i sin mån ha talat till förmån för hans "kandidatur" till chefsposten 1941. Men tyngre har förmodligen vägt – förutom de rent personliga kvalifikationerna – att Berggren, vilken då tjänstgjorde vid infanteriinspektionen som stabschef, ändå inom kort skulle ha uttransporterats från generalstaben för att placeras i truppstjänst. – När Berggren i slutet av juli avreste till Finland för att ta befälet över den blivande frivilligbataljonen, medtog han såsom blivande förste bataljonsadjutant, sin närmaste medarbetare

på infanteriinspektionen, löjtnant (inom kort kapten) Gösta Colliander.

Av de utsedda kompanicheferna var två, kapten Malcolm Murray och löjtnant (inom kort kapten) Anders Grafström, båda generalstabsofficerare med tidigare krigserfarenhet, "Veteran" från Vinterkriget var också löjtnant Jon Liljedahl, med rötter i Finland, vilken var bland de första frivilliga som reste över till Finland. Han fick följaktligen ta hand om det kompani som först organiserades och som med kronologisk följdriktighet benämndes det 1:a. Chef för 2:a kompaniet blev Murray och för 3:e Grafström. Chef för 4:e, det s.k. tunga, kompaniet blev kapten Harald Bråkenhielm och för bataljonsstabskompaniet löjtnant Gunnar Gyllenhaal.

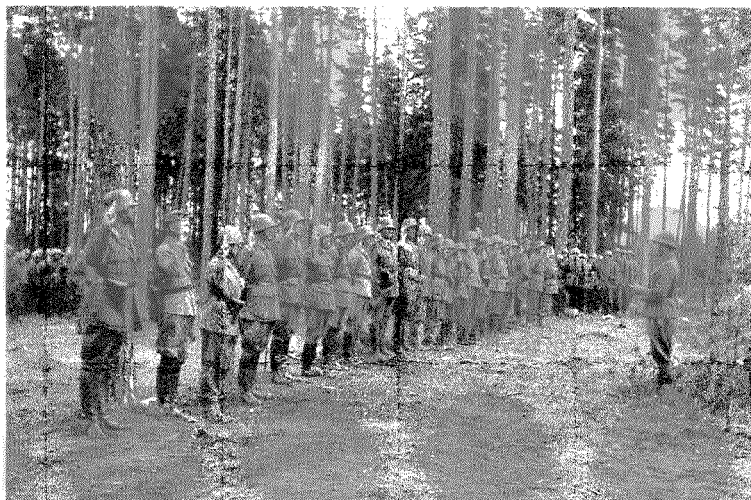
Frivilliginsatsen

Destination Hangö

Efter hand som de svenska frivilligkompanierna hunnit någonlunda färdigorganiseras – 1:a kompaniet först, omkring den 25 juli, 3:e kompaniet sist, den 12 augusti – transporterades de från Åbo till Hangö-näset för att där under fältmässiga förhållanden sammansvetsas till homogena stridsenheter. Kollektivt tills vidare benämnda *Avdelta jägarformationen* underställdes de närmast – i avvaktan på överstelöjtnant Berggrens ankomst – chefen för I. bat. IR 55, den i dubbel bemärkelse färgstarke majoren och baronen Berndt Stackelberg.

I och för sig betydde detta inte nödvändigtvis, att bataljonen även sedan organisationsarbetet helt genomförts måste bli kvar på Hangö-fronten. Inom frivilligrörelsens ledning – åtminstone Palme personligen – tycks man en tid ha lekt med tanken, att bataljonen borde förflyttas till östfronten för att där få "en stridsuppgift av något bättre slag" än som förväntades på Hangö-näset. Denna uppfattning tycks dock aldrig ha delats av den finländska högsta ledningen och förefaller nog också ha varit föga genomtänkt.

Fältmarskalk Mannerheim själv bedömde det såsom positivt, för

Svenska Frivilligbataljonens ed på Hangö-fronten den 15 augusti 1941. SA-kuva.

The volunteers of the Swedish Battalion taking their oath at the front in August 15th 1941.

de frivilliga själva och för "hela Sveiges folk", att bataljonen på Hangö-fronten skulle få kämpa "på rent finländsk mark och i ur-gammal svenskbygd". Hangö i rysk hand utgjorde ju också ett direkt hot även mot Sverige. Även andra skäl talade starkt för "destination Hangö". Dels hade i och med att 17:e Divisionen drogs bort en betänklilig uttunning skett av Hangöfrontens stridskrafter, dels måste det underlätta ordergivning, rapportering och samverkan, att huvuddelen av dessa stridskrafter var svenskspråkiga. Slutligen måste för frivilligförbandet självt – och för de enskilda frivilliga – närheten till det svenska hemlandet vara en praktisk fördel på flera sätt. För övrigt var Svenska Frivilligbataljonen helt enkelt inte mobil – det hade den svenska regeringen sört för.

Tisdagen den 12 augusti anlände överstelöjtnant Berggren med sin stab till Harparskog. Tre dagar senare fick de frivilliga vid en

högtidlig ceremoni avlägga "krigsmannaeden", förestavad av regementschefen, överstelöjtnant Wiberg. Därmed hade de officiellt upptagits i Finlands armé. Därmed hade också *Svenska Frivilliga bataljonen* (SFB) officiellt bildats och överstelöjtnant Wiberg fått fem bataljoner under sitt direkta befäl (inklusive Ekströms).

En månad hade nu förflutit sedan de första för det blivande frivilligförbandet avsedda frivilliga landsteg på finländsk mark. Detta kan tyckas vara en lång förberedelse tid, men den månaden hade förvisso inte ägnats åt sysslolöst vegeterande. Nya kontingenter frivilliga hade oavslått anlänt, tagits om hand, utrustats och fått bidra till att fylla de dock alltjämt gapande luckorna i förbandsorganisationen. Och i avvaktan på att förbanden skulle bli färdigorganiserade hade intensiv utbildning bedrivits på de "nya", dvs. hittills obekanta, vapen som ställts till förfogande. Omväxlande därmed hade de frivilliga fått medverka vid släckandet av de omfattande skogsbränder som det ryska artilleriet flitigt framkallade och sökte vidmakthålla genom terrängbeskjutning bl.a. med brandgranater. För att vinna "lokalkännedom" och bibringas "frontvana" hade dessutom de någorlunda färdiga kompanierna under kortare perioder fått avlösa finländska förband i främsta linjen.

Genom dessa "inväpningskommandon" vunna erfarenheter hade emellertid varit dyrköpta. Redan innan den officiellt bildats hade frivilligbataljonen fått vidkänna sina första förluster: 3 stupade och inte mindre än 13 sårade. Bland de stupade var den ovärdvägne patrullchefen Åke Löwstedt, f.ö. den ende frivillige under hela kampanjen som blev kvar på fiendesidan och aldrig återfanns.

Bland de krigserfarna finländarna ansågs det, att svenskarna uppträdde alltför oförsiktigt och fredsmanövermässigt. Småningom lärde sig även dessa att skilja mellan mod och övermod. Men kanske aldrig helt. Till skillnad från finländarna var svenskarna rädda för att visa sig rädda, har en av bataljonens officerare omvittnat.¹⁰

Frivilligabataljonen till fronten

Söndagen den 17 augusti skulle SFB såsom enhet för första gången övertaga sin del av "frontansvaret", därvid avlösande major Stackelbergs bataljon, alltså I/IR 55.

Såsom tidigare nämnts var Hangöuddsavsnittet uppdelat på två underavsnitt, Björknäs och Harparskog, vardera avsett att försvaras av en förstärkt bataljon. Gränsen mellan de bägge bataljonsområdena gick genom en stor myr. Denna troddes till en början vara oframkomlig och försvarades därför endast med eld från sidoförbanden. Direkt samband mellan bataljonerna fanns alltså icke.

Med hänsyn till terrängförhållandena var Björknäs underavsnitt i det stora hela mera lättförsvarat än Harparskog. Terrängen på det östliga underavsnittet och särskilt mellan landsvägen och stranden var flack och glest trädbevuxen. Ungskogen skymde i stor utsträckning sikten. Detta nödvändiggjorde ett större antal, ofta långt framskjutna, observations- eller lyssnarposter, vilket i sin tur gjorde bevakningstjänsten mera betungande, både fysiskt och psykiskt.

Vardera underavsnittet var uppdelat i ett antal "underunderavsnitt". Inom Harparskog underavsnitt kallades det högra försvarsområdet "H-avsnittet". Detta vette åt höger ut mot den obesatta myren och sträckte sig åt vänster fram till landsvägen. Det vänstra området, mellan stranden och järnvägen kallades följdriktigt "V-avsnittet". Det smala området mellan järnvägen och landsvägen benämndes "C-avsnittet". I Harparskog underavsnitt ingick, såsom nämnts, också Järnön (stranden innanför).

Avlösningen mellan I/IR 55 och SFB genomfördes tidigt på morgonen och förlöpte sensationsfritt. I samband med avlösningen grupperades frivilligbataljonen sålunda:

Vänstra främsta kompani blev 1:a jägarkompaniet ("Kompaniet Liljedahl"), som skulle försvara "V-avsnittet". Högra främsta blev 2:a jägarkompaniet ("Kompaniet Murray"), som på sin lott fick "H-avsnittet". Det mellanliggande "C-avsnittet" hade dittills försvarats av en dansk frivilligpluton; denna fick tills vidare bli kvar, nu underställd 2:a kompaniet, men avlöstes efter en tid en pluton ur 3:e jägarkompaniet ("Kompaniet Grafström"). Huvuddelen av detta

kompani blev bataljonsreserv. Det 4:e, de s.k. tunga, kompaniets ("Kompaniet Bråkenhielm") fem kulsprutetroppar och tre granatkastartroppar – samt en pansarvärnspluton – fördelades inom bataljonens hela område på så sätt att de bildade stommen i ett sammanhängande eldsystem.

Med hänsyn till Frivilligbataljonens ännu ringa numerär ("i lédet" ca 500) och bristfälliga materiella utrustning ansågs de tillräckligt att tillföra den vissa förstärkningar. Det blev f.ö. rätt avsevärda förstärkningar, vilka främst den avlösta Stackelbergska bataljonen fick släppa till, nämligen hela 1:a kompaniet, vidare jägarplutonen (tills vidare), granatkastarplutonen och delar av kulsprutekompaniet; dessutom regementets kanonkompani. För snabbt tillgodo-seende av behov av artilleriunderstöd placerades sambandsofficer från artilleriet i bataljonsstaben. Slutligen skulle SFB "såsom lån" av IIR 55 få övertaga vissa tunga vapen, handgranater, buntladdningar, lypstoler m.m. Av de underställda förbanden avsågs 1:a kompaniet IR 55 för försvaret av Järnön.

Den ställning som SFB fått att försvara – avvärjande försvara! – var ingalunda idealisk för ändamålet. Dess sträckning hade icke bestämts efter noggranna rekognoseringar och taktiska överväganden utan hade kommit till mer eller mindre slumpartat. Försvarslinjen utgjordes helt enkelt av den terränglinje till vilken de finländska trupperna hade förmått tränga fram under de inledande striderna i början av juli, innan fronten hade stelnat och det långa ställningskriget tog sin början.

Mest ofördelaktigt från allmän taktisk synpunkt var nog 1:a kompaniets försvarsområde (V-avsnittet), låglänt och något tillbakadraget i förhållande till den övriga fronten. Var 1:a kompaniets försvarsområde mest ofördelaktigt borde följaktligen 2:a kompaniets område ha varit åtminstone något mera fördelaktigt. Så förhöll det sig väl också. Kompaniets område (H-avsnittet) bildade en kraftig utbuktning i riktning mot fienden, en utbuktning som hade åstadkommit genom ett par kraftiga framstötter längs landsvägen i mitten av juli av förband ur IR 55. Som resultat härav hade den s.k. sandåsen vid vägkröken strax norr om gränslinjen kunnat besättas. Detta i sin tur hade, enligt den officiella stridsberättelsen, gett

därvarande kompaniet "det gynnsammaste utgångsläget av de enheter som lågo i första linjen". Det var emellertid också ett mycket utsatt läge, utsatt (särskilt vid den s.k. dödsaltanen) inte minst för fiendens träffsäkra prickskyttar. Dessa, en ständig och nervpåfrestande plåga för försvararna av hela Harparskogsavsnittet, blev många frivilligas bane. Därtill bidrog det korta avståndet till fienden: mindre än 100 meter på sina håll. Detta underlättade observationstjänsten, men så också för fienden.

Trots att gränsställningen förlänats dignitet av huvudförsvarslinjen var den långtifrån fullständigt utbyggd, när SFB den 18 augusti tog över. Det mest betänkliga var, ansåg bataljonschefen, att "förläggningen" mestadels utgjordes av, "visserligen nedgrävda, tält" som gav "intet skydd mot luftbrisader eller luftkrevader". Just till följd av fiendens närhet var det också förenat med mycket stora svårigheter att effektivt fältbefästa den improviserade nya ställningen, ett dilemma som väl i viss mån också delades av fienden men dock i mindre grad, eftersom han varit förtänksam nog att sätta i gång med befästningsarbetena redan i god tid före krigsutbrottet. Hur som helst, svårigheter är ju till för att övervinnas – och de övervanns!

Frivilligbataljonens första egentliga frontperiod varade ungefär en månad. Torsdagen den 18 september blev den avlöst. Avlösande förband var bataljonen Stackelberg, som nu återsåg sin gamla försvarsställning i ett under mellantiden avsevärt förbättrat skick. SFB – utom 3:e kompaniet – fick i sin tur bilda regementsreserv i området Vitsand – Skogby. Det grafströmska kompaniet, som dithills haft en relativt komfortabel tillvaro, anförtroddes försvaret av Järnön och fastlandet vid Järnösund.

För bataljonens huvuddel hade den gångna månaden varit en lärorik men påfrestande tid. – Taktiska stridshandlingar i egentlig mening hade knappast förekommit, *nota bene* på landfronten – om öarna hade det kämpats nog så häftigt. Sporadiskt hade däremot förekommit en ganska livlig ömsesidig störningseld med artilleri och granatkastare. Från rysk sida hade också övats direktskjutning med pansarvärnspjäser och grova kanoner. Om de ryska, ofta med explosiv ammunition utrustade, prickskyttarnas flitiga och för mot-

Svenska Frivilligbataljonens skyddsrum (korsu) "Tre Kronor". Sakuva.

One of the dugouts (Three Crowns) of the Swedish Volunteer Battalion at the Hanko-front in 1941.

sidan enerverande verksamhet har redan talats. Till de mera lättsamma aktivitetsinslagen hörde flygblads- och högtalarpropaganda; sådan förekom från ömse håll, gynnad av de korta avstånden.

Frivilligbataljonens förluster under denna första frontmånad hade uppgått till ett 10-tal stupade och ett 40-tal sårade. Bland de stupade var den djärve och skicklige patrull-ledaren fänrik Rune Edlund, 2:a kompaniet.

Något bör i detta sammanhang nämnas om patrullverksamheten, dels därför att denna vid SFB spelade en mycket viktig roll, dels därför att meningarna varit – och kanske alltjämt är – delade om dess berättigande.

Självfallet bedrevs patrullverksamhet inte enbart av de riks-svenska frivilliga utan jämväl av finländarna, i viss utsträckning

för den delen också av ryssarna. Men det är nog ingen tvekan om att den av SFB, och särskilt 2:a kompaniet, bedrivna patrullverksamheten var den i särklass mest omfattande och även mest ambitiösa. Möjligen kan detta i någon mån ha att göra med en i det föregående berörd (förment?) mentalitetsskillnad mellan å ena sidan rikssvenskar (i den mån de frivilliga härvidlag kunde anses representativa) och å andra sidan finländarna. Deltagandet i patrullföretag var också alltid frivilligt.

Vad var det då som man egentligen ville uppnå med denna speciella aktivitetsform?

Det måste givetvis – för alla eventualiteters skull – vara angeläget att lära i detalj känna den framförliggande terrängen samt alla inhämta så noggrann och säker kunskap som möjligt om fiendens ställning och om hans förehavanden. Patrullverksamheten tjänade dessutom till att oroa och störa befästningsarbeten. Slutligen hade patrullverksamheten ett speciellt motiv och ett speciellt syfte, sammanhängande med de speciella förhållanden som ställningskriget skapade. Här om står att läsa några rader i den stridsberättelse, rubricerad "Översikt av krigshändelserna på Hangö-udds avsnitt" etc. som författats av IR 55:s spaningsofficer, löjtnanten (sedermera professor) Gunnar Palmgren. Han skriver:

"Det är ett erkänt faktum, att ställningskriget i högre grad än ett rörligt krig frestar på truppens nerver och moral. De fysiska ansträngningarna äro ofta mindre än i ett rörligt krig, men den ständiga spänningen, vakthållningen och överksamheten tär på manskapet. ...Styrkan decimeras, den ena kamraten efter den andra föres stupad eller sårad bort utan att påtagliga resultat av verksamheten kunna inregistreras."

Att motverka av ställningskrigets påfrestande monotoni framkallade depressiva och förslappande tendenser hos truppen var säkerligen det inte minst viktiga syftet med den aktiva spaningsverksamheten, ett syfte så viktigt att det kanske kunde uppväga den tribut i stupade och sårade som verksamheten ofrånkomligen krävde.¹¹

Sällsamt organisatoriskt mellanspel

När Svenska Frivilligbataljonen den 17 augusti efter I. bataljonen IR 55 övertog frontansvaret på Harparskog-avsnittet fick den som granne till höger III. bataljonen, vilken alltså försvarade Björknäs-avsnittet. Detta grannförhållande varade dock inte länge. Redan i slutet av augusti avlöstes III/IR 55 av överstelöjtnant Martin Ekströms Kustbataljon (RP) 55, som därmed blev ny granne och samverkanspartner till SFB, närmast dess 2:a kompani. När sedan SFB den 18 september tillfälligt drogs tillbaka från frontlinjen fick RP 55 bli kvar i första linjen på Björknäs-avsnittet.

Det kan vara lämpligt att här ge en något närmare presentation av chefen för Kustbataljon 55. Martin Ekström – nu några och femtio år gammal – var alltså (civil) svensk medborgare men överstelöjtnant i Finlands armé. Han var en färgstark, modig och handlingskraftig man, något av en sentida kondottiärtyp. Sin militära bana hade han börjat som volontär vid dåvarande Upplands artilleriregemente, åren 1911–1915 varit anställd vid persiska gendarmen och sedermera, med löjtnants grad, deltagit i Finlands "frihetskrig". Året därpå (1919) vann han, i Estland, sin största berömmelse, så han genom en djärv kupp intog Narva. I Vinterkriget, slutligen, deltog han såsom chef för Svenska Frivilligkårens III:e "grupp". Mellan krigandet hade han bl.a. hunnit med – såsom ledare för det s.k. Nationalsocialistiska blocket – att pröva sin lycka också som politiker, en roll som passade honom mindre bra. Nu, vid Hangö 1941, skulle detta politiska gästspel dock komma att åla tillbaka mot honom.

Av något oklara skäl – det har sagts, att viss jalousi gentemot överstelöjtnant Wiberg spelat in – beslöt chefen för Hangögruppen, alltså överste Koskimies, i slutet av september att befria kommandören för IR 55 från hans hittillsvarande ansvar för de i frontlinjen insatta bataljonerna. I stället skulle av dessa bildas en avdelt stridsgrupp, *Erillisosasto Ekström* (Os. E.), såsom av namnet framgår under befäl av överstelöjtnant Ekström. Till förfogande skulle denne för ändamålet få en nybildad stridsgruppsstab, sammansatt främst av befattningshavare tagna från IR 55. "Underhållschef" i

"Osasto E" skulle sålunda bli chefen för II/IR 55, major T. Björkman, vilken i sin tur i bataljonsbefälet skulle efterträdas av Major H. Charpentier, hittills chef för Befästningsbataljon 18 (besättningsgruppen i "Betonglinjen"). Det direkta befälet över RP 55 skulle övertagas av Major A. Lindberg, vilken hittills fungerat som Ekströms ställföreträdare.

Den nya ordningen, som skulle träda i kraft den 6 oktober kl. 18.00, meddelades genom en grupporder av den 23 september, Hangön Ryhmän erilliskäsky n:o 25/R. I IR 55:s stab slog tillkännagivandet ned som en bomb, kan man läsa i regementets krigsdagbok. Troligen blev effekten och reaktionen ungefär densamma i SFB. På båda hållen hade man uppfattningen, att allt hade fungerat smidigt och friktionsfritt fram till nu.

Hur som helst: order är order och till för att åtlydas!

På eftermiddagen måndagen den 6 oktober besatte SFB:s kompani åter sina gamla ställningar på Harparskog-avsnittet och trädde samtidigt under befäl av överstelöjtnant Ekström. Bataljonen, vars numerär nu hade stigit till över 700 man, tillfördes även denna gång viss tung eldkraft, bl.a. ett kanonkompani. Den tilldelades också, för försvaret av Järnön, ett infanterikompani, Avdelta 18:e befästningskompaniet. Detta var vad som nu i huvudsak återstod av Befästningsbataljon 18, vilken strax innan hade upplösts, sannolikt emedan man inte längre räknade med att den någonsin skulle behöva tagas i anspråk för försvar av bunkerlinjen. En annan mindre rest, en "pluton" om 18 man, tilldelades SFB:s tunga kompani. Avsikten var, att dessa skulle omskolas till kulsprutemanskap, varav behov alltså förefanns. Så skedde väl också, men därutöver användes dessa mångkunniga och arbetsvilliga finländare till att bygga korsur samt stall för kompaniets hästar.

Helt brast ändå inte banden SFB – IR 55. Frivilligbataljonen förblev även framgent i personal- och underhållshänseende underställd IR 55 – fortsättningsvis närmast ett slags utbildningsdepå – oaktat att bataljonen alltså organisatoriskt – s.a.s. på papperet – nu ingick i "Avdelning E" (som senare skulle bli "Avdelning N").

Den officiella motiveringen för den organisatoriska nyordningen kan man inhämta i den berättelse rörande stridsverksamheten på

Hangö-fronten (Hankoniemen Lohko, Halo) 6.10–6.12.1941, som författats av dåvarande löjtnanten vid IR 55 Leo Löf i hans egen-
skap av underrättelseofficer vid "Avd E/N". Det heter här:

"Halon Esikunta" hade dittills varit identisk med IR 55:s regementsstab. Fem bataljoner var dock väl mycket för en regementsstab att svara för, "varför det var motiverat att dela upp trupperna på två staber". Det beslöts följaktligen, att de två bataljonerna i främsta linjen hädanefter skulle lyda under den taktiska staben (Halon Eskunta), de tre övriga, alltså IR 55, som dittills under överstelöjtnant Wiberg, sin ordinarie regementschef. Det var allt.

En helt annan förklaring finner man i ett brev från Nils Palme till kapten Flodén i Åbo. Palme talar här om den "ytterligt beklagliga" kontrovers mellan Berggren och Ekström, vilken aldrig behövt uppkomma, "öm ej överste Koskimies vore en sådan svenskhatare som han är". Det var därför han hade ställt "den svenske generalstabsöverstelöjtnanten Berggren under den forne hästkötaren Ekström"! – Det vore hårda ord. Fanns det fog för dem?.

Här bör genast påpekas, att någon personlig kontrovers mellan Berggren och Ekström var det aldrig fråga om. I brev till författaren – visserligen skrivet tjugo år efteråt – framhöll dåmera överste Berggren, att han personligen "icke tog någon del i dessa stridigheter". Han tyckte rent mänskligt bra om Ekström och hade såtillvida inget emot att lyda under honom. Att denna inställning till Ekström som person och till det påtvingade samarbetet med denne – "Ekström och jag samarbetade mycket bra!" – inte alls var en efterhandskonstruktion bestyrkes av ett samtida uttalande i ett brev till Palme, där Berggren på tal om den "obehagliga" kontroversen bl.a. framhåller, att "personligen var Ekström mycket vänlig mot mig och ingrep ej på något sätt i min befälsföring". Att Berggren å sin sida borde förhålla sig strikt lojal mot både Ekström och Koskimies i deras egenskap av överordnade chefer var för honom en självklarhet. Det ingick i hans militära hederskodex. Men tjänstemässig lojalitet är en sak, saklig kritisk hållning en annan. I själva sakfrågan var Berggren lika kritisk som Palme. Det var hans bestämda uppfattning, att hela nyordningen var sakligt omotiverad och "tak-

tiskt oklok". (Det må påpekas, att den nya taktiska formationen helt saknade reserver!).

Alltnog. "Boven i dramat" var uppenbarligen överste Koskimies, inte överstelöjtnant Ekström. Och några sakliga skäl för sitt agerande hade allt att döma inte Koskimies.

Händelsevis – möjligen var det inte bara av en händelse – inträffande på Hangöudd två dagar innan Koskimies nyordning skulle träda i kraft en delegation från Finlandskommittén, bestående av ordföranden, direktör Söderlund, chefredaktör Ivar Anderson och Palme. De orienterades av ledningen, pratade med de frivilliga (bl.a. vid "kompaniaftnar" på "kantinerna") och fick säkerligen en god inblick i läget och förhållandena i övrigt. Sedan reste de vidare till Helsingfors, där de bl.a. skulle sammanträffa med chefen för Högkvarterets frivilligbyrå, generallöjtnant Enckell.

Bara ett par dagar senare fick Frivilligbataljonen besök även av en annan ledamot av Finlandskommittén, överste Viking Tamm. Han kom visserligen inte ensam och inte närmast i sin egenskap av ledamot av Finlandskommittén. Han ingick i en större militär studiedelegation, ledd av generalmajor Folke Högberg och vari även ingick bl.a. prins Gustaf Adolf. Delegationen hade just avslutat en längre studieresa till östfronten och var nu på hemväg.

Överste Tamm fick tillfälle till ett enskilt samtal med bataljonschefen. Han var oroad av den administrativa nyordningen, varom han troligen hade förhandsorienterats av major von Stedingk. Men oron gällde inte i första hand de eventuella stridstaktiska konsekvenserna. Vad som främst bekymrade honom var vådorna för de frivilliga själva, om Ekström fick utåt "skylta som chef för de frivilliga". Tamm fick Berggren att lova "att verka för en ändring", men han befarade att denne därvid skulle behöva "allt det stöd han kan få".

Och sådant stöd kan man kanske säga att Berggren fick när Palme och hans medresenärer i Helsingfors uppvaktade general Enckell. Då skraddes sannolikt inte orden.

Därtill kan man möjligen sluta av Palmes redan anförda brev till kapten Flodén. Palme skriver hän bl.a.:

Hur olämpligt ur allmänna synpunkter Frivilligbataljonens underställande under Ekström än var, skulle det likaväl icke ha "för-

anlett någon opposition" (från Finlandskommitténs sida) om det ej hade varit för Ekströms politiska förflutna. Det var därigenom Ekström måste anses möjlig, "så snart man har att göra med svensk opinion i allmänhet och svenska arbetare ... i synnerhet". Palme ville emellertid samtidigt understryka "att det icke var Berggren" som opponerat sig mot att vara underställd "den forne hästskötaren", utan Finlandskommittén som självant ingripit "på högsta ort i Finland", och det "endast i de frivilligas och den gemensamma sakens intresse".

I och med att Finlandskommittén hade hänskjutit ärendet ända upp "till högsta ort" hade saken tagit en mycket allvarlig vändning. Mest penibel var den uppkomna situationen för överste Koskimies. Berggrens förslag – på direkt tillfrågan av Koskimies – "att förhållandena skulle återgå till tiden före omändringen", vägrade han absolut att lyssna till. "Efter en del diskussion" lyckades man omsider komma på en godtagbar lösning: "Avd. E" skulle omvandlas till "Avd. N"!

Berggren har berättat härom i anført brev till författaren: "Högkvarteret plockade fram överste Nordenswan ... Han kom dit och slog sig ned i bunkrarna i Harparskog och gjorde knappast någon större insats ... Nordenswan förde befälet (formellt) till Hangös fall. När Hangö höll på att falla var det nog Wiberg som i realiteten höll i trådarna".

Om överste Bjarne Nordenswan är i övrigt att säga, att han eljest var utbildningschef i södra Tavastlands militärlän och inte gällde för att vara ett fältherreämne.

Lördagen den 18 oktober 1941 utfärdades "Avd. N:s order N:o 1". Den lød:

"1. Jag har mottagit kommandot över följande trupper den 18.10.41 kl. 18.00: RP 55 till dess avlösningen har skett, SFB, III/IR 55 ...

2. Om avlösningen mellan RP 55 och III/IR 55 bestämmer jag i särskild order". Undertecknat: "Avd. N:s Kommendör: Överste B. Nordenswan"

Den särskilda order som skulle följa visade sig innehålla, att RP 55, alltså Ekströms bataljon, den 20 oktober skulle avlösas av III. batal-

jonen IR 55 (som ju redan tidigare hade legat på Björknäs-avsnittet). Så hade man lyckats rädda ansiktet även på överstelöjtnant Ekström!¹²

Anfallsplaner

I den tyska planläggningen för kriget mot Sovjetunionen ("Operation Barbarossa") hade eliminerandet av den ryska Hangö-basen redan från början spelat en relativt framskjuten roll. Under de tysk-finska förhandlingarna först i Salzburg i slutet av maj 1941 och sedan i Helsingfors i början av juni hade man också enats om att tyska och finska trupper tillsammans borde taga Hangö. Tyskarna skulle medverka med bl.a. en infanteridivision.

Den tyska division som avsågs för uppgiften var den då i Norge varande 163:e divisionen, efter namnet på sin kommandör känd som "Division Engelbrecht". Som bekant begärde och medgavs också tyskarna strax efter krigsutbrottet, att denna skulle få transiteras från Oslo till Haparanda/Torneå på svenska järnvägar. Tanken var att 163:e divisionen skulle anfalla i väster och norr genom Bromarvs skärgård och den finländska 17:e divisionen binda de ryska styrkorna i Hangö-områdets östra skärgård. Anmärkningsvärt nog var det alltså inte tänkt att anfalla över den då ännu relativt svagt befästa landgränsen.

Planen kom emellertid aldrig till verkställighet. När 163:e divisionens stab och förtrupp på morgonen den 28 juni ankom till Torneå, möttes divisionschefen av en kontraorder: divisionens deltagande i operationen mot Hangö hade inhiberats och den skulle i stället insättas på den finska östfronten. Detta beslut lär ha tillkommit på tyskt initiativ. Den bakomliggande tanken torde ha varit att, sedan avgörandet fallit i Ryssland – vilket inte torde (borde) dröja alltför länge – Hangö skulle falla s.a.s. av sig självt. – Den slutliga bekräftelsen på att man också från finländsk sida hade accepterat denna tanke var 17:e divisionens tillbakadragande och överförande till östfronten vid mitten av juli.

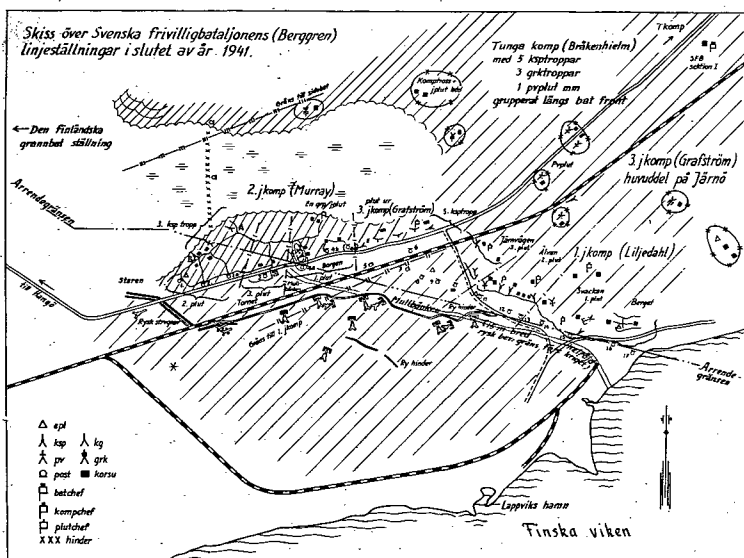
Det började så småningom stå klart, att avgörandet i öster kunde

komma att låta vänta på sig. Inom ledningen för Hangö-gruppen eller åtminstone ledningen för 55:e Infanteriregementet öppnade denna insikt ett olustigt perspektiv. Så uppkom tanken – ovisst först hos vem – att med de stridskrafter som stod till förfogande ändock våga ett anfall, visserligen med begränsad målsättning”.

Den första planläggningen tycks ha varit ambitiös i överkant. Anfallet var nämligen synbarligen tänkt att föras fram över hela frontlinjen (alltså ända från Dragsvik i väster), och anfallsstyrkan utgöras av alla i ”Grupp Wiberg” ingående fem bataljoner jämte artilleri och understödsförband. Kraftsamlingen skulle dock uttalet ligga på vänstra flygeln. Förstahandsmålet skulle här vara Lappviks samhälle, vilket – kostateras i en P.M., utarbetad av regementsadjutanten kapten Gallén – ”som en kil av 2 km längd och vid basen föga mer än 1 km bredd pressas mellan vår front och Tvärminne Storfjärd”. Genom eliminerandet av denna kil skulle dels frontlinjen få en kortare och gynnsammare sträckning, dels fienden på Ekö och Hermansö kunna effektivt bekämpas med direkt eld från Lappvik. Den nya linjen skulle också ge ett gott utgångsläge för en fortsatt aktion mot den ryska ”mellanlinjen” Koverhar – Syndanlen.

Att leda anfallsoperationen var överstelöjtnanten Wiberg tilltänkt, naturligt nog i hans egenskap av kommandör för trupperna på Hangöudd. Till dessa hörde ju också Svenska Frivilligbataljonen, som följaktligen även den var avsedd att ingå i anfallstyrkan. Några betänkligheter häremot tycks man inom SFB själv inte ha hyst. Åtminstone chefen för 2:a kompaniet, kapten Murray, var i stället klart positiv. I ett brev till C.A. Ehrensvärd, dagtecknat 5.9.1941, skriver han: ”Förberedelser pågå i smått för anfallet och jag hoppas att få ett par dagar dessförinnan till utbildning ... bakom fronten”.

Tillfälle till kompletterande utbildning bakom fronten kom ju sedan bataljonen den 18 september blivit avlöst av I/IR 55. Tillfället utnyttjades också väl. Den realistiska tillämpningen kom emellertid aldrig till utförande. Närmaste anledningen härtill var den inom kort ikraftträdande bisarra nyordningen av befälsförhållandena på Hangö-avsnittet, varigenom överstelöjtnant Wiberg avkopplades från all befattning med den taktisk-operativa verksamheten och i

Skiss över Svenska frivilligbataljonens (Berggren) linjeställningar i slutet av år 1941.

The Hanko-front Position of the Swedish Volunteer Battalion, late Autumn 1941.

stället först överstelöjtnant Ekström och sedan överste Nordenswan anförtröddes det högsta frontansvaret.

Inom SFB ville man inte därför uppge tanken på ett "anfall med begränsat mål" utan började i stillhet planera för ett sådant. I stället för överstelöjtnant Wiberg var det alltså nu överstelöjtnant Berggren som ledde arbetet, därvid biträdd främst av kapten Murray.

Planen förelåg färdig vid månadsskiftet oktober/november. "Avsikten i stort" var att framtränga från H-avsnittet och terrängen närmast höger därom i sydostlig riktning till genombrytning av fiendens främre ställning. Anfallet skulle sedan fullföljas till inneslutning av fiendens i Lappviksområdet, dvs. framför 1:a kompa-

niets avsnitt, grupperade stridskrafter. Anfallstyrkan (under befäl av överstelöjtnant Berggren) skulle utgöras av två förstärkta bataljoner: major Stackelbergs I/IR 55 (som ju tidigare hade försvarat Harparskog avsnittet) och SFB (förd av kapten Murray). Av frivilligbataljonen avsågs likväl 1:a kompaniet skola under anfallet bibehålla sin försvarsuppgift (vilken givetvis inte kunde släppas). Själva anfalllet skulle alltså komma att utföras av I/IR 55 och SFB utom ett kompani. Anfalllet var tänkt att ske "i fullt dagsljus och vid sådan tidpunkt, att fienden kan beräknas ha gått till vila efter nattens skärpta bevakning, förslagsvis kl. 09.00". Det skulle föregås av en kort men kraftig artilleriförberedelse.

Naturligtvis är det egentligen meningslöst att spekulera över vad som eventuellt kunde ha hänt, om anfalllet verkligen hade kommit till utförande. Nu blev så alltså inte fallet, vilket möjligen bort kunna förutses. Frågan var nämligen uppenbart så sprängladdad, politiskt och psykologiskt, att klartecken måste utverkas, inte blott hos den motsträvig överste Koskimies utan hos den högsta militära ledningen, alltså fältmarskalk Mannerheim personligen.

Det var den 4 november som överstelöjtnant Berggren avreste till högkvarteret i S:t Michel, efter att först ha föredragit anfallsplanen för general Valve. Om föredragningen för "Marskalken" föreligger två sena utsagor, den ena av Valve som tydligen byggde på vad Berggren rapporterat till honom.

Enligt Valves andrahandsuppgift skall nyckelreplikerna vid samtalet Mannerheim – Berggren ha varit följande:

"Tror Överstelöjtnanten att ett sådant företag skulle bidra till att förkorta kriget?"

"Nej, Herr Marskalk!"

"Vi låter bli det då."

Enligt Berggrens egen version skall Mannerheim ha motiverat sin vägran med, att han "icke ville taga på sitt ansvar de offer i spillda liv bland de svenska frivilliga, som ett anfall skulle kosta". Marskalken hade också klargjort, att enligt hans mening den svenska frivilligbataljonens politiska betydelse ej kunde överskattas.

Tydligen var Frivilligbataljonen i Mannerheims ögon värdefullare

såsom en levande – intakt – symbol för den svensk-finska ödesgemenskapen än som ett – i stort sett – dock försvinnande ringa krafttillskott i den fysiska kampen mot den stora grannen i öster.

Däri torde "Marskalken" väl också ha haft rätt.¹³

"Frontvardag" – hemlängtan

Frivilligbataljonens andra frontperiod – åtta långa veckor – blev en för de frivilliga i flera avseenden mycket påfrestande tid – långt mera påfrestande än den första. Till ställningskriget allmänt psykiska påfrestningar kom den deprimerande verkan av rätt avsevärda förluster: ett 15-tal stupade och ett 40-tal sårade. Mycket stor förstämning och saknad utlöste – särskilt givetvis inom 1:a kompaniet – den händelse – på själva Gustaf Adolfsdagen, torsdagen den 6 november – som kostade såväl chefen för 1:a plutonen, löjtnant Lars Söderhielm, som hans ställföreträdare, fänrik Gert Helliker, livet.

Till ställningskriget påfrestningar bidrog också i hög grad de mestadels mycket olustiga väderleksförhållandena.

Redan den 12 oktober föll den första snön, visserligen för att åter snart försvinna. Resten av oktober blev övervägande regnig och höstligt ruggig. Men därpå satte vintern in. Fram till omkring den 20 november, då vädret mera stadigvarande blev mildare, visade termometern mestadels köldgrader, nattetid ibland ner till 15 à 20 minusgrader. Kylan kändes så mycket mera bitande, framför allt på post, som soldaternas fotbeklädnad inte var anpassad för vinterförhållanden.

Den tidiga vintern med begynnande isläggning aktualiserade risken för att ryssarna skulle företa något överraskande mot den dittills både oförsvarade och obehövade kuststräckan mellan arrendegränsen och Järnösund. Chefen för Frivilligbataljonen fick sig därför underställd 2:a kompaniet IR 55. Kompaniet förberedde, så gott sig göra lät, försvar mot sjösidan, ett arbete som av säkerhetsskäl till större delen måste utföras under dygnets mörka timmar (vilka ju nu började bli ganska många).

Oron för att fienden skulle kunna företa sig något överraskande

i försvararnas rygg var kanske inte obefogad. I varje fall började han under denna period visa sig mera aktiv och "på bettet" än tidigare. Inte minst gällde detta i fråga om patrullverksamheten. På Björknäs-avsnittet klarade sålunda en rysspatrull bravaden att snappa bort en finländsk lyssnarpost. Ryska patruller rapporterades också ha tagit sig över den hittills såsom oframkomlig bedömda myren – som ju utgjorde gräns mellan bataljonerna – vilket föranledde att i fortsättningen större uppmärksamhet måste ägnas åt bevakningen och försvaret av detta obemannade område. Eljest föreföll V-avsnittet numera vara föremål för en viss prioritering eller kraftsamling. Tecken tydde på att ryska patruller vid flera tillfällen oförmärkt smugit sig in i ställningen. Vid ett sådant tillfälle kom det till eldstrid mellan en inifrån ställningen kommande rysspatrull och en av 1:a kompaniets lyssnarposter. Därvid nedsköts en av ryssarna, en ung soldat från Krim, medan av de övriga i patrullen åtminstone en sårades.

Alltnog. Det ena med det andra gjorde, att stämningen och andan inom Frivilligbataljonen efter hand tenderade att sjunka. "Folket börjar bli tröttkörda nu", skrev chefen för tunga kompaniet den 13 november i sin krigsdagbok. Ett symptom på den försämrade andan var den markanta ökningen av antalet avskedsansökningar vid denna tid.

Anställningstidens längd var ju, såsom i det föregående berörts, inte från början fixerad. I princip skulle anställningen vara till krigets slut. De flesta frivilliga, åtminstone de som gick ut bland de första, hade förmodligen föreställt sig att hela kriget skulle bli en affär på kanske ett par – tre månader. "Det skulle bara bli ett sommarkrig"! Nu var man redan inne i november. Kriget gick på sin femte månad, och alltså kunde inget slut skönjas. Hangö, det hägrande målet, tycktes komma att hålla sig, troligtvis vintern över, möjligtvis betydligt längre. Men att ligga i det oändliga i Harparskogs leriga eller snöfyllda skyttegravar och fuktdrypande korsur och bara vänta på ett slut som aldrig ville komma – det var förvisso ett föga tilltalande framtidsperspektiv för de allra flesta. Kanske inte att undra på att många då helst ville ta sin mats ur skolan. Men kontraktet band dem.

På finländskt håll – närmast då chefen för Högkvarterets frivilligbyrå, generallöjtnant Enckell – hade man från början en mycket restriktiv inställning till inkommande avskedsansökningar. Endast omständigheter som inte förelegat eller kunnat förutses redan vid enrulleringstidpunkten borde få gälla som giltiga skäl för avsked, hävdades det. Inom Finlandskommittén var man nog böjd för att följa en något mjukare linje. Hangös fall skulle visserligen avvaktas, men därefter borde alla som så önskade beviljas avsked ur finsk krigstjänst.

Efter hand som tiden gick blev tecken flera och mera illavarslande "på en växande olust och hemlängtan" hos de frivilliga, bottnande i psykisk och fysisk trötthet och parad med besvikelse över krigets långvarighet. Även hos general Enckell stadgade sig under intrycket härav övertygelsen, att en fixering av anställningstidens längd var nödvändig, vilket han även framhöll för fältmarskalk Mannerheim. I ett personligt handbrev till ordföranden i Finlandskommittén, Gustaf Söderlund, meddelade också överbefälhavaren i mitten av november, att han "numera i fullt samförstånd med bataljonskommendören beslutat tidsbegränsa bataljonens uppgift i Finland till intagningen av Hangö".

Knappast anade då vore sig "Marskalken" eller de frivilliga att denna händelse skulle komma att inträffa så pass snart som fallet blev.¹⁴

Hangö-mottin "mognar"

Det ryska artilleriets störningseld tilltog fr.o.m. början av november påfallande i intensitet för att mot månadens mitt åter avtaga. Med tillstånd av Högkvarteret bestämdes då, att ett 10-tal av SFB:s officerare, däribland alla kompanicheferna utom chefen för 3:e kompaniet, skulle få resa på en veckolång studiefärd till östfronten, med avresa söndagen den 16 november. Tillförordnade kompanichefer blev: för 1:a kompaniet löjtnant Arne Stade, för 2:e kompaniet löjtnant Ragnar Cedergren och för 4:e kompaniet löjtnant Carl Olof Wrang. "Här tyckte de nog i allmänhet, att jag tunnat ut för

mycket", skrev Berggren till Palme, "men jag svarade fräckt, att det skulle gå bra ändå, ty jag var ju kvar själv". Det gick bra – men ...

Den kanske mest dramatiska veckan i bataljonens historia hade inletts.

Veckans första dagar var fortfarande mycket lugna. Särskilt påfallande var tystnaden efter mörkrets inbrott tisdagen den 19 november. Den livliga skottlossning som vanligen kännetecknade kvällstimmarna uteblev denna afton. Ej heller iaktogs, likaledes mot vanan, några lysraketer. Förhållandet bedömdes så anmärkningsvärt, att bataljonschefen gav order om utsändandet av patruller ur 1:a respektive 2:a kompaniet för att utröna, om fienden kunde ha utrymt sin främre ställning. Tecken, tydande på att ryssarna förberedde eller möjligen redan hade inlett evakuering av Hangöområdet, hade nämligen sedan en tid tillbaka kunnat iakttagas. I 2:a kompaniets krigsdagbok säges lakoniskt, att "då fienden markerade sin närvaro med eld, fingo patrullerna ingen anledning att utgå". Från 1:a kompaniet utgick däremot vid 2-tiden på natten en patrull bestående av chef och 4 man. Patrullens uppgift var att spränga en öppning i fiendens 6-radiga huvudhinder och sedan genom öppningen intränga i ställningen. Det visade sig emellertid, att fienden hade minerat hindret, och vid apterandet av de medförda rörladdningarna detornerade en trampmina. Därvid fick frivillige Åke Runälv ena foten avklippt och även patrullchefen, fältväbel Holmberg, sårades. Patrullen måste återvända. Ingen eld utgick emellertid, och återförandet av de sårade beredde därför endast måttliga svårigheter.

Patrullens huvuduppgift kvarstod emellertid olöst. Kompanichefen beordrades därför att låta en ny patrull utgå med motsvarande uppgift. Med hänsyn till de vuxna erfarenheterna och den förestående gryningen gjordes denna patrull något starkare än den första. Dessutom förbereddes artilleri- och granatkastarunderstöd, särskilt med tanke på tillbakaryckningen, alltså för den händelse att ställningen skulle visa sig inte vara utrymd.

Chefen för den understödjande granatkastartroppen, fänrik Nils Löfgren, har i sin dagbok skildrat vad som hände på följande sätt:

"... Kl. 06.30 hastigt ny ordergivning hos kompanichefen. Bataljonschefen har bestämt, att åter en patrull ut kl. 8.15 om 1+6 man med 4 maskinpistoler, 3 pistoler, 25 handgranater, 4 buntladdningar, 1 pulka. Artilleriunderstöd. Kompch Stade, artillerilöjtnanten, patrullchefen översergeant Karlsson och jag ut kl. 8 till lyssnarpost 7 (kompaniets längst västerut belägna post, invid järnvägen) för planering av understödet m.m. 3 ryska granater brakade ned mot stigen, när vi gingo fram. En artillerisignalist fick en skärva i baken."

Några kommentarer må här skjutas in. Det är knappast riktigt, att bataljonschefen hade bestämt, att patrullen skulle utgå kl. 8.15. Troligare innebar hans order, att patrullen skulle gå ut snarast möjligt, förhoppningsvis före gryningen (vilken visserligen inte visade sig möjligt). Den kan vidare i efterhan möjligen sägas, att kompanichefen på detta stadium, i detta ögonblick, borde ha beslutat att "avbryta övningen". Fienden fanns ju tydligen kvar, åtminstone med vissa delar, och hade möjligen förstått att något var i görningen! Kompanichefen torde emellertid ha uppfattat ordern så, att företaget skulle fullföljas, tills patrullen eventuellt mötte fientligt motstånd. Och: order är order!

Ordet går nu åter till fänrik Löfgren:

"Patrullen möttes genast av eld när den gick ut och måste vända. Stf. Rundlöf, 3:e pluton, mycket svårt sårad. Satte i gång med grk från lyssnarpost 8. Såg patrullen gå tillbaka i små grupper. Sköt in på bunkern, kulsprutevärnet och ett par enstaka mynningsflammar. Eldade på med 43 granater på 5-10 minuter. Vi svarade med eld från automatvapen och skyttar. Tung pjäs besköt lyssnarpost 7 och stigen bakåt, bakom lyssnarpost 8 och 3. plut chefskursu. 5 sårade i patrullen ..."

Kommentaren i den officiella stridsberättelsen må återges utan kommentar: "Stödjepunktchefen för V-avsnittet hade fått svar på frågan, om de fientliga ställningarna voro besatta eller tomma".

Till Tunga kompaniet hade kl. 8.15 kommit order från bataljonsstaben, att "två ksgrupper ur finländarna" skulle hållas beredda att utgå. Order skall även ha getts till kompani Grafström att vara berett att framgå till Lappvik. Dessa förberedande order kontra-

manderades, sedan bataljonschefen fått rapport från chefen för 1:a kompaniet.

Att fienden fanns kvar blev snart ytterligare bestyrkt. Högst någon timme senare öppnades från rysk sida en mycket kraftig artillerield, främst koncentrerad till C-avsnittet, alltså området mellan landsvägen och järnvägen. Därvid sårades två man, av vilka den ene fältväbel K.E. Jacobsson, senare på dagen avled av sina skador. Efter denna förvarning inskränkte sig fienden under dagen till mera sporadisk eldgivning. Men sent på eftermiddagen – "kl. 17.00, när det sedvanliga middagsmålet delades ut bland trupperna", säger "Avd. N:s" stridsberättelse – bröt stormen lös. Under en timmes tid vräkte elden från 12–14 fältbatterier, ett stort antal luftvärnsbatterier, grovt artilleri och järnvägsartilleri samt granatkastare ned över Hangö-gruppens hela front. "Så som det ryska artilleriet skjutit i dag har de aldrig gjort", konstaterade efteråt Tunga kompaniets dagboksförare. "Av mynningsflammorna var himlavalvet upplyst i grannröd färg, och krevaderna duggade lika tätt som när ett trettiotal trumslagare slår trumvirvlar utan avbrott." Så inspirerat återges de framkallade syn- och hörselinttrycken i den officiella stridsberättelsen.

Efteråt kunde konstateras, att det ryska eldöverfallet, trots den väldiga ammunitionsinsatsen, haft förbluffande ringa verkan. "Inte en enda stupad, och inte en enda sårad", uppges rentav i stridberättelsen. "En häst var den enda förlust som fienden åstadkom på vår sida, samt några avbrutna telefonförbindelser som snabbt reparerades." (Inte heller någon nämnvärd "moralisk verkan" kunde iakttagas, åtminstone ingen negativ sådan).

Chefen för Frivilligbataljonen å sin sida konstaterade, att allt hade fungerat som det skulle, varför också "stämningen lugnade sig i tropparna". Där hade man, enligt Berggren, trott (eller åtminstone fruktat) att det våldsamma eldöverfallet förebådade ett anfall.

Det blev alltså inget ryskt anfall den här gången (och ingen annan gång heller). Frågan blir då, vad den ryska ledningen egentligen hade avsett med denna "styrkedemonstration".

Ett hypotetiskt svar gav överstelöjtnant Berggren i brev till Fin-

landskommittén den 21 november. Han tänkte sig, att ryssarna möjligen hade skrämts upp av patrullföretagen på V-avsnittet föregående natt, befarat att dessa utgjorde förebud till ett förestående anfall och velat förekomma ett sådant genom en kraftig "moteld". Att så var förhållandet uppgav verkligen två ryska överlöpare – unga bondpojkar från Ukraina – vilka följande kväll (den 20:e) anmälde sig vid en av 1:a kompaniets lyssnarposter.

De båda överlöpare hade emellertid också andra och mera intressanta ting att förtälja. De berättade, att två av bataljonerna i deras regemente (IR 335) redan för några dagar sedan hade dragits tillbaka, och att deras egen bataljon (II:a) fått order om uppbrottsberedskap. – "Vi förstodo vad som var i görningen", lyder kommentaren i stridsberättelsen. "Något i endast under de senaste dagarna anat, det hade vi nu fått bekräftelse på".

Detta "något", som "vi" anat och nu fått bekräftelse på var alltså, att ryssarna i själva verket redan hade satt i gång med att evakuera Hangö. Såsom vi nu vet, hade beslutet därom fattats redan omkring den 25 oktober, alltså samtidigt med att man inom SFB planlade anfallet mot Lappvik, och de första evakueringstransporterna (främst omfattande sårade och civila) genomförts under första veckan av november. Den fortsatta evakueringen hade försvårats och fördröjts genom höststormar och minsprängningar av transport- och eskortfartyg. Men just den 21 november avgick från Hangö en tredje större transportomgång. Nästan hälften av garnisonstruperna – de bästa – fanns dock fortfarande kvar. Men styrkeförhållandena hade börjat utjämnas.

Tecknen på att Hangö höll på att helt utrymmas blev flera och tydligare under de sista novemberdagarna. Litet varstans syntes eldsken från Hangö-hållet, berättar Åke Kretz, plutonchef och framstående patrulledare vid SFB:s 2:a kompani, i sin bok Frontvardag. "Till och till hördet detonationer. Sin vana trogen hade ryssen börjat förstörelsearbetet. Hangö höll på att mogna".¹⁵

Hangö åter fritt

"Nu har vi snart legat i ställningarna sju veckor", skrev chefen för SFB hem till Sverige två dagar efter det stora eldöverfallet. "Det är nog i längsta laget, ty pojkarna börja lida brist på sömn". Några dagar tidigare hade på Björknäsavsnittet III. bataljonen IR 55 efter blott en månads fronttjänst åter avlösts av Martin Ekströms Kustbataljon 55. Det bör då ha tett sig rimligt, att även för SFB avlösningens dag måste vara nära förestående. "Avlösning ligger i luften", antecknade också några dagar senare Bråkenhielm i sin krigsdagbok. Han och den övriga "studiedelegationen" hade strax innan – måndagen den 24 november – återkommit från östfronten.

När och hur beslutet om avlösningen fattades och order därom utfärdades har inte kunnat fastställas. I den officiella stridsberättelsen skildras emellertid avlösningen sålunda:

"Svenska frivilligbataljonen som legat i ställningarna allt sedan den 6 oktober, i den närmaste 8 veckor eller den längsta tid någon av bataljonerna på Halo varit i eldlinjen utan avlösning, hade anhållit om avlösning emeden truppens manskap kände sig fysiskt trötta. Det hade blivit dåligt med sömn på den senare tiden på grund av den fientliga elden. Den vattensjuka markbeskaffenheten på halva avsnittet gjorde att de flesta av korsurna voro fuktiga och i en del trängde vattnet in på golvet ... Till avlösning bestämdes II/IR 55, major C.H. Charpentier. ... Den 28 november var avlösningen utförd."

Enligt den nyss citerade dagboken genomfördes avlösningen "lugnt och planenligt". Dimma hindrade rysk insyn och fienden förhöll sig stilla.

SFB blev nu på nytt underställd chefen för IR 55 och förlades i barackläger vid Vitträsk såsom regementsreserv.

Onsdagen den 3 december 1941 utfärdade Hangö-gruppens kommandör, överste Koskimies, en dagorder, riktad till "Soldaterna i Hangö Gruppen". Dagordern inleddes sålunda:

"Vår uppgift på Hangöfronten nalkas sitt slut. Fienden har natten mellan 2-3 i denna månad med en flottavdelning på över tio fartyg i flera konvojer utrymt Hangö-udd jämte kringliggan-

de holmar. Den synnerligen häftiga artillerield, som pågått redan under flera veckor, ävensom de talrika explosioner och eldsvådor, vilka senare förekommit, ha sedan länge varslat om det, som nu inträffat. Fienden har funnit bäst att välja en osäker flykt sjöledes framom att stanna kvar i Hangö till vintern. ... Fullständig undergång eller kapitulation hade då blivit fiendens öde."

Med bortseende från de osäkra spekulationerna om vad som kunde ha blivit fiendens öde, om han valt att stanna kvar i Hangö över vintern, kan det konstateras, att överste Koskimies' historieskrivning i sin koncentrerade form ganska korrekt. Den sovjetiska marinledningen hade till slut bestämt sig för att inte mera plottra med småtransporter utan i stället "sätta allt på ett kort" och på en gång evakuera allt som återstod – trupper och materiel –, "kosta vad det kosta ville". Företagen kom att kosta åtskilliga fartyg och tusentals människoliv, men huvuddelen av fartyg, trupper och materiel kom dock småningom fram till Leningrad. En del vapen och förråd hade man förstås måst lämna kvar, men det mesta i sådant skick, att de ej skulle bli sin nya ägare till mycket glädje.

Transportflottan och eskortfartygen hade anlänt till Hangö de sista dagarna i november. Ilastningen påbörjades omedelbart enligt en på förhand uppgjord plan. Den 1 december sköt artilleriet en sista avskedssalut. Under den påföljande natten lösgjordes sig trupperna vid landfronten och drog sig tyst och stilla bakåt, utan att detta observerades från motståndarsidan. De sista täckförbanden avhämtades på eftermiddagen den 2 december och biltransporterades till Hangö. Vid 22-talen hade det sista fartyget lagt utan från kajen.

Ledningen för "Avd. N" var på morgonen den 3 december på det klara med, att fienden hade utrymt sin främsta ställning. Att hela Hangö-området totalevakuerats hade man däremot ännu inte fullt klart för sig. Från II/IR 55 och RP 55 framsändes förkompanier, vilka avancerade på ömse sidor av järnvägen. Trots att framryckningen skedde i dagsljus och med stor försiktighet krävdes offer i döda och sårade, då terrängen var fullspäckad med minor.

Inom Svenska Frivilligbataljonen togs nyheten om fiendens tillbakadragande emot med blandade känslor. Man hade ju legat i främsta linjen i månader och ansåg sig med fog ha gjort "grovarbetet", och nu såg det ut som om man ändå inte skulle få vara med om slutuppgörelsen.

Men riktigt så blev det inte. Tillsammans med sin regementskommandör hade chefen för Frivilligbataljonen skyndat till Hangö-gruppens stab. Med understöd av Wiberg krävde Berggren, att SFB skulle få deltaga i frammarschen. Motvilligt gav Koskimies sitt tillstånd: ett av bataljonens kompanier skulle få deltaga, underställt chefen för II/IR 55.

Den av SFB:s kompanichefer som utvaldes för uppgiften var kapten Grafström. Hans 3:e kompani bedömdes "lättast gripbart". Förstärkt med tunga vapen ur 4:e kompaniet under befäl av löjtnant Wrang, samt medförande Raseborgs skyddskårsdistrikts flagga, som överstelöjtnant Wiberg i ilfart låtit eftersända, anträdde kompaniet snarast efter mottagen order frammarschen. Närmare order om sin uppgift skulle kompanichefen erhålla av chefen för II/IR 55, major Charpentier, efter framkomsten till den gamla frontlinjen (vid C-avsnittet).

Under uppehållet där utspisades middagsmålet. Här erbjöd också, tydligen på eget initiativ, SFB:s pionjärofficer, fänrik Ivan Pelli-jeff, jämte en av hans pionjärer kompanichefen sina tjänster under den fortsatta framryckningen. Erbjudandet togs tacksamt emot. Vid 20-tiden fortsattes framryckningen, närmast till Syndalen, som var det "för denna dag angivna målet". Engligt order från "Avd. N" fick inga fordon medföras, varför all tung materiel måste bäras. Efter ett par timmars marsch hade man i alla fall hunnit i fatt det framförvarande kompaniet, 5./IR 55, vars uppgift övertogs av 3./SFB. Närmast gällde det nu att försvara den tagna terrängen. Vilka order eller instruktioner som därutöver givits är oklart. Man hade fortfarande mer än 20 km marsch kvar fram till Hangö. Klockan var mellan 22.00 och 22.30.

Om vad som sedan hände under natten till den 4 december föreligger ett flertal källor, vilka kan delas upp i två grupper. Den ena "gruppen" består egentligen av en enda berättelse:

"Avd. N:s" officiella stridsberättelse. Den andra källgruppen är mera rikhaltig och kan betecknas som "memoarskildringar" av marschdeltagare. Främsta rummet intar naturligtvis de redogörelser som Anders Grafström själv i olika sammanhang har gett, särskilt de som tillkommit redan dagarna efter marschen. Övriga åsyftade skildringar härrör, dels från Ivan Pellijeff, dels från menige Uno Gunnerfeldt, Tunga kompaniet. Båda de senare har publicerats i *Finlandsfrivilligas Tidning* (1982, resp. 1961). Fastän de innehåller många detaljuppgifter av stort intresse skall här av utrymmesskäl endast återges några utdrag ur Grafströms berättelse.

"Natten var idealisk, månljus och stilla, och man beslöt sig för en omedelbar frammarsch från den punkt, där avlösningen av 5./IR 55 skett. Det blev en hård marsch.

... ett hundratal minor i vägen oskadliggjordes och alla de tunga vapnen måste bäras. ... Vägkanterna var beströdda med ... kvarlämnad utrustning, men det fanns inte tid till mera ingående undersökningar. Hangö hägrade ...

"Kl. 6.25 på morgonen nådde förplutonen staden ... Flera färska eldsvådor skvallrade om tidsinställda bomber, gatorna avpatrullerades för att konstatera om fiendeavdelningar dröjt kvar, och hamnområdet besattes. ... Efter en hastig orientering på platsen konstaterades snart, att kyrkan och rådhuset voro stadens mest betydande byggnader, och så valde man rådhuset för att där hissa den finska flaggan som tecken på att Hangö åter var i rätta händer. Precis kl. 8 ägde ceremonien rum 'under skyldra gevär', ett rungande 'Gud bevare Finland' och övriga militära hedersbetydelser."

Med Grafströms version må jämföras den som den officiella stridsberättelsen förmedlar. Den lyder:

"Efter det 3./SFB avlöst 5./IR 55 fortsatte kompaniet framryckningen mot Hangö längs den underhållsväg ryssarna använt sig av ... Trots mörker och forcerad takt lyckades kompaniet under marschen avlägsna alla de försåtliga minor, som fanns i dess väg."

Spetskompaniernas framryckningsmål för den 4 december var linjen Pumphuset – Uusi Hautausmaa (Nya Begravningsplatsen) –

Tallholmarna, men framryckte 3./SFB över denna linje av någon outredd anledning. Av allt att döma hade inte II/IR 55:s order till detta kompani varit tydlig nog, eftersom de visade sig att kapten Grafström saknade all kännedom om det följande framryckningsmålet.

Såsom synes föreligger en rätt markant tendensskillnad mellan de bägge versionerna. Stridsberättelsens författare är tydligt nog starkt kritisk mot kapten Grafström, och det söker han inte dölja. Chefen för SFB kunde för övrigt själv konstatera, att rapporten om den grafströmska truppens bedrift mottogs med synnerligen blandade känslor vid staben för "Avd. N". Av allt att döma var entusiasmen inte större hos chefen för Hangö-gruppen. Varför?

En antydan om svaret kan man finna hos Pellijeff. Han skriver:

"Litet skottlossning uppstod ... när en finsk patrull anlände med motorbåt till Hangö. Eftersom vi var klädda i kappor, som något påminde om de ryska, så trodde de att vi var ryssar. Misstaget klarades snabbt upp utan att någon kom till skada. Den finska patrullen sökte också upp en flaggstång där de kunde hissa sin finska flagga."

Båtpatrullen, som kom från Bromarv och fördes av löjtnanten, sedermera stadsdirektören i Hangö, Karl-Ove Berglund, lär ha anlät till Hangö, vid halv 9-tiden, något försenad på grund av motorkrangel. En medföljande krigskorrespondent har berättat härom: "Hangöfrontens kommandör hade (har) gett ett hedersuppdrag åt en liten patrull skärgårdsbrigad – de skulle (skola) hissa krigsflaggan på kyrktornet i Hangö". Uppdraget var inte alldeles lätt att utföra, framhåller korrespondenten, "men till slut vajade (vajar) Finlands krigsflagga på Kyrktornet som ett synligt tecken på att den rätte husbonden återvänt hem".

För säkerhets skull blev Finlands flagga en tredje gång officiellt hissad i Hangö. Det skedde två dagar senare, lördagen den 6 december, på Finlands självständighetsdag. Vid denna ceremoni var bl.a. kommandören för Sjöstridskrafterna, generallöjtnant Valve, och chefen för Hangö-gruppen, överste Koskimies, närvarande. Genera-

Fältmarskalk Mannerheim tar med vackra ord och med delning av ordnar avsked av den svenska frivilligbataljonen i december 1941 efter fallet av den ryska Hangö basen. SA-kuva.

Marshal Mannerheim paying a farewell visit and returning thanks by decorating the Swedish Volunteers after the fall of Hanko in December 1941.

len yttrade i sammanhanget: "Vi kunna vara glada och lyckliga över att det fallit på vår lott att bevittna, hur vår blåvita flagga, på årsdagen av Finlands självständighet, för första gången hissas i det återövrade Hangö".

Så var då omsider Hangö åter fritt, åter finskt. Därom kunde efter detta ingen tvekan råda.¹⁶

Epilog

Med Hangös återtagande skulle Svenska Frivilligbataljonen som enhet anses ha löst sin förelagda uppgift – de hade man "Marskal-kens" egna ord på. Nu var alltså denna förutsättning uppfylld: bataljonen hade fullgjort vad på den ankom och stod därmed inför sin avveckling.

För de frivilliga som individer stod däremot valet fritt mellan att återvända till hemlandet eller att kvarstå i finländsk krigstjänst, i senare fallet för att kämpa i ett annat förband och vid en annan front. För det övervägande flertalet torde valet inte ha ställt sig alltför svårt. Man tyckte sig nu ha gjort den insats för Finlands sak som man av skilda, ibland kanske dunkla, motiv hade känt sig manad att göra.

Måndagen den 15 december anlände fältmarskalken själv – i rykande snöstorm – till Harparskog för att där avtacka – och hemföra – Frivilligbataljonen. Mannerheim var åtföljd av bl.a. försvarministern generallöjtnant Walden samt generallöjtnanterna Enckell och Valve. Om den celebre gästens besök förtäljes så i den officiella stridsberättelsen:

"Efter att ha inspekterat alla kompanier i frivilligkåren stannade fältmarskalken i paradplanens mitt, där kårens officerare samlats på ett led. Fältmarskalken började här sin utdelning av hederstecken genom att till överstelöjtnant Berggren överlämna Frihetskorset av I. klass. Med kraftig och bärande stämma läste fältmarskalken därefter upp sin dagorder till Svenska frivilligkåren. Fältmarskalken önskade även svenskarna en god jul och sökte sig sedan till den hederstribun av granris som placerats vid vägen. I den alltmera tilltagande snöyran marscherade sedan svenska frivilligkåren för fältmarskalken och därmed var första steget till svenskarnas hemförlovning taget."

Ett par dagar av avveckling och avrustning följde. Mot torsdagen den 18 december var uppbrottets timme inne. Tidigt på morgonen marscherade SFB:s kompanier från sina förläggningar till Skogby station, där ilastning skedde. Färden gick närmast till Åbo, där ytterligare festinramad avtackning skedde genom den militära platsbefälhavaren och representanter för staden. På kvällen embar-

kerade de frivilliga på s/s *Mode*, som skulle föra dem den sista etappen från krigets mörklägda Finland tillbaka hem till det trots allt fredligt idylliska Sverige.

De utgjorde ingen stor skara, dessa hemvändande frivilliga. Summa 684 man upptog Frivilligbataljonens sista styrkebesked. Detta var alltså vad som återstod av de sammanlagt ca 900 man som dragit ut i österled för att kämpa på Hangö-fronten. Ett 80-tal av dem hade sårats, de flesta relativt lindrigt (några t.o.m. mer än en gång) men många så svårt, att de aldrig skulle återvinna full hälsa och rörlighet. 26 man (3%) skulle över huvud taget aldrig vända åter till hemlandet. De (och några till) utgjorde den tribut i människoliv – relativt sett försvinnande liten – som Sverige och det svenska folket 1941 hade erlagt för att i handling visa sin solidaritet med det kämpande broderfolket i öster, visa att Finlands sak alltså var "vår".

Också för dessa som offrat allt eller näst intill hade "Marskalken" haft erkännssamma ord i sin nyss berörda, lysande dagorder till de svenska frivilliga:¹⁷

"Med varma känslor, fyllda av andakt och tacksamhet" – så hade hans ord fallit – "minnes jag de tappra svenskar som offrat sina liv i kampen för vår gemensamma sak, för Nordens framtid. Mina tacksamma tankar gå även till dem bland de frivilliga, som sårats i striden och berövats sin arbetsförmåga. Finska folkets tacksamhet skall bestå genom tiderna".

Noter

1. Rytis tal tryckt: I Finlands ödestid. Tal av Republikens president (Stockholm 1941), s. 100–113; P.A. Dubov, Hangöudd 1940–1941 (Tidskrift i Sjöväsendet (TiS) 1976).
2. S. I. Kabanov, Na dalnih podstupah (Moskova 1971); Dubov (TiS 1976); Hangö på den andra sidan (förbundet Svenska Finlands-frivilligas Tidning FSFT, nr 1–2/1982; Pekka Silvast, Hangöudd som sovjetisk örlogsbas 22.3.1940–2.12.1941 (Ekenäs 1988).
3. Utöver ovan anf. arbeten: Stig Nyström, "Krasnij Gangut". Kort om och kring Hangöudd 1940–1941 (Ekenäs 1983); Jarl Gallén, Tre bataljoner. Infanteriregemente 13 på Karelska Näset sommaren 1944. (Tammerfors 1949, nyutgåva 1987). Generellt hänvisas till: Suomen

Sota 1941–1945, 9, utg. av Krigshistoriska Institutionen (Kuopio 1960), och J. Kiveliö, Hangon motti (i: Rannikkotykiistö taistelee, Helsinki 1951).

4. Finska högkvarterets kungörelser ang. "intagning av frivilliga i Finlands armé" enligt skrivelse från överste Stackelberg till Finlandskommittén; skrivelserna förvarade bland E. von Stedingks arbetspapper och handlingar i Finlandskommitténs av år 1941 arkiv i Svenska Krigsarkivet (SKrA). Där också en av Stedingk undertecknad, den 26 juni 1941 daterad, "P.M. beträffande anslag å kr. 200 000 till Finska legationen, Stockholm". Om Wasastjernas kontakter med Günther bl.a. enligt förf:s uppteckning av intervju med Wasastjerna 1969-01-25 (nu i SKrA). Palmes farhågor i brev t. A. Ehrensvärd 1941-06-22 Augustin Ehrensvärds arkiv, Tosterup-samlingen, svenska Riksarkivet (SRA). Om Finlandskommittén av 1939–1940 och avvecklingsstyrelsen se Finlandskommitténs verksamhet och de frivilliga svenska förbanden i Finland 1939–1940 (Stockholm 1941).
5. Källor för aktiviteterna i försvarsstaben i samband med "tillståndsfrågan" dagböcker av general Olof Thörnell och sedermera överste Börje Furtenbach (båda SKrA), för statsrådsberedningen den 3 juli dagbok av statsminister Hansson (Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm) och "minnesanteckningar" 1941–1942 av statsrådet Gösta Bagge (SRA). – Avskrift av svarsskrivelse till överbefälhavaren i Utrikesdepartementets arkiv, HP 1684 (SRA).
6. Åtskilliga aktstycken ang. Frivilligbyrån och Frivilligcentralen i Finska Krigsarkivet (FKrA), bl.a. rapporter från generallöjtnant Enckell (av 1941-07-06) och från överstelöjtnant Savonius (av Åbo 1941-07-06), Svenske militärattachén (major v. Stedingk) rapporterar i handbrev (av 1941-07-12 och 07-13), efter besök i högkvarteret till chefen för Försvarsstabens underrättelseavd (SKrA) om Mannerheims syn på betydelsen av en svensk frivilliginsats.
7. Huvudkälla för frågorna om "basorganisation" och "frivilligbyrån" E. v. Stedingks "Dagboksanteckningar rörande finsk-ryska kriget 1941" (maskinskrift), ingående i "Finlands-kommitténs av år 1941" arkiv (SKrA). Generellt hänvisas till den "Redogörelse för verksamheten 1941–1945" som Finlandskommittén efter krigets slut lät utarbeta och distribuera till vissa berörda personer. (Ett exemplar av redogörelsen bland Stedingks arbetspapp.) – Om neutralitetsbegreppet och dess förpliktelser: Stig Jägerskiöld – Torgil Wulff, Handbok i folkrätt under neutralitet och krig (Stockholm 1971).
8. Om frivilligstyrkans beräknade storlek Stedingk t. utrikesrådet Söderblom (koncept) 1941-07-10. (Kostnaderna för "2 500 man i två månader" beräknade till 450 000 kronor. – Siffrorna i "Tablå över rekryteringens förlopp" baseras främst på de s.k. dagrapporterna från Frivilligbyrån samt på veckorapporterna från försvarsstaben till försvarsdepartementet. Jfr Nils Löfgren, Svenska frivilligbataljonen 1941: Hangö-bataljonen. En studie över takten i uppbyggnaden och personalförändringar under dess verksamhet i (Meddelande. Armémuseum, 1987, s. 250–265). Avvikelserna förklaras av att Löfgren byggt på vid Frivilligbyrån förda registerkort. – Betr. tidiga avskedsansökningar: överstelöjtnant H. Berggren t. Palme 1941-09-19. Allt som allt var det ca 150 man som av olika skäl slutade sin tjänstgöring vid frivilligbataljonen i förtid.

9. Klarläggande beträffande militärindelningen i Finland inställning i utrustningsfrågan av major v. Stedingk överste Carlos Adlercreutz, Fst/U ("strängt förtroligt"), 1941-07-18. Jfr "P.M. över frivilligkårens utrustning och beväpning": bilaga 1 till Stedingks handbrev nr 162, 1941-08-02. – Huvudkällan för regeringsdebatten 12–13 augusti är Gösta Bagges "minnesanteckningar", som kompletteras av andra deltagares anteckningar. Jfr Gustaf Andersson (i Rasjön), Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen (Stockholm 1955) samt Per G. Andreen, De mörka åren. Perspektiv på svensk neutralitetspolitik våren 1940 – nyåret 1942 (Stockholm 1971).
10. Om frivilligbataljonen under organisationsskedet ("Avdelta jägarformationen") samt fanedsceremonien den 15 augusti berättas i vid IR 55 förd krigsdagbok ("Sotapäiväkirja") 15.6 – 28.12.1941 (FKrA). Om Hangös betydelse från svensk synpunkt jfr Rein Marandi, Med granrens ögon. Finlands fortsättningskrig 1941–1944 i svensk pressdiskussion (Ekenäs 1970). (Marandi, s. 104: "Av allt att döma ... Hangöbasen ... som i första hand förklarar, att parollen 'Finlands sak är vår' på sommaren 1941 återkom i svensk press") – Om (riks)svensk soldatmentalitet har bl.a. överste Wiberg intervjuledes uttalat sig.
11. Den viktigaste källan: (G. Palmgren,) Översikt av krigshändelserna på Hangöudds avsnitt (Hako) från krigsutbrottet till den 6.10.1941 samt IR 55:s verksamhet på Hangöfronten (FKrA). Se vidare Åke Kretz, Frontvardag (Göteborg 1942), där ett flertal patrullföretag vid 2:a kompaniet suggestivt och instruktivt skildras (med välgjorda skisser). Om det företag som kostade Rune Edlund livet har en av deltagarna, finländaren Verner Lindsjö, lämnat en mycket upplysande brevkildring (tryckt FSFT, nr 1/1987). Generellt hänvisas till: H. Berggren/G. Colliander, Stridsberättelse över Svenska Frivilligbataljonens (SFB) verksamhet 12.8.–15.12.1941.
12. Anf. skrivelser från högre myndigheter: SKrA, SFB:s arkiv Bataljonsstaben. Om sitt besök vid SFB har Tamm berättat i brev till G.V. v. Stedingk 1941-10-12 (SKrA, mil.att. i Helsingfors, Ink. handl.) – Stridsberättelsen, som omfattar ett 50-tal maskinskrivna sidor, torde ha utarbetats kort efter stridsverksamhetens upphörande på Hangöfronten i december 1941. Ett inbundet exemplar av berättelsen, skänkt av överste Berggren, försvaras i SKrA. Jfr Suomen sota, 9, s. 44; jfr ock Kiveliö, s. 58–86. (Major Kiveliö var stabschef hos överste Koskimies).
13. Om Hangö i den tysk-finska krigsplanläggningen se Mauno Jokipii i Militärhistorisk Tidskrift (Stockholm 1985), s. 65–84. – Vittnesbörd om den av överstelöjtnant Wiberg ledda anfallsplanläggningen lämnar bl.a. två koncept, av dåvarande regementsadjutanten, sedermera professor Jarl Gallén välvilligt ställda till för:s förfogande. Det rör sig om dels en "Promemoria över läget från början av sept 1941 uppgjord av IR 55:s reg.adjutant" (maskinskrift med blyertspåskrift "Jag kan ej påminna mig om den skickats vidare uppåt, men tror så. J.G."), dels ett handskrivet "Av IR 55:s reg.adjutant uppgjord utkast till anfallsorder". – Murrays brev t. Ehrensvärd: SRA, Tosteruparkivet, C. A. Ehrensvärds samling. Berggrens-Murrays plan, dagtecknad 1941-10-31, i SFB arkiv, Bataljonsstaben. – Om Berggrens besök i högkvarteret utförligast i brev Berggren t. förf. 1961-10-18 (mera kortfattat i brev t. Palme 1941-11-06). Replikskiftet ej återgivet i Berggrens brev,

- däremot av Valve, dels i brev 1961-10-12, dels vid intervju 1969-01-28.
14. Om hälsotillståndet m.m. vid SFB: rapport av överstelöjtnant Savonius om inspektion vid SFB 7-8 november 1941 (FKrA, Frivilligbyrån). – "Instruktion för behandling av utländska frivilligas ansökningar samt deras entledigande ur tjänst" utfärdades av Högvartets frivilligbyrå 1941-09-25. Jfr Högv. Kommandoavd. t. general Enckell, 1941-10-06 och Palme t. Enckell 1941-10-09. Jfr ock Palme t. Berggren 1941-10-30 och Berggren t. Palme, 1941-11-06.
 15. "Dagbok förd av fänrik Nils Löfgren 15. 7.-22. 12. 1941": SKrA, Enskilda arkiv, Nils Löfgrens arkiv. En utförlig och livfull skildring av den blodiga onsdagen den 19 november, så som den upplevdes på manskapsnivå, har Sten Jonsson gett i FSFT nr 4-5/1942. – Den ryska "avskedskonserten" den 19 november gick i repris – ehuru då exekverad av en något reducerad orkester – tre dagar senare, då speciellt de bakre delarna av frontområdet uppvaktades. Särskilt väl samlad lå elden över den svenske bataljonschefens stabsplats. "Det fattades inte många sekunder och SFB skulle ha varit utan sin bataljonschef", rapporterade Flodén till Palme.
 16. Framställningen av den ryska evakueringen bygger främst på TiS, 3/1976. Enligt Kabanov transporterade Baltiska flottan inalles 27.809 man från Hangö till Leningrad, av vilka 22.822 slutligen kom fram till bestämmelseorten. – Spaningsofficeren vid IR 55 sammanställde dagligen "Meddelande om läget", byggt på orienteringar från "Avd. N" och högre staber. Dessa ställda till förf:s förfogande genom förmedling av dåvarande regementsadjutanten Jarl Gallén. – Uppgifterna om uppdraget till 3/SFB till förf. brevledes av Berggren och muntligt av Wiberg (dennes skriftliga order i SFB:s arkiv). – Grafströms berättelse för fronttidningen "Hangö-sudden" samt berättelsen om båtpatrullen från Bromarv (av Pentti Nikulainen) in extenso hos Nyström, "Krasnij Gangut".
 17. Mannerheims dagorder (även dagorder av 7/12 till "Hangögruppens tappra stridsmän") tryckta: Med rena vapen. Fältmarskalk Mannerheims dagorder 1918-1942 (Helsingfors 1942). Jfr. G. Mannerheim, Minnen, II (Stockholm 1952), s. 332, samt Bråkenhielms krigsdagbok.

Summary

THE SWEDISH VOLUNTARY BATTALION IN HANKO PENINSULA IN 1941

In spring and summer 1941 the forces deployed along the Finnish "Western front", Hankoniemi, also included a Swedish volunteer battalion (SFB). It was composed of small staff, HQ-company, 3 light infantry companies and so called 'heavy company'. The battalion was neither very strong its ranks and files only totalling some 750 volunteers, nor was it well equipped because of the liberum-veto of a member of the Swedish government. In regard to its personnel, the battalion could be considered as an elite troop instead. More than one fifth of the personnel were professional officers and NCO:s, the Commanding Officer being LtCol, P.S.C. Hans Berggren.

Compared with the Swedish volunteer force (SFK) which took part in the Finnish Winter War, the personell of the SFB was of better quality, but only one tenth of SFK's strength in numbers. There were many reasons which caused the comparatively low popularity of the voluntary movement of 1941. The most important reason was radically changed military-political situation followed by altered psychological attitudes among the Swedish population towards Finland and her new war. The slogan "Finnish case is ours" that had echoed so powerfully and almost unchallenged throughout winter 1939-1940, didn't gain much sympathy among the Swedish public opinion any more.

Another thing was that the quality standards of the volunteers were much higher in 1941 than they had been in 1939 as well as the matter that in 1941 only infantrymen were needed. The fact that the economic benefits of the volunteers were remarkably lower than had been the case during the Winter War, probably had a minor impact on the overall willingness to volunteer. It was rather the strictly restricted publicity of the volunteer movement that lowered the popularity of recruitment.

However, the relatively small but highly skillful troop of young Swedes, was shipped from Stockholm to Turku in mid-July under the auspice of "The Finlandsscommittee of 1941" and consented by the Swedish government. From Turku the battalion was further transferred to Hanko Peninsula, where it was re-organized and officially attached to the Finnish Army in mid-August. By that time the strength of the battalion had reached some 500 persons. On sunday August 17th, the battalion manned its sector in the Eastern landfront called Harparskog-line.

The Commanding Officer of Hanko Front was Colonel (artillery) Eino R. Koskimies at that time. The forces subordinated to him were

named "Hanko Group of Forces", which was under the overall command of LtGen Väinö Valve, Commanding Officer of the Finnish Naval Forces. Infantry Regiment 55. (IR 55) commanded by LtCol Rune Wiberg, formed the backbone of the ground forces in Hanko Front. The SFB and some time later also Coastal Battalion 55, commanded by a Swedish citizen, LtCol Martin Ekström, were attached to IR 55. The regiment was thus composed of altogether five infantry battalions two of which manned positions in the perimeter while three others formed a reserve in the rear.

Although no major fighting activities except patrolling and sporadic fire were carried out along the perimeter at that time, the service was psychologically strenuous. Because of that the five battalions were frequently rotated between front and rear. Accordingly, 1st Battalion of IR 55, battalion Stackelberg, took up the positions in the perimeter on 18th September relieving the SFB after one month's service there.

Slightly after the SFB was relieved, the leadership of Hanko Front made a re-organizational decision which was to result serious consequences. Both battalions manning positions in perimeter were detached from IR 55 and organized to form a separate Task Force. This measure was regarded risky because the Task Force was bound to man the perimeter without any reserve at its disposal.

In a sense, another point of view was far more serious. The Task Force was composed of SFB and Battalion Ekström, LtCol Martin Ekström acting as the Commanding Officer of the entire Task Force. This arrangement sounded the alarm among the Finlandscommittee in Stockholm which also reacted swiftly and sharply. Anxiety was caused by the fact that Ekström had a nazi-past. Therefore, the subordination of the SFB under his command could harm the whole voluntary movement. After various phases this unpleasant problem was solved so that an outsider, Colonel Bjarne Nordenswan, was appointed the Commanding Officer of the Task Force which was renamed "Task Force N" instead of Task Force E" accordingly.

On October 6th, the SFB was attached to the Task Force and assigned to service in the front for nearly eight weeks time. The long period of service in the front as well as harsh weather conditions made the service extraordinary demanding and burdensome both physically and psychologically. At the end of that period the spirit of the SFB deteriorated which was manifested among other things by great numbers of resignations.

Perhaps partly as a measure to re-establish the spirit, the leadership of the SFB began planning an attack with limited objectives. A tactical aim was to shorten the perimeter and to acquire better defence positions. The Task Force was composed of SFB and 1st Battalion of IR 55 under the leadership of LtCol Berggren. Anyway, that attack was never actualized. LtCol

Berggren presented his plan to Field Marshal Mannerheim at the beginning of October, but Mannerheim didn't consent to the attack. That was not because of the quality of the plan but because of the heavy casualties the attack might have caused. Heavy losses could have even endangered the very existence of the volunteer battalion as a symbol of the Finnish-Swedish mutual fate.

As it is nowadays known, the Soviets had already at that time made the decision to evacuate Hanko before winter. Although some indications of this were soon visible and they became all the more distinct when time went on, one couldn't be sure of that. On November 19th the entire Hanko Front was hit by a Soviet artillery barrage exceeding all other artillery firings Hanko Front had undergone before. The first interpretation was that the Soviets might attack to gain some restricted objectives. However, nothing like that ever happened and it later became evident that the barrage only was a practical way of getting rid of the surplus of ammunition that the Soviets were unable to take along with them.

The Soviets gradually departed Hanko in November 1941. Their last covering troops were drawn away from the perimeter and the evacuation of Hanko Peninsula was completed on December 2nd and 3rd. A couple of days before that the SFB was relieved by 2nd Battalion of IR 55. In any case the volunteers had mixed feelings about what had happened when they had not been in the perimeter. Because of mainly symbolic reasons the leadership of Hanko Front promised that one company of the SFB could partake in the advance to the City of Hanko which was considered as being dangerous. That company was commanded by Anders Grafström. In fact that company, unintended by the Front leadership, was the first unit to reach Hanko early in the morning on 4th December. Additionally it got the honour of hoisting the Finnish flag over the city.

According to the promise of Marshal Mannerheim, the Swedish volunteer battalion had now fulfilled its task. What followed was the delivery of their equipment as well as the warm thanks by Marshal Mannerheim in an arctic snowstorm before the repatriation.

In the eve of 18th December 684 out of 900 Swedish volunteers embarked a ship at Turku harbour due to transport them back home. Twenty-six never came back from Hanko Front.

TALVISOTAKESKUSTELUN HUIPENNUS -

Talvisota tutkimuksessa ja kirjallisuudessa 1989-90

Syksy 1989 ja talvi 1990 muodostivat yllättävän voimakkaan kiinnostuksen vaiheen 50 vuoden takaiseen talvisodan historiaan. On ilmeistä, että nämä kuukaudet merkitsivät julkisuudessa koskaan enää ylittämätöntä talvisotakeskustelun huipentumaa.

Tähän ilmiöön on olemassa monta syytä, jotka ovat sekä Suomen sisäisiä että ulkoisia. Keskeisen tärkeä on Suomen suhde nykyiseen Neuvostoliittoon. Vapaa keskustelu talvisodasta ja sen syistä ei olisi ollut mahdollinen ilman Neuvostoliitossa viime vuosien aikana tapahtunutta glasnostaia, avoimuutta. Erityisesti kiivasrytmisen tapahtumien vyöry ja sisäinen tilinteko Baltian-maissa, varsinkin Virossa kirvoitti suomalaisia uudenlaisiin arviointeihin.

Toisaalta myös Suomen sisäinen ilmapiiri ja siinä tapahtunut kehitys kymmenen vuoden aikana "Kekkosen kaudesta Koiviston aikaan" on luonut ennen arvaamattomia mahdollisuuksia uusien historiallisten arvioitten tekemiseen. Oma osuutensa tässä kehityksessä on ollut myös riittävän pitkällä ajallisella perspektiivillä.

Edellä mainitut tekijä yhdessä sen kanssa, että vielä on elossa osa talvisotaan osallistuneista veteraaneista, loi sellaisen yhteiskunnallisen ja poliittisen ilmapiirin, jossa uusi keskustelun aalto oli mahdollinen. On myös todettava, että keskustelu julkisuudessa ruokki itse itseään. Merkittävä osuus tässä oli erityisesti Pekka Parikan kirjailija Antti Tuurin Talvisota-romaanin mukaan tehdylle elokuvalla. Kyseessä oli syvältäluotaava tutkielma sodan mielettömyydestä ja ihmisen kestäkyvystä. Samalla se oli hyvin terapeutinen elokuva: kunnianteko sodasta selvinneille ja siellä kaatuneille.

Uudet näkökulmat

Syksyllä 1989 ilmestyneet tutkimukset ja niihin verrattavat kirjat sisälsivät itse asiassa hyvin samanlaisia kysymyksiä kuin aikaisemmatkin teokset. Kirjoissa keskityttiin pohtimaan kysymystä, oliko Suomi syyllinen talvisotaan vai ei. Toinen suuri kysymys koski varustautumattomuutta tai varustautumisen astetta.

Vuosi 1989 eli talvisodan 50-vuotisjuhlavuosi synnytti erilaisen sotakirjallisuuden hyökyaallon. Vakavasti otettavia tutkimuksia tai niihin verrattavia teoksia syntyi kuitenkin huomattavasti vähemmän. Olen valinnut tähän tarkasteluun viisi kirjaa: Kansakunta sodassa. Sodasta sotaan 1. (Valtion Painatuskeskus – Opetusministeriö, päätoimittajana valt. tri Silvo Hietanen), Talvisota (Kirjayhtymä, toimittajina professori Pertti Pesonen ja kirjallinen johtaja Keijo Immonen), Tunteiden talvisota. Suomi 1939–1940. (Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, päätoimittajana professori Jukka Nevakivi), Talvisodan henki (WSOY, kirjoittajana everstiluutnantti Sampo Ahto) ja Kun kansa kokosi itsensä (Tammi, kirjoittajana valt. lis. Lauri Haataja).

Toisenlainen talvisotakirja

Lauri Haatajan talvisotateos Kun kansa kokosi itsensä on toisenlainen sotakirja. Sen alaotsikko, Suomalaisten talvisota, kuvaa hyvin teoksen sisältöä ja tutkijan otetta.

Haatajan kirja ei ole tutkimus sanan perinteisessä merkityksessä. Se ei täytä kaikkia tutkimukselle kuuluvia tunnusmerkkejä: siinä ei mm. ole lähdeapparaattia. Toisaalta irtautuminen joskus kahlitsevastakin viiteapparaatista on antanut Haatajalle vapaamat kädet esittää varsin rohkeita ja uusia uria aukovia tulkintoja.

Haataja välittää talvisodan kollektiivisen kokemuksen, ”suomalaisten talvisodan” autenttisella tavalla. Toisaalta Haatajan etuna on kuuluminen nuorempaan, talvisotaa kokemattomaan sukupolveen. Näin kirjoittaja on välttänyt aikalaiskokijoille usein tyypillisen liiallisen subjektiivisuuden.

Haataja arvioi uudelleen talvisodan taustaa ja "syyllisyyskysymystä". Kuten edellä on todettu, on kysymys syyllisyydestä ollut voimakkaasti esillä jo koko 1980-luvun ajan. Nousu 1970-luvun alun kekkoslaisista moraalisen tuomion ja syyllisyyden alhoista on ollut hidas, mutta johdonmukainen.

Syyllisyyskysymyksessä Haataja liittyy jo aikaisempaan tutkimusvirtaukseen, joka on pyrkinyt näkemään ulkominiseri Erkon toiminnan vuosina 1938–39 uudessa ja ymmärtävämmässä valossaa.

Totuus "malli Cajanderista"

Haataja nostaa uskottavasti esiin jo unohdettuja tai kielteisen kai-un omaavia nimiä historian hämäristä. Erkon uudelleenarvioinnissa hän yhtyy jo aikaisempiin tutkimuksiin – kuten edellä todettiin. Pääministeri A. K. Cajanderin rehabilitointi on sitäkin uudempaa, vaikka esimerkiksi dosentti Silvo Hietanen onkin tullut hieman samanlaisiin tuloksiin Kansakunta sodassa -teoksen artikkelissaan.

Pilkkanimi "malli Cajander" oli tulosta pitkään jatkuneesta kä-denväännöstä poliittisen johdon, lähinnä hallituksen ja puolustus-neuvoston puheenjohtajan sotamarsalkka C. G. E. Mannerheimin välillä. Mannerheim pyrki kaiken aikaa kasvattamaan poliittista määräysvaltaansa ohi kansanvaltaisesti valitun eduskunnan sekä hallituksen ja presidentin. Maahan oli muodostumassa uhkaavalla tavalla ohi kansanvaltaisen kontrollin poliittista vastuuta vailla oleva sotilaallinen johtoinstituutio.

Mannerheim käytti mitä moninaisimpia keinoja painostaakseen hallitusta ja presidenttiä. Yksi hänen bravuurinumeroistaan oli eronpyynnön esittäminen. Tällainen anomus oli voimassa silloinkin, kun talvisota syttyi.

Kysymys varustelumenojen suuruudesta ja pienuudesta ei ole niin yksinkertainen asia kuin sodan jälkeen on annettu ymmärtää. Näin toteaa Haataja sekä myös Hietanen omassa artikkelissaan, johon palataan myöhemmin. Vahvasti aseistautuneet valtiot Puola ja Tshekkoslovakia sortuivat huolimatta hyvästä ja runsaasta

aseistuksesta, koska näiltä mailta puuttuivat yhteiskunnalliset edellytykset vastarinnalle. Sama koski myös verrattain hyvin varustautuneita Baltian maita.

Presidentti Paasikiven ja marsalkka Mannerheimin muistelmisaan lanseeraama historiallinen kuva alkaa rapistua. Talvisota ei ehkä ollutkaan "Erkon sota" ja kansalaismielipiteen vaatimus taipumattomuudesta oli vielä tiukempi kuin konsanaan Erkon linja. Sitä paitsi sen enempää Paasikivi kuin Mannerheimkaan eivät olleet valmiit ottamaan myönnytyksistä poliittista vastuuta.

Mannerheimin syytteet poliittista johtoa kohtaan puolustuksen tarpeiden laiminlyömisestä 1930-luvulla eivät kestä lähempää tarkastelua. Suomi kuuluu kokoonsa nähden johtaviin maihin puolustusmenoja mitattaessa, kuten Haataja ja Hietanen toteavat. On myös syytä panna merille, ettei Suomessa saanut koskaan alaa vaatimus aseistariisunnasta, niinkuin tapahtui Skandinavian maissa. Myös suomalainen asevelvollisuus aika pysyi verrattain pitkänä.

Kuten Haataja toteaa, Mannerheim ei tajunnut presidentti Kyösti Kallion, pääministeri Cajanderin ja puolustusministeri Juho Niukkasen sekä ulkoministeri Eljas Erkon taipumattoman linjan perimmäistä motiivia. Kaikki nämä poliitikot olivat kokeneet kaunistuttavana sortovuosien poliittisen kahtiajaon suhteessa Venäjään, jaon myöntyväisyyteen ja vastarintaan. Kansakunnan sisäinen hajoaminen Neuvostoliitolle tehtävien myönnytysten tuloksena oli vältettävä kaikin keinoin. Mieluummin oli ryhdyttävä vaikka sotaan. Parempi oli kestää Neuvostoliiton hyökkäys aikaisemmin yhtenäisin rivein kuin myöhemmin hajanaisena.

Haataja osoittaa Mannerheimin olleen reaalipolitiikassaan balttilaisella linjalla samoin kuin virolainen virkaveljensä "Viron Mannerheim", kenraali Johan Laidoner.

Suomalainen yhteiskunnallinen todellisuus, suomalainen kansanvalta ja mentaliteetti olivat vielä talvisodan alla vieraita Mannerheimille. Hän ei ollut myöskään lunastanut ärsyttävän politikoina ja omanarvontuntoisena sotilaana kansalaisten ja poliitikkojen jakamatonta luottamusta. Edes armeijan rauhanaikainen johto ei täysin luottanut häneen.

Presidentti Kallion rooli

Syksyllä -89 Suomen Kansallisteatterissa suuren yleisömenestyksen saaneessa Heikki Ylikankaan näytelmässä Tie talvisotaan kuvattiin presidentti Kyösti Kallio horjuvana ja tutisevana, vain Jumalaan turvaavana vanhuksena.

Haataja, jolla on ollut mahdollisuus käyttää presidentti Kallion yksityisarkistoja, luo toisenlaisen kuvan presidentistä. Sen mukaan hän seurasi aktiivisesti sekä sotilaallisen että kansainvälisen tilanteen kehitystä. Kalliossa oli karismaa ja hänellä oli pohjalaisena talonpoikana ja pitkän kokemuksen omaavana poliitikkona paremmat mahdollisuudet ymmärtää suomalaista kansanluonnetta kuin Mannerheimilla. Haataja toteaaakin Kallion nousseen Mannerheimin ohella kilpailemaan kansakunnan johtajan paikasta.

Haataja osoittaa arvioinneissaan, että talvisodan hengen luojina presidentti Kallio, ulkoministeri Erkkö, puolustusministeri Niukkanen ja uuden hallituksen ulkoministeri Väinö Tanner olivat merkittävimpiä kuin konsanaan Mannerheim ja Paasikivi. Mannerheimin arviot Suomen armeijan kestäkyvystä olivat samat kuin puna-armeijan johdolla: se voisi taistella vain kaksi viikkoa. Suurpoliittisilla argumenteilla perustellut Mannerheim näki, ettei Suomella ollut mahdollisuuksia. Sitävastoin presidentti Kallio ja puolustusministeri Niukkanen tajusivat tilanteen kansanpsykologiset ulottuvuudet. Suomen armeijan rivimiehet yllättivät entisen tsaarin kenraalin Mannerheimin taistelemalla. Sodan tuloksesta ylipäällikkö kasvoi miestensä mukana peräänantamattomuuteen.

Talvisodan henki

Talvisotakirjallisuuden toinen monografia on Sampo Ahdon teos Talvisodan henki. Kyseessä on tutkimus, joka perustuu sekä mielialaraportteihin että lehdistöön ja yksityisten kirjeenvaihtoon.

Talvisodan henki on kyllä alansa perusteoksia, mutta se on kirjoitettu ilmeisesti kiireessä. Kiire ei ole antanut tekijälle aikaa analy-

soida lähteitään. Teksti on yhtä ja samaa pötköä hengästymiseen asti ilman kappalejakoa tai alalukuja.

Alun Johdannon kuva 1930-luvun Suomesta on kiiltokuvamainen ja siitä puuttuu yhteiskuntahistoriallinen ote. Sen takia, etteivät asiat kuitenkaan olleet suomalaisessa yhteiskunnassa niin hyvin kuin Ahdon kirjassa esitetään, talvisodan yksimielisyys oli ihme.

Tämänlaatuisessa mielialakatsauksiin ja raportteihin perustuvassa tutkimuksessa lähdekritiikin ja analyysin merkitys on korostunut. ”Talvisodan ihme” on toki totta. Se on tosiasia, jota ei voi kiistää. Toisaalta talvisodan aika oli arkipäivää: joka päivä ei virsiä veisattu rintamalle lähdetessä.

On myönnettävä, että Ahto tuo esille myös sodan nurjaa puolta, mm. sodan alun selvät paniikki-ilmiöt sekä Karjalan kannaksella että Laatokan pohjoispuolisilla rintamilla. Yksimielisyys sodan johdossa, Mannerheimin lähipiirissä sodankäynnistä ei ollut saumatonta, kuten myös Martti Turtola on Tuntematon talvisota -kirjan artikkelissa Erimielisyydet sodan johdossa osoittanut.

Mielialaraporttien vikana on se, että niiden kirjoittajat halusivat aikanaan ruokkia kuvaa yksimielisyydestä. Erityisesti tämä koskee rintamaoloja. Tutkijana Ahdon olisi pitänyt porautua tämän näkyvän kuvan taakse enemmän kuin nyt kaikessa kiireessä on ehtinyt tapahtua. Siitä huolimatta teoksen ansioita kokonaisuutena ei voi kiistää.

Liian nopea kehitys

Pahiten liian nopea kehitys tai oikeastaan jälkeenjääneisyys näkyy Pertti Pesosen ja Keijo Immosen kokoomateoksessa Talvisota. Se ei tietenkään ole toimittajien syy, vaan kirjoittajien.

Erityisesti neuvostoliittolaisen tutkijan Alexander Dongarovin artikkeli Tosiasioiden edessä edusti jo ilmestyessään puolentoistaparin vuoden takaisia neuvostoliittolaisen glasnost-ajan alkupuolen linjoja. Kuten Osmo Jussila oivallisesti kuvaa Talvisota neuvostohistoriassa artikkelissaan Tuntematon talvisota -kirjassa Dongarovin kirjoitus edustaa tyyppiä ”syllisyys tasan”. Enää ei – kuten

stagnaation vuosina – Suomi ole yksin syyllinen, Neuvostoliittokin teki virheitä. Samalla aikaisemmin merkittävänä pidettyä Mainilan välikohtausta vähätellään. Oleellista on kuitenkin se, että Suomi harjoitti ennen sotaa äärimmäisen vihamielistä ja uhkaavaa politiikkaa. Näin tullaan kauniisti siihen johtopäätökseen, että Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelyt olivat oikeutettuja.

Tutkimuksellisesti Seppo Zetterbergin ja Juhani Myllyn artikkelit Jako etupiireihin ja Kansallisen yhteisrintaman tausta eivät juuri tuo uutta. Ensiksi mainittu on selkeä, mutta tavanomainen katsaus sotaa edeltävään diplomatianhistoriaan. Jälkimmäisessä artikkelissa Mylly pysyttelee vanhoilla syyllisyyslinjoilla. Hän peräti luettelee numeroiden kolme Suomen poliittisen johdon virhettä. Suomalaiset kun eivät – ulkoministeri Erkki Etunensä – tajuneet Hangon merkitystä Neuvostoliiton puolustukselle ja lisäksi ”Hangon tukikohdan muodostamaa sotilaallista uhkaa Suomelle liioiteltiin”.

Mylly ei näytä kiinnittävän lainkaan huomiota siihen, että kysymys Hangon tukikohdasta liittyi paljon laajempiin kuvioihin. Kuten Erkki marraskuun alussa Väinö Tannerille lähettämässään kirjeessä toteaa, Hangon vuokraaminen merkitsi koko pohjoismaisen suuntauksen haaksirikkoo. Kysymys oli siis vähintään yhtä paljon poliittinen kuin sotilaallinen. Myllyn artikkelin alkupuolen suomalaista yhteiskuntaa sodan aattona kuvaava osa on huomattavasti onnistuneempi kuin loppuosa.

Kummallisen keinotekoinen rakennelma kasvaa esiin Timo Soikkasen artikkelista Suomen pitkä tie talvisotaan. Väitöskirjaansa perustaen Soikkanen hahmottelee Suomen pohjoismaista suuntausta ajaneen ”konservatiivisen johtoryhmän”. Talvisodan taustan poliittisia ratkaisuja ajatellen liioittelevana voi pitää Soikkasen kuvaamaa juopaa tämän johtoryhmän ja kansainliittopolitiikkaa ajaneen ryhmän, erityisesti ulkoministeri Rudolf Holstin välillä.

Kysymyksessä on enintään painotusarvo eikä linjaristiriita. Pohjoismaainen suuntaus ja kansainliittosuuntaus eivät olleet toisiinsa poissulkevia vaihtoehtoja. Itse asiassa pohjoismaainen suuntaus sisältyi konkreettisenä mallina kansainliittosuuntaukseen. Asian

arkaluonteisuuden vuoksi kaikki puolustusliitto- ja yhteistyöhankkeet Suomen ja Ruotsin välillä sidottiin osaksi Kansainliiton entente regionale et d'assistance mutuelle -politiikkaa.

Kirjan tutkimuksellisesti ylivoimaisin panos on Ohto Mannisen artikkeli Stalinin talvisota. Se on tähän mennessä perusteellisin ja valaisevin esitys Neuvostoliiton sotavalmisteluista, päämääristä ja sodan tuloksista. Alusta alkaenkaan talvisota ei ollut vain Leningradin sotilaspiirin operaatio vaan joukkoja kuljetettiin Mannisen mukaan paljon kauempaa. Mannisen tutkimus osoittaa, että neuvostojohto oli jo hyvissä ajoin syksyn aikana varautunut sotilaallisen vaihtoehdon varalle.

Antero Karvisen ja Antti Juutilaisen artikkeli Kestokyky ja sota-tapahtumat on virkistävä poikkeus sotilaiden usein yksiviivaisesta talvisodan materiaalsen tilanteen käsittelystä. Kirjoittajat toteavat, että "Suomi suuntasi 1930-luvun lopulla kuitenkin varoja puolustusvoimiensa kehittämiseen keskimääräistä eurooppalaista valtiota enemmän". Tämä on paljon sanottu sotilailta, jotka yleensä tarkastelevat materiaalitilannetta kirjoittamalla valitusvirren kaiken laiminlyömisestä.

Martti Häikiö tuo mielenkiintoisella tavalla esille uuden ja tuoreen ajatuksen siitä, että Suomen yksin jääminen talvisodan aikana on paljolti myös jälkeensä luotu propagandistinen kuva.

Tuo kuva palveli palveli poliittisia ja kansanpsykologisia tavoitteita. Silläkin pyrittiin luomaan yhteisrintamaa sekä sodan aikana että erityisesti sen jälkeen.

Häikiöön voi yhtyä myös siinä, että ulkoministeri Eljas Erkosta olisi laadittava tasapuolinen tutkimus. Häikiön väite, ettei Erkolla ollut tiedossa mitään, jota voisi kutsua liittosuhteen lupaukseksi tai merkittäväksi sotilaalliseksi avuksi, ei pidä kuitenkaan vedenpitävästi paikkaansa. Martti Turtolan väitöskirjan vuonna 1987 ilmestynyt täydennetty ruotsinkielinen laitos sisältää Erkon tohtori Yrjö Ruudulle antaman haastattelutiedon (ks. kuva), jonka mukaan Ruotsin ulkoministeri Rickard Sandler oli luvannut 20.10.1939 pohjoismaista valtionpäämieskokousta seuraavana päivänä "500 000 miestä". Sandler oli jatkanut: "... kyllä nyt ovat vastaan ja varovaisia, mutta kyllä ne sitten tulevat mukaan" (Martti Turtola: Från

Sandler oli luvannut
 Erkolle 20 X. Tuhhat,
 "500,000 miestä" sam-
 kyllä ne nyt ovat
 varlaan ja varovain
 mutta kyllä ne
 sitten tulevat mukaan.
 Tietäähän merkitykse-
 tään lupaus..

Sotahistoriallisessa toimistossa talvisodan aikana palvellut tohtori Yrjö Ruutu sai keväällä 1940 entiseltä ulkoministeri Eljas Erkolta mielenkiintoisen haastattelutiedon, jonka mukaan Ruotsin ulkoministeri Richard Sandler oli valtionpäämieskokouksen jälkeen luvannut Suomelle "500 000 miestä". (Sota-arkisto, Helsinki. Yrjö Ruudun yksityiskokoelma.)

PhD Yrjö Ruutu served in the Office of Military History during the Winter War. In the spring 1940 he received an interesting piece of information by interviewing Eljas Erkko, the ex-minister for foreign affairs. According to the information, the Swedish foreign minister, Richard Sandler, had, after the meeting of the heads of states, promised Finland "500 000 men".

Torne Älv till Systerbäck. Militärhistoriska förlaget, Stockholm 1987, s. 216).

Mielenkiintoinen on myös Häikiön havainto, että Suomi sekä epäonnistui että onnistui ulkopoliitikassaan. Onnistumista oli nimenomaan se tilanne, jossa Suomi kykeni taiteilemaan eri vaihtoehtojen välillä ja käyttämään mm. ylimääräisenä korttina länsimaiden apua hyväkseen.

Jaakko Iloniemi ei toki ole historiantukija, mutta ulkopoliitikassa merkittävässä asemassa olleena hänellä on analyttinen kyky tarkastella talvisodan diplomaattista taustaa ehkä raikkaammastakin näkökulmasta kuin joskus luutuneet tutkijat. Toisin kuin monet tutkijat Iloniemi tarkastelee artikkelissaan Usko oman asian oikeutukseen talvisodan vastarintaa ja sotaan joutumista ”ymmärtävältä” kannalta. Tyyliinsään loistokas ja sanonnassaan vaikuttava on Iloniemen toteamus: ”Se (talvisota) on ollut tahdonvoiman näyte enemmän kuin voiman näyte ja sellaisena se on ollut kaiken kapasiteettianalyysin ja päätöksentekotutkimuksen ulkopuolella. Sitä ei voida selittää tavanomaisin panos-tuotos-laskelmin eikä edes ylipäätään laskelmallisin rationaalisin argumentein”.

Sodasta sotaan

Kansakunta sodassa -teossarjan historia on pitkä. Se juontaa juurensa vuosina 1975–82 toimineesta Suomi toisessa maailmansodassa -projektista. Kolmiosaisena ilmestyvä Kansakunta sodassa on aiottu synteetiksi projektin tutkimuksista. Osaltaan se perustuu projektin palveluksessa tohtoroituneitten tutkijoiden opinnäytteisiin mutta myös laajemmin muiden projektin piirissä toimineiden tutkimuksiin.

Kansakunta sodassa -teossarjan ensimmäinen osa Sodasta sotaan käsittelee talvisodan taustaa tai talvisotaa noin kahdella kolmasosalla sivumäärästä. Loput liittyvät ns. välirauhan aikaan ja jatkosodan taustaan. Olli Vehviläisen Kansainvälisen järjestelmän kriisi on parhaita sodan edellisen ajan kansainvälispoliittisen kehityksen tiiviitä esityksiä suomalaisessa historiakirjallisuudessa.

Tutkimuksellisesti uraa-uurtavia ovat jo aikaisemmin mainitut Silvo Hietasen artikkelit Kohti kansanvaltaista poliittista järjestelmää ja Maanpuolustus ja yhtenäistyvä kansakunta. Erityisesti viimeksi mainitussa artikkelissa kirjoittaja kuvaa, miten suuri merkitys yhteiskunnallisilla ja sosiaalipoliittisilla uudistuksilla itsenäisyyden alkuvuosina oli talvisodasta selviämiseen.

Maanpuolustuksessa ja siihen liittyvissä materiaalisissa ja inhimillisissä voimavaroissa kaikki vaikuttaa hitaasti. Se mitä Suomessa investoitiin sosiaalipolitiikkaan eri tavoin oli käytettävissä 1939–44 miesvoimana rintamilla. Sodankäynti on – kuten Hietanen hyvin osoittaa – paljon muutakin kuin aseita ja ammuksia.

Erityisen virkistäviä ovat Timo Vihavaisen tiiviit artikkelit, joissa hän tarkastelee Neuvostoliiton näkökulmaa Suomeen ennen sotaa, sodan aikana ja sodan tuloksena. Oman lukunsa ymmärrettävästi saa myös Kuusisen hallitus. Parhaimmillaan on Martti Julkunen talvisodan taustan ja sodan ajan mielialoja käsitellessään.

Tervettä kriittisyyttä sodan johdon päätöksiä kohtaan esiintyy Anssi Vuorenmaan artikkeleissa, jotka kattavat itse sotatapahtumat. Varsin usein toteavasta sotilaitten tyylistä on everstiluutnantti Vuorenmaa siirtynyt kriittiseen ja arvioivaan esityslajiin. Martti Turtolan Pohjoismaiselle linjalle seurailee muutamien vuosien takaisen väitöskirjan Tornionjoelta Rajajoelle näkemyksiä. Samaa on sanottava valaisevasta Ilkka Seppisen artikkelista Talvisodan talous. Ensimmäinen askel rauhasta sotaan. Seppisen mukaan talvisota oli vielä improvisointia ja vasta esivaihe – jälkeensä katsotuna – täydelliselle talouselämän mobilisaatiolle, joka toteutettiin jatkosodan aikana vuosina 1941–44.

Tuntematon talvisota

Jukka Nevakiven johtaman talvisotaseminaarin tuloksena julkaistu kirjanen on tavoitteiltaan kunnianhimoinen. Seminaarin esitelmien tarkoituksena oli valaista ”tuntematonta talvisotaa” ja ästua tavanomaisten klisheiden ulkopuolelle. Lopputulos on osin onnistunut – osin vähemmän onnistunut.

Artikkelissaan Tuntematon talvisota Nevakivi tuo uudella tavalla esille talvisodan kansainvälistä taustaa valottamalla mm. Neuvostoliiton ja Japanin sodan asteelle kehittyneitä suhteita. Mielenkiintoista informaatiota Nevakivi tuo esille myös Neuvostoliiton tähän mennessä luultua perinpohjaisemmista armeijan johdon teo-
loituksista. Kriittisen tarkastelun kohteeksi Nevakivi on ottanut myös erikoistapauksena lopulta kuitenkin suomalaisten voittoon päättyneen Pelkosenniemen taistelun.

Osmo Jussilan jo aikaisemmin mainittu artikkeli Talvisota neuvostohistoriassa on kokoelman antoisimpia, mutta samalla ehkä nopeimmin vanhentuvia tutkielmia. Historiografisesti se on kuitenkin arvokas pelkästään kirjoitushetken tilanteen kuvaajana.

Kalervo Hovi tuo esille itsestäänselvyyden, joka kuitenkin yleensä unohdetaan Suomessa tarkasteltaessa Baltian maiden kohtaloa vuosina 1939–40. Kyseessä eivät olleet kolme pientä Baltian demokratiaa vaan kolme pientä Baltian diktatuuria. Tämä fundamentaalinen ero Suomen ja Baltian maiden välillä selittää myös paljolti maiden kohtalon erilaisuuden – ei siis yksin maiden välinen kokoero, niinkuin yleensä sanotaan.

Erimielisyyden säröt olivat vakavia sodan korkeimmassa johdossa, kuten ilmenee Martti Turtolan artikkelissa Erimielisyydet sodan johdossa. Kannaksen armeijan komentajan kenraali Hugo Östermanin ero helmikuussa 1940 ja korvaaminen kenraali Erik Heinrichsillä ei johtunutkaan – niinkuin Mannerheim muistelmisaan antaa ymmärtää – Östermanin hermojen pettämisestä vaan näkemyseroista kenttäarmeijan käytöstä. Oliko taisteltava loppuun saakka Mannerheim-linjalla tai väliasemassa vai vetäydyttävä joutaen, mutta taistelukyvyyn säilyttäen taemmas, kuten Österman esitti.

Uusia aihepiirejä käsittelevät myös Tuija Hietaniemi artikkelissaan Valtiollinen poliisi ja talvisota, Seppo Hentilä artikkelissa Sosialidemokraattinen järjestöväki ja talvisodan henki sekä Erja Saraste naisia käsittelevässä artikkelissa Talvisodan kotirintama.

Hietaniemen tutkimuksessa ilmenee valmistautumattomuus ja myös vakoiluhysteria, joka sai valtaansa suuren osan kansaa. Val-
tataistelua käytiin myös valtiollisen poliisin ja armeijan valvonta-

koneiston kesken. Hietaniemen mukaan valtaisa ilmiantojen tulva sopii huonosti perinteiseen kuvaan talvisodan yksimielisyydestä.

Särötöntä kuvaa talvisodan yksimielisyydestä ei anna Seppo Hentiläkään tutkiessaan työväenliikkeen järjestöjen ja jäsenten kannanottoja. Työväenyhdistykset takoivat yksimielisyyttä, mutta se ei ollut samanhenkistä kuin porvarillisen osapuolen tai vaikkapa suojeluskuntien isänmaallinen paatoksellisuus, siitä antavat Hentilän käyttämät lähteet selvän todistuksen.

Uudet vastaukset

Parhaimmillaan uusin talvisotatutkimus on avannut tuoreita näkökulmia. Historian painolastista ovat tutkijatkin vähin erin uskaltautuneet vapautua. Talvisotatutkimus on erinomainen esimerkki siitä, kuinka sidoksissa objektiivisena itseään pitävä tutkijakin on epämääräiseen ”ajan henkeen”.

Tässä käsitellyissä tutkimuksissa eivät niinkään – eräitä poikkeuksia lukuunottamatta – ole uudet lähteet tai lähdelöydöt olleet luomassa toisenlaista kuvaa talvisodasta ja sen taustasta. Uusia lähteitä saamme ehkä vielä odottaa jonkin aikaa. Sitä vastoin rohkea kysymyksenasettelu ja tavanomaisten jo totuttujen kuvioiden hylkääminen on luonut mahdollisuuksia tuulettaa talvisodan kuvaa.

Uudelleen on erityisesti arvioitu Suomen todellista puolustustaakkaa ja varustautumattomuutta talvisodan kynnyksellä, Erkon politiikkaa ja ylipäättään Suomen hallituksen politiikkaa syksyllä 1939 sekä talvisodan yksimielisyyttä. Kaikkien näiden alueiden kohdalla kuva talvisodasta on alkanut elää, muuttua. Talvisota on edelleenkin elävää historiaa.

SOTAHISTORIALLINEN SEURA RY

Toimintakertomus vuodelta 1990

Hallinto

Sotahistoriallisen Seuran vuosikokous pidettiin Helsingissä Katajanokan Kasinolla 27. helmikuuta 1990. Kokouksen puheenjohtajana toimi kenraaliluutnantti Reino Arimo.

Sotahistoriallisen Seuran puheenjohtajaksi valittiin everstiluutnantti Antti Juutilainen. Hallituksen muina jäseninä ovat toimineet everstiluutnantti Sampo Ahto, apulaisprofessori Ohto Manninen (varapuheenjohtaja), valtiotieteen maisteri Markku Palokangas, toiminnanjohtaja Pentti Parvio, majuri Heikki Pohjanpää, varatuomari Heikki Pohjolainen, valtiotieteen tohtori Martti Turtola ja kommodori Erik Wihtol. Varajäseninä ovat toimineet filosofian maisteri Eero Elfvengren, everstiluutnantti Ilmari Hakala ja ekonomi Hannu Taunula.

Seuran hallitus kokoontui toimintavuoden aikana viisi kertaa. Puheenjohtaja on toiminut seuran edustajana Maanpuolustuslehden Kustannus Oy:n hallituksessa; varapuheenjohtaja puolestaan Tieteellisten seuran valtuuskunnassa.

Rahastonhoitajana on toiminut ekonomi Hannu Taunula ja sihteerinä Mika Smedberg.

Vuosikokous päätti hallituksen esityksestä pitää ennallaan jäsenmaksut: vuosijäsenmaksu 70 mk, ainaisjäsenmaksu 700 mk ja lahjoittajajäsenmaksu 1400 mk.

Jäsenistö

Vuoden lopussa Seurassa oli jäseniä 426, joista kunniajäseniä 2, lahjoittajajäseniä 2 ja ainaisjäseniä 24 sekä kirjeenvaihtajajäseniä 3. Toimintavuoden aikana Seuraan liittyi 26 uutta jäsentä. Ajasta ikuisuuteen siirtyi viisi Seuran jäsentä: professori Martti Kerkkonen, majuri Bror Laurila, professori Jarl Gallén, everstiluutnantti Oras Selinheimo ja everstiluutnantti Väinö Nordlund.

Jäsentilaisuudet ja retket

Vuosikokouksen sääntömääräisten asioiden käsittelyn jälkeen valtiotieteen lisensiaatti Markku Salomaa piti esitelmän aiheesta "Puna-armeijan oppi syvistä operaatioista". Kokouksessa oli läsnä 49 jäsentä.

Kevätkokous pidettiin 15. toukokuuta Suomen ilmailumuseossa Vantaalla. Tilaisuudessa kuultiin kaksi esitelmää, joista ensimmäisessä diplomi-insinööri Carl-Fredrik Geust kertoi aiheesta "Neuvostoliiton ilmavoimat Talvisodassa". HuK Yrjö Toivanen puolestaan valotti aihetta "Sotasaaliiksi saadut lentokoneet viime sodissamme". Esitelmien jälkeen museonhoitaja Börje Hielm esitteli ilmailumuseon kokoelmat. Tilaisuuteen osallistui 36 kuulijaa.

Seuran syyskokouksessa Katajanokan Kasinolla 25. syyskuuta kommodori Erik Wihtol piti esitelmän aiheesta "Suomeen kohdistunut kauppasota Itämerellä vuosina 1939–1940". Kuuntelijoita oli 42.

Joulunaluskokous pidettiin 3. joulukuuta Sotakorkeakoulun juhlasalissa, jonne kokoontunut runsaslukuinen yleisö – 82 henkilöä – sai kuulla valtiotieteen tohtori Esko Vuorisjärven esitelmän aiheesta "Petsamon nikkeli – metalli, joka pelasti Suomen".

Sotahistoriallisen Seuran kevätretki järjestettiin Tukholmaan 29.–31.3. Retken kohteena oli tutustuminen Ruotsin Kuninkaalliseen Armeijamuseoon ja siellä avattuun erikoisnäyttelyyn "AVSPÄRRADE, den svenska beredskapen 1939–1945". Seuran puheenjohtaja, everstiluutnantti Antti Juutilaisen johtamalle retkelle osallistui 62 henkeä.

Seuran syysretki tehtiin 15.–16.9. Keski-Suomeen. Menomatkalla tutustuttiin Lahdessa Sotilaslääketieteen museoon. Retken pääkohteena oli Jyväskylän seutu, jossa vierailtiin Keski-Suomen ilmailumuseossa Tikkakoskella. Luonetjärven upseerikerholla mainitun Ilmailumuseon johtaja Hannu Valtonen esitelmöi "Lento-osasto Kuhlmeyn toiminnasta Suomessa kesällä 1944". Jyväskylän seudun sotatarviketeollisuuden historiaan tutustuttiin Tourulan tehtaalla Rautpohjassa. Paluumatkalla oli tilaisuus vierailla Keuruun varuskunnassa. Osallistujia Seuran puheenjohtajan johtamalle retkelle oli linja-autollinen.

Kevätretken osanottajat ryhmäkuvasa Ruotsin Kuninkaallisen Armeijamuseon edessä Tukholmassa 30.3.1990.

The participants of spring excursion in front of the Royal Swedish Army Museum in Stockholm on 30 March 1990.

Julkaisutoiminta

Joulukuun alussa ilmestyi painosta Sotahistoriallinen Aikakauskirja 9, jonka toimituskuntaan ovat kuuluneet eversti Matti Lappalainen (puheenjohtaja), valtiotieteen maisteri Markku Palokangas, apulaisprofessori Ohto Manninen, humanististen tieteiden kandidaatti Juhani Halvari ja toimitussihteerinä filosofian kandidaatti Pekka Peltonen.

**SOTAHISTORIALLINEN SEURA r.y. —
KRIGSHISTORISKA SAMFUNDET r.f.**

Seuraan kuuluu henkilöitä ja oikeuskelpoisia yhteisöjä, joita kiinnostaa Suomen sotahistoriallisten muistojen tallentaminen ja vaaliminen. Edelleen seura toimii kaikkien ase- ja varushistorian harrastajien ja tutkijain yhdyselimenä. Seuran lähimpänä päämääränä on aatteellisesti ja taloudellisesti tukea sotahistoriallista tutkimustyötä ja asianharrastusta. Tätä työtä seura suorittaa järjestämällä näyttelyitä, esitelmiä, elokuvaesityksiä ja muunlaisia valistustilaisuuksia sekä harjoittamalla julkaisutoimintaa.

Seuran puheenjohtajana toimii everstiluutnantti Antti Juutilainen, varapuheenjohtajana filosofian tohtori Ohto Manninen, sihteerinä humanististen tieteiden kandidaatti Mika Smedberg (puh. Helsinki 1616 389) ja rahastonhoitajana ekonomi Hannu Taunula (puh. Helsinki 6953 278). Seuran postiosoite on PL 266, 00171 Helsinki.

Seuran lahjoittajajäsenmaksu on 1400 markkaa, ainaisjäsenmaksu 700 markkaa ja vuosijäsenmaksu 70 markkaa. Vuosikirja sisältyy jäsenmaksuun.

ISSN 0357-816x